

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

**Téma komunizmu ve vzdělávacím programu
současné školy**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.

Vypracovala: Tereza Juklová

Studijní obor: ČJ – OV/ZŠ

V Českých Budějovicích, 23. dubna 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích

Podpis studenta

Datum .....

.....

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala panu PhDr. et PaedDr. Marku Šmídovi, Ph.D., za jeho cenné rady, odbornou pomoc i vstřícný přístup při zpracování diplomové práce.

Dále bych ráda poděkovala ředitelce Základní školy Jana Amose Komenského v Blatné paní Mgr. Jiřině Karlíkové za umožnění aplikace výukového programu *Téma komunizmu ve vzdělávacím programu současné školy*.

Zároveň bych ráda poděkovala i Marii Vanduchové za její hospitace ve vyučovacích hodinách, vstřícný přístup i cenné rady během mého působení na Základní škole J. A. Komenského v Blatné.

V Českých Budějovicích

Podpis studenta

Datum .....

.....

Obsah

1	Úvod	- 8 -
2	Politická ideologie	- 11 -
2.1	Vymezení pojmu ideologie	- 11 -
2.2	Politická ideologie a ideje	- 12 -
2.3	Politické spektrum	- 14 -
3	Totalitarismus	- 15 -
3.1	Exkurz do totalitarizmu	- 15 -
3.2	Typologie totalitních režimů	- 23 -
3.3	Totalitarismus versus autoritativní režim	- 25 -
3.4	Komparace komunizmu a nacizmu	- 31 -
4	Socialismus a komunismus	- 38 -
4.1	Vznik ideologie socialismu	- 39 -
4.2	Znaky socialismu	- 40 -
4.3	Revoluční a evoluční socialismus	- 43 -
4.4	Revoluce v Rusku a praxe komunizmu	- 44 -
5	Zdroje k tématu komunizmu a jejich využitelnost pro základní školy	- 49 -
5.1	Vybrané učebnice občanské výchovy	- 49 -
5.2	Alternativní zdroje pro výuku tématu komunizmu	- 58 -
6	Výukový program k tématu komunismus pro základní školy	- 61 -
6.1	První vyučovací hodina	- 62 -
6.2	Druhá vyučovací hodina	- 66 -
6.3	Třetí vyučovací hodina	- 69 -
6.4	Třetí (náhradní) vyučovací hodina	- 72 -
6.5	Čtvrtá vyučovací hodina	- 73 -
6.6	Pátá vyučovací hodina	- 75 -
7	Zhodnocení aplikace výukového programu v praxi	- 78 -
8	Závěr	- 85 -
	Literatura a zdroje	- 88 -
	Přílohy	- 92 -
	Odstavec z učebnice od Michala Valenty	- 92 -
	Text pro první vyučovací hodinu	- 92 -

Kontrolní test pro druhou vyučovací hodinu.....	- 95 -
Pracovní list A pro druhou vyučovací hodinu.....	- 96 -
Pracovní list B pro třetí vyučovací hodinu.....	- 97 -
Hodnotící arch pro čtvrtou vyučovací hodinu.....	- 99 -
Závěrečná písemná práce pro pátou vyučovací hodinu	- 100 -

Anotace

Diplomová práce - *Téma komunizmu ve vzdělávacím programu současné školy* - se zabývá jednak vytyčením základních pojmů jako je ideologie, totalitarismus, socializmus, komunizmus, nacizmus nebo autoritarizmus. Jednotlivé termíny charakterizuje na základě odborné literatury a podává o nich základní informace. Zároveň se zabývá samotným tématem ruské revoluce a jejího dopadu na rozvoj komunizmu v Evropě.

Dále jsou v práci poskytnuty doklady o tom, jakým způsobem je téma komunizmu v hodinách občanské výchovy v současné době na základních školách probíráno. Ačkoliv jsou k dispozici i moderní učebnice občanské výchovy vydané v posledních letech, téma komunizmu se v nich objevuje jen místy.

Co se týče internetových stránek, které lze využít pro zpracování tohoto tématu, nabízí se stránky Rámcově vzdělávacího programu nebo program Jeden svět na školách. Ty však poskytují materiály a je pouze na vyučujícím, jakým způsobem s nimi bude v hodinách občanské výchovy při probírání tohoto tématu pracovat.

Praktickou část práce tvoří samotný výukový program, který je rozpracován podle jednotlivých hodin. V závěru práce jsou k němu připojeny nezbytné přílohy. Na základě aplikace programu v praxi bylo zjištěno, že žáci v daném výukovém programu pochopili základní informace a ocenili i práci s moderní technikou během výuky. Zároveň bylo prokázáno, že program je úspěšně realizovatelný v praxi.

Annotation

Diploma thesis - *The theme of communism in the current school education program* - is dealing partly with defining the basic concepts such as ideology, totalitarianism, socialism, communism or nazism. The individual terms are characterized on the basis of specialized literature and basic information about them is provided. It also concentrates on the theme of the Russian Revolution and its impact on the development of communism in Europe.

Furthermore, the work provides evidence of how insufficient is the theme of communism in civic education lessons in primary schools currently discussed. Although there are also modern civic education textbooks published in recent years, the topic of communism appears there only occasionally.

As for the websites that can be used for processing of this topic, pages of General educational program or program One World in Schools can be used. These, however, provide materials only, and it is up to the teachers to decide how to use them in lessons of civic education when discussing this topic.

The practical part consists of the actual learning program that is broken down by lessons. The conclusion is accompanied by all the necessary attachments. Based on the application of the program in practice it was found that students in the program understood the basic information and also appreciated working with modern technology in the teaching. It is also shown that the program was successfully implemented in practice.

1 Úvod

Zadání diplomové práce *Téma komunizmu ve vzdělávacím programu současné školy* jsem si vybrala pro zpracování zcela záměrně, poněvadž jsem se při své praxi setkala mezi žáky s velkou neznalostí historických souvislostí 20. století a tedy také období komunizmu. Práce má jak teoretickou tak praktickou část.

Teoretická část je rozdělena na osm kapitol, přičemž jsou pro lepší orientaci jednotlivé podkapitoly číslovány desetinným způsobem. Hlavní kapitoly teoretické části jsou čtyři: *Politická ideologie, Totalitarizmus, Socializmus a komunizmus, Zdroje k tématu komunizmu a jejich využitelnost pro základní školy*. Předpokladem pro zpracování teoretické části bylo vymezit samotné téma a to na charakteristice základních pojmů jako jsou ideologie, totalitarizmus, komunizmus, nacizmus, autoritarizmus. Hlavním úkolem bylo určit, zda režimy komunizmu a nacizmu splňují kritéria pro charakteristiku totalitarizmu. Následně bylo třeba podrobit komparaci samotný komunizmus a nacizmus a určit shodné i odlišné prvky.

Zpracování této části proběhlo na základě odborné literatury a s využitím analyticko-syntetické a komparatistické metody. Uceleně tak bylo probráno celé téma ideologie komunizmu. Poněvadž mnohdy dochází k mísení pojmů autoritativní a totalitní, pojednává jedna podkapitola také o jejich komparaci a nalezení shodných nebo odlišných prvků. Diplomová práce dále poskytne informace o ruské revoluci, jejím průběhu a zejména jejím ideologickém významu pro roli komunizmu v Evropě ve 20. století.

Budeme-li vycházet z předpokladů, že v současné době není pro výuku tématu komunizmu v rámci občanské výchovy dostatek materiálu, je nezbytné, aby práce zahrnovala také kapitolu, která se zmapováním této problematiky bude zabývat. Kapitolu věnující se zdrojům, ze kterých mohou čerpat pedagogové pro výuku tématu komunizmu na základních školách, zahájí zevrubná charakteristika učebnic pro výuku občanské výchovy na druhém stupni základních škol. Ty budou v diplomové práci podrobeny analýze, do jaké míry a jakým způsobem se věnují tématu komunizmu. Byly vybrány zejména ty, jež jsou nejčastěji žákům předkládány ke studiu na základních školách nebo jsou k dispozici ve studovnách či knihovnách.

Stejným způsobem budou zhodnoceny další možné zdroje pro výuku, jako je *Rámcový vzdělávací program* nebo program *Jeden svět na školách*. V tomto případě se bude hodnotit zejména vhodnost daného programu pro výuku, jeho komplexnost, přehlednost a využitelnost programu samotnými žáky během vyučovacích hodin.

Cílem práce je poukázat na skutečnost, že téma komunizmu je v současném programu základních škol v hodinách občanské výchovy zpracováno nedostačujícím způsobem. Toto bude reprezentovat praktická část diplomové práce.

Ta je formálně členěna na dvě hlavní kapitoly – *Výukový program k tématu komunizmu pro základní školy, Zhodnocení aplikace výukového programu v praxi*. V tomto případě bude členěn na podkapitoly pouze první případ, kdy každá podkapitola bude odpovídat jedné vyučovací hodině a jejímu zpracování. *Zhodnocení aplikace výukového programu v praxi* členěno na podkapitoly nebude, podá pouze shrnutí výsledků z praxe.

Jako alternativní formu výuky tématu komunizmu pro základní školy tato diplomová práce předkládá mnou osobně navržený výukový program, který se bude skládat z pěti vyučovacích hodin.

Aby byl prokázán reálný přínos výukového programu, bude aplikován na základní škole a v přílohách budou poskytnuty výsledky jeho odučení v praxi. Přínos programu bude jednak v jeho časově vhodném rozvržení, propracovanosti a připravenosti jednotlivých vyučovacích hodin a poskytnutí veškerých podpůrných materiálů k výuce, jako pracovních listů nebo prezentací v programu PowerPoint. Program bude navržen pro výuku v devátých ročnících základních škol.

Od sametové revoluce uběhlo již 23 let, proto by se dalo předpokládat, že výuka tématu komunizmu, jehož ideologie výrazně zasáhla do novodobé historie, prodělala určitý pokrok. Práce však má krom jiného také prokázat, že materiály, které jsou v současné době k výuce tématu komunizmu k dispozici, buď nepodávají komplexní informace, nebo s nimi učitel musí dále pracovat a sám si dělat přípravy na dané vyučovací hodiny, což je z hlediska administrativní vytíženosti učitelů na školách značně komplikované.

Diplomová práce bude tedy přínosem v tom směru, že výukový program může být bez jakýchkoliv úprav vzat do kterékoliv deváté třídy základní školy a vyučující bude schopen na jeho základě odučit téma komunizmu kvalitně, rychle a s využitím moderní techniky.

Pro sepsání této diplomové práce bylo pracováno s velkou řadou odborné literatury. Poukázala bych zejména na knihu *Politické ideologie*, jejímž autorem je Andrew Heywood, která velice podrobně pojednává nejen o socializmu a komunizmu, ale i o ostatních ideologiích, což čtenáři rychle poskytne vhled do jednotlivých teorií.

Knihou *Teorie nedemokratických režimů* od Stanislava Balíka a Michala Kubáta poskytuje přehledný úvod do totalitních režimů. Jsou zde publikovány studie mnohých autorů a jednotlivé formy režimů jsou vedeny ve vzájemné komparaci mezi sebou, což působí

daleko přehledněji než prostý výčet faktů. Dále publikace *Černá knihu komunizmu* od Stéphana Courtoise a kolektivu dalších autorů.

Obě knihy se zabývají komunizmem nejen z politologického hlediska, ale i historického. Dokládají rozšířením komunizmu po světě hrůzy, které přinesl tento režim spolu s nástupem své moci.

Téma komunizmu je v současné době i nadále aktuální a v souvislosti se stále se zvyšujícími volebními preferencemi komunistických stran by se tak žáci základních škol (budoucí voliči) měli o historii komunizmu učit a vědět, jakou roli sehrál nejen v českých dějinách.

*„Nevěřte všemu, co se Vám k věření předkládá. Zkoumejte vše
a přesvědčujte se o všem sami!“¹*
(Jan Ámos Komenský)

---

¹ <http://citaty.net/autori/jan-amos-komensky/> [3.4.2013] [18:47]

2 Politická ideologie

2.1 Vymezení pojmu ideologie

Mnoho termínů z politologie se vmísilo do běžného jazyka. Jedním z těchto pojmů je ideologie. Tento pojem se objevil teprve počátkem 19. století a měl za cíl vymezit hlavní základ určitého politického jednání. Ideologie měla z počátku jako termín určitým způsobem vysvětlit praktické jednání lidí. Doktor Karel Žaloudek se na definici ideologie ve své knize Encyklopedie politiky dívá takto: „*ideologie je soustava názorů, idejí, postojů apod., souvisejících s podmínkami existence určité sociální skupiny.*”² Tato definice vystihuje jasně hlavní myšlenky ideologie. V průběhu času však termín nabyl spíše pejorativního významu a původní myšlenka, aby termín ideologie označoval lidi zabývající se praktickými otázkami, úplně zanikla. Na místo toho ideology byli hanlivě nazýváni lidé, kteří polemizují nad názory, jejichž význam je v praxi neupotřebitelný.³

Význam Žaloudkova vymezení tkví hlavně v podtržení základních myšlenek stejně jako v dnešním chápání ideologie jako něčeho hanlivého, pejorativního. Pejorativní vnímání ideologie je pochopitelně možné vyvodit z historie, kde sehrála svou zápornou roli velice výrazně. Nicméně pro vědecké zkoumání je třeba se oprostit od subjektivního cítění a přistupovat k ideologiím objektivně.

V ideologii hraje velice důležitou roli úloha idejí, i když ne všichni politologové jsou ochotni uznat jejich důležitost. Vnímají je spíše jako způsob získání voličů a větší moci. Jedním z těch, kteří odmítali úlohu idejí, byli například marxisté. Přestože do budoucna byla hlavní hnací silou komunizmu právě ideologie a s ní režimem schválené ideje. Marxisté viděli ideologie jako výsledek toho, co si žádají třídy. John Maynard Keynes⁴ zastával zcela opačný názor. Tvrdil, že celý svět je protkán, a tedy i řízen jednotlivými idejemi.

Výše zmíněná vysvětlení však nejsou jednoznačná. Nelze říci, že by politické ideje byly výsledkem zájmů politika a nelze ani říci, že by vznikaly nezávisle na lidské vůli takřka z ničeho. Na všechny ideje bychom měli nahlížet z historického hlediska, abychom tak plně pochopili jejich vznik a dopad na společnost. „*Jedním slovem, politická teorie a politická*

---

² ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*, Praha 1996. s. 144.

³ Tamtéž, str. 144.

⁴ Pozn.: John Maynard Keynes (1883-1946) – anglický ekonom, profesor na univerzitě v Cambridge, guvernér Centrální banky Anglie; zakladatel keynesiánství.

*praxe jsou neoddělitelné.*⁵ Je tedy třeba mít na paměti, že pojem ideologie není označení pouze komunizmu, ale celé řady dalších ideologií, s nimiž se setkáváme také dnes.

2.2 Politická ideologie a ideje

Ideje stejně tak jako ideologie vytyčují stanovisko, se kterým se můžeme nebo nemusíme ztotožňovat. Jejich hlavní princip spočívá ve vymezení cílů, kterých se snaží určité politické strany dosáhnout. Ty se snaží zastoupit takové stanovisko, které jim ve volbách přinese co největší počet voličů. Nazírají tak na ideje a ideologie z pragmatického hlediska. To však neznamená, že se předsevzatými myšlenkami neztotožňují.⁶

Politické systémy se mohou řadovému občanovi jevit značně komplikovaně. Politické ideje napomáhají v lepší orientaci tím, že formují jejich charakter. Není důležité, zda se jedná o absolutistickou monarchii, či republiku. Ideje vytyčují jednotlivé hlavní prvky a tím i poukazují na to, jak se od sebe tyto systémy liší.

Mohli bychom na politické ideje nahlížet také jako na tak zvaný sociální tmel. Určitým skupinám mohou poskytovat výčet jednotlivých hodnot stejně tak, jako je vytyčují politické straně nebo zřízení. Toto hledisko se nám však může jevit jako nejpřirozenější s ohledem na historické události revolučního roku 1848 v Evropě. Zde započala významná role ideologií mezi jednotlivými společenskými třídami.

Politické ideje se mohou vyvinout ve společnosti přirozenou cestou na základě jejího vývoje, anebo pokud je zřízení státu autoritativní, mohou být také nařízeny režimem. Pro tuto skutečnost se většinou užívá termín oficiální ideologie. To je případ samotného komunizmu v Sovětském svazu a u nás nebo dále nacistického Německa. *„Marxisté se například domnívali, že ideje odrážejí třídní zájmy a ideje vládnoucí třídy vlastníků tudíž dominují v intelektuálním životě všech kapitalistických společností a dále je šíří vzdělávací vrstva sdělovací prostředky.*“⁷

Přestože slovo ideologie označuje souhrnně všechny soubory politických idejí, stává se běžným, že bývá v hovoru vnímáno značně pejorativně. Je to hlavně z historického hlediska vlivem komunizmu a také nacizmu, přestože to nejsou jediné dvě nám známé ideologie.

---

⁵ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 11.

⁶ HÜBL, Milan, *Cesty k moci*, Praha 1990, s. 54.

⁷ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 13.

Ideologie se skládají z jednotlivých idejí a tím tvoří ucelený systém. Úloha ideologií je taková, aby pomohly člověku podívat se na stávající systém novým pohledem a přinesly návrhy na možnou změnu. V tomto případě se myslí slovem akce změna (například modernizace), ale i předcházení změnám, což zastává hlavně konzervativní ideologie.

O tom, jak rozporuplný výklad pojmu ideologie může vypadat, svědčí i vnímání Karla Marxe⁸. Ten viděl pojem ideologie za ryze negativistický. Podle něj zakrývaly realitu, zatímco ideje ji pomáhaly na základě vědy dokreslovat. V rámci marxismu se však výrazně od tohoto pojetí lišilo vnímání Vladimíra Iljče Lenina⁹ a Anthony Gramsciho¹⁰, kteří vnímali ideologii zcela opačným způsobem. Ideologie byly sdružením idejí, která zastává určitá třída nebo skupina lidí. Z toho vyplývá, že každá skupina nebo třídní vrstva si může vytvořit svou vlastní ideologii. Zda je pravdivá, mylná nebo správná je věc druhá. Je zajímavé pozorovat, jak v rámci jednoho politického smýšlení může docházet k takovýmto rozporům.

Nejen Karel Marx vnímal však pojem ideologie jako negativistický. Také liberální zástupci Karl Raimund Popper¹¹ a Daniel Bell¹² měli obdobný názor. „*Považovali ideologie za „uzavřené“ systémy politického smýšlení. Ideologie si nárokují monopol na pravdu, snaží se vysvětlit všechno a přitom odmítají tolerovat jiné názory či opoziční teorie.*“¹³ Vztáhneme-li tento výrok na současnost, a jakým způsobem je dnes s pojmem nakládáno, vidíme zde jasnou souvislost. Řada lidí má ideologii spjatou převážně s režimy komunizmu a fašizmu, které pro ně z historického hlediska představují ztělesněné zlo. Obsáhlost pojmu jim zcela uniká.

Martin Seliger¹⁴ ve své knize *Politika a ideologie* vymezil ideologii jako „(...) soubor idejí, kterými člověk postuluje, vysvětluje a zdůvodňuje cíle a prostředky organizovaných sociálních akcí, bez ohledu na to, zda se tyto akce snaží zachovat, změnit, svrhnout či přebudovat daný společenský řád.“¹⁵ Výhodou této definice oproti výše zmíněným je fakt, že je politicky zcela neutrální. Nepoukazuje na klady či zápory jednotlivých ideologií a to jí dává tu svobodu obsáhnout je všechny plně v jejich rozsahu.

---

⁸ Karl Heinrich Marx (1818-1883) – německý filosof, publicista, teoretik socialismu a komunizmu. Společně s Friedrichem Engelsem vypracoval nové pojetí dějin na základě materialismu. Završení vývoje společnosti vidí ve vytvoření beztřídní společnosti.

⁹ Vladimír Iljič Uljanov (1870-1924) – v průběhu života přejal přezdívku Lenin; komunistický revolucionář, vůdce bolševické strany, první předseda vlády SSSR. Definoval leninismus jako adaptaci marxistických teorií.

¹⁰ Antonio Gramsci (1891-1937) – italský filosof, spisovatel, politický teoretik, sociolog a lingvista. Fašistickým režimem Benita Mussoliniho byl vězněn kvůli své vedoucí pozici v Komunistické straně.

¹¹ Karl Raimund Popper (1902-1994) – rakouský filosof, tvůrce myšlenkového směru kritický racionalismus. Patří mezi nejvýznamnější kritiky totality.

¹² Daniel Bell (1919-2011) – americký sociolog, spisovatel, profesor na univerzitě Harvard.

¹³ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 15.

¹⁴ Martin Seliger (1914-2001)

¹⁵ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994. str. 1.

Nelze předpokládat, že každá ideologie je fixní, neměnná a nikdy nebude podléhat společenským změnám a rozvoji. Ideologie a politické smýšlení se automaticky vyvíjí na pozadí vývoje společnosti. Kdyby toto neplatilo, ideologie by neměla tu nejmenší možnost uspět.

2.3 Politické spektrum

Politické spektrum je umělý konstrukt, který se snaží o co nejlepší znázornění politických ideologií. Zřejmě nejznámější je tzv. levo-pravé spektrum. Na pomyslnou úsečku se postupně nanášejí ideologie zleva doprava podle toho, zda jsou levicově nebo pravicově orientované. Toto spektrum by se dalo také chápat jako ukázka různých politických hodnot. Tato interpretace však není přesná, protože i žádná ideologie není striktně vyhraněná a může inklinovat k odlišným myšlenkám jiných ideologií. Například není jasné, kde by na této úsečce měl být zobrazen anarchismus.

Z tohoto vyplývá, že nevýhodou politického spektra, ať je jakékoliv snaha zredukování politických myšlenek do grafu. Spektrum je nuceno vybrat si jedno kritérium, podle kterého bude klasifikovat všechny ideologie. Nevýhodou levo-pravého spektra je také fakt, že krajní ideologie (komunismus a fašismus) mají některé shodné prvky. Proto bylo zavedeno spektrum mající tvar podkovy, aby tak poukázalo na pomyslnou blízkost obou těchto ideologií.

Zřejmě nejpropracovanějším politickým spektrem se jeví spektrum, které navrhl Hans Eysenck¹⁶ ve své knize *Smysl a nesmysl v psychologii*. Výhodou tohoto spektra je propojení dvou os, přičemž jedna znázorňuje levice a pravici a druhá autoritativní přístup a demokratický přístup. Tímto způsobem lze znázornit blízkost určitých ideologií, ne však jejich shodu. Ať budeme pracovat s jakýmkoliv spektrem, měli bychom mít na paměti, že jsou to stále umělé konstrukty, jejichž hlavním úkolem není vymezit ideologie v jejich vzájemných vazbách, ale pomoci v lepší orientaci v politických termínech. Nelze se na ně stoprocentně spoléhat.¹⁷

---

¹⁶ Hans Jürgen Eysenck (1916-1997), německo-britský psycholog. Životní dílo je věnováno zejména lidské inteligenci a osobnosti jedince.

¹⁷ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 17-18.

3 Totalitarismus

3.1 Exkurz do totalitarizmu

Dříve než bude pojednáno o samotném tématu komunizmu, je nutné si jej charakterizovat v širším měřítku. Jak již bylo řečeno v první kapitole, jedná se o politickou ideologii určenou svými specifickými idejemi. Co však znamená, když budeme o komunizmu hovořit jako o totalitním režimu? Jaké jsou prvky totalitních režimů?

Jazykový základ pojmu totalitarismus pochází z latinského slova *totus* (*celý, všechny*). Poprvé se termín „totalitní“ objevil v pejorativním významu v Itálii, kde jím italští novináři označovali ve 20. letech formu vlády Benita Mussoliniho.¹⁸ Za tímto prvním užitím pojmu stál patrně italský novinář Giovanni Amendola,¹⁹ kterému se jevily Mussoliniho systematické kroky k likvidaci svobody a demokracie jako kroky totalitní. Oproti tomu termín „totalitarismus“ se objevil na stránkách časopisu *La Rivoluzione Liberale* dne 2. ledna 1925, když Lelio Basso²⁰ doslova publikoval: „*Všechny státní orgány – koruna, parlament, soudy – které v tradiční teorii zosobňují tři moci, a také ozbrojené síly, uskutečňují jejich vůli, se stávají instrumentem jedné strany usilující o to být interpretátorem jediné vůle, neurčeného, „totalitarizmu.“*“²¹

Jedno z nejucelenějších vysvětlení pojmu totalitarismus u nás publikoval Karel Žaloudek²² ve své knize *Encyklopedie politiky*. Podle něj je totalitarismus: „*snaha o totální prosazení státní ideologie ve všech oblastech společenského života.*“²³ Jedná se o naprostou kontrolu státu nad životem každého jedince, a to již od jeho nejútlejšího věku. Na rozdíl od diktatury, jejímž cílem je pouze mít ve svých rukou veškerou dostupnou moc.

Politolog Giovanni Sartori nahlížel na pojem totalitarizmu jako na formu vlády, která se nachází na konci osy, přičemž na druhé straně osy je demokracie. Podle něj jsou demokracie i totalitarismus weberovské ideální typy. V praxi to znamená, že neexistuje stoprocentně demokratický režim, stejně jako neexistuje stoprocentně totalitní režim. Reálné režimy se vůči těmto ideálním typům v určité míře pouze přibližují nebo se od nich vzdalují.

¹⁸ Benito Mussolini (1883-1945), italský politik, diktátor, zakladatel a průkopník fašizmu.

¹⁹ Giovanni Amendola (1882-1926), politik, novinář, univerzitní profesor, kritik fašizmu.

²⁰ Lelio Basso (1903-1978), italský politik, právník, člen italské Socialistické strany proletářské jednoty.

²¹ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 23-24.

²² Karel Žaloudek (1939), český politolog, filozof a sociolog. V současné době zejména nakladatel.

²³ ŽALOUDEK, Karel, *Encyklopedie politiky*, Praha 1996, s. 428.

Jak tedy správně užívat pojmy totalitarismus a totalitní režim? Kde je mezi nimi hranice? Totalitarismus bychom mohli chápat jako abstraktní nadčasový pojem, který se konkrétně nevztahuje k žádnému časovému období, naproti tomu totalitní smýšlení je možné dohledat v kterékoliv etapě lidstva. Naproti tomu modernisté tvrdí, že: „(...) *totalitní režim je projevem a výrazem výlučně moderní masové společnosti. Tato společnost postrádá vnitřní vazby, třídní struktury, její členové žijí izolované životy.*“²⁴

Podle Raymonda Arona²⁵ je možno určit, zda je daný režim totalitní, podle pěti pilířů, které uvedl ve své knize *Demokracie a totalitarismus*. Raymond Aron si nejdříve vytyčil oněch pět pilířů totalitárního režimu a následně dokládá, zda jednotlivé body splňuje právě režim komunizmu. Poté obdobnému zkoumání podrobuje také režim nacizmu. Dokazuje, že se oba režimy shodují v mnohých prvcích, nicméně existují i myšlenky, kde se výrazově rozcházejí. Prvním pilířem je monopol jedné strany na politickou činnost.²⁶ Jako ideologie v plné šíři tuto zásadu dodržuje. Objevují-li se konkurenční politické strany, jejich funkce je pouze symbolická. Jejich účast na politickém životě je minimální, aktivně rozhoduje pouze komunistická strana.

I Karel Žaloudek v *Encyklopedii politiky* dokládá, že jsou z historického hlediska známé dva základní typy totalitarizmu, a to fašismus. I on dospívá k řadě shodných prvků, a stejně tak jako Raymond Aron, na první místo staví vedoucí úlohu jedné politické strany, která řídí veškerou politickou situaci podle svého přesvědčení.²⁷

Druhým pilířem je podle Raymonda Arona vyzbrojení monopolní strany ideologií, které je přiložena absolutní autorita a v důsledku této skutečnosti musí ideologie být brána společností jako oficiální státní pravda.²⁸ Komunistický režim vystavěl svou pozici na tom, že je vlastníkem monopolu na pravdu. Jedinec byl od narození „zpracováván“ režimem a jeho doktrínami a byl mu poskytován jediný možný výklad reality. Bylo přesně vymezeno, co je správně, co špatně a proti čemu je třeba bojovat.

Obdobně se k monopolu jedné nezpochybnitelné ideologie v totalitárním režimu staví i K. Žaloudek. Její hlavní složkou je přítomná neomylnost. Ideologie se v totalitárním režimu nikdy nemylí, což je v podstatě obdoba Aronova vyjádření, že vlastní monopol na pravdu.²⁹

---

²⁴ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 26-28.

²⁵ Raymond Claude Ferdinand Aron (1905-1983), francouzský filosof, sociolog, politolog, kritik totalitarizmu. Analyzoval také moderní společnosti. Roku 1978 vyznamenaný Goethovou cenou ve Frankfurtu nad Mohanem.

²⁶ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, Brno 1993, s. 158.

²⁷ ŽALOUDEK, Karel, *Encyklopedie politiky*. Praha 1996. s. 428

²⁸ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, Brno 1988, s. 158.

²⁹ ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*, Praha 1996, s. 428.

Třetí pilíř podle Raymonda Arona, který definuje totalitní režim, je odvozen od druhého. Jedná se o šíření této oficiální státní pravdy společnosti a vyhrazení práva státu tuto pravdu vynucovat buď násilím, nebo taktikou postupného přesvědčování.³⁰ V praxi se jedná o to, že veškerá média mající informovat občany o stavu společnosti jsou pod nadvládou samotného režimu. Jakékoliv vybočení z ideologické pravdy by bylo bráno jako útok proti vedoucí úloze strany a tedy i proti státu. I tento jev je možno nalézt v komunistickém režimu.

Pro Hannah Arendtovou je klíčovým prvkem totalitního režimu sama ideologie a její snaha proniknout do života jednotlivce. Tímto způsobem je ideologie schopna vytvářet nový typ člověka, který správnou výchovou a směřováním bude vždy sympatizovat s vládoucí ideologií a nejen, že o její správnosti nebude nikdy pochybovat, ale proti ostatním ideologiím ji bude také bránit. Aby tohoto bylo docíleno, ideologie podle H. Arendtové postupuje podle dvou bodů. Za prvé je nezbytné, aby společnosti řídila jedna politická strana, která tvoří ideologii a reprezentuje ji. Za druhé se stírá role jednotlivce ve společnosti. Cílem je, aby společnost jednala masově a zcela organizovaně.³¹ V moderním pojetí totalitarizmu je takovýto prvek teroru novinkou, kdy jsou odpůrci likvidováni zcela strategicky a účelně. S tím souvisí otázka, kdo je vlastně pro totalitní společnost nepřítel? Může se jím stát prakticky kdokoliv, nepřítel se stává neznámým.

I K. Žaloudek má ve své knize zahrnutou podobnou jako myšlenku R. Aron na šíření oficiální pravdy. Podle něj v totalitárním režimu vedoucí strana získává takřka okamžitě od uchopení moci monopol na veškeré sdělovací prostředky. Následnou propagandou docílí toho, aby ideologie zasáhla do života každého jednotlivce právě přes média.³²

Ernst Fraenkel³³ vidí jako základ totalitního režimu teror. Podle jeho teorie fungují v totalitním režimu dva druhy pořádku. První je právní pořádek, jehož úloha je však čistě reprezentativní a ve skutečnosti nemá žádnou faktickou moc. Druhý typ pořádku je pak politický, který se opírá o moc vůdce a ne o zákony jako takové. Právě tento druhý typ politického pořádku je to, co udržuje totalitní společnost pohromadě. Společnost je díky němu neustále pod drobnohledem stále přítomného teroru. Svě teorie Fraenkel reprezentuje na příkladu nacistického Německa.³⁴

---

³⁰ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarizmus*, Brno 1993, s. 158.

³¹ ARENDTOVÁ, Hannah, *Původ totalitarizmu I-III*, Praha 1996, s. 429-645.

³² ŽALOUDEK, Karel, *Encyklopedie politiky*, Praha 1996, s. 428.

³³ Ernst Fraenkel (1898-1975), německý politolog, kvůli nacizmu musel za po nástupu Hitlera emigrovat do Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku, později také do Spojených států amerických. Mezi jeho práce patří zejména charakteristika jednotlivých forem vlády se zaměřením na totalitní společnosti, jako bylo například Německo za druhé světové války.

³⁴ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 42.

Aby totalitní režim mohl plně obsáhnout všechny stránky společnosti, spadá podle Raymonda Arona pod jeho působnost také většina ekonomických aktivit. I ty jsou řízeny oficiální pravdou. Autor tím míní nejen soukromé vlastnictví, ale i zásahy státu do ekonomiky. V komunismu sice v historii bylo dovoleno drobné podnikání, nicméně veškerá ekonomická sféra byla plně v režii komunistické vedoucí strany. A od tohoto čtvrtého pilíře totalitního režimu je odvozen poslední pátý, který zaštituje všechny předešlé. Protože všechno, co se v totalitním režimu stane, spadá pod státní činnost, dopustí-li se někdo chyby, jedná se o chybu protirežimní. Odtud je možné posoudit jakoukoliv chybu proti vedení jako chybu protiideologickou.³⁵

Stejně tak K. Žaloudek se ve vymezení totalitarizmu uchyluje v neposlední řadě také k politické kontrole, která je podle něj natolik násilná, že hraničí až s teroristickými prostředky. V závěru svého pojednání o totalitarizmu shrnuje své myšlenky Žaloudek takto: „*Totalitarismus ve svém celku znamená radikální popření základních zásad liberalizmu, občanských práv, individuální svobody, politického pluralismu a zákonitosti.*“³⁶

Charakteristiku totalitního režimu publikovali v celkem šesti bodech také Carl Joachim Friedrich³⁷ a Zbigniew Brzezinski³⁸ ve své knize *Totalitní diktatura a autokracie*. Oba autoři pocházeli ze zemí, které měly přímou zkušenost s totalitním režimem. Z tohoto důvodu při tvorbě charakteristických šesti bodů totalitního režimu vycházejí oba z komparace nacizmu a komunizmu.

Prvním bodem jejich charakteristiky je, že existuje pouze jedna oficiální ideologie, jejíž přijetí členy společnosti je naprosto nezbytné. Ideologie je užívána vládnoucími vrstvami, které tak mohou odůvodnit svou politickou moc a její užití na společnost kdykoliv to uznají za vhodné. V tomto bodě lze najít shodné prvky s koncepcí R. Arona i H. Arendtové a i s vysvětlením pojmu od K. Žaloudka.

Druhým znakem totalitního režimu je, že vládnoucí vrstvu reprezentuje strana, která řídí nejen veškerý politický život, ale také společenský. Aby mohla rychle uplatňovat princip moci, má strana zpravidla jednoho vůdce a je nadřizena byrokracii nebo s ní velmi úzce spolupracuje. I tento bod osciluje s charakteristikou totalitního režimu podle R. Arona a rovněž H. Arendtové. Třetí znak vyplývá z bodu dvě, kdy vůdce i strana mají absolutní

---

³⁵ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, Brno 1993, s. 158.

³⁶ ŽALOUDEK, Karel, *Encyklopedie politiky*, Praha 1996, s. 428

³⁷ Carl Joachim Friedrich (1901-1984), německo-americký politolog, charakteristika práva a totalitního režimu, kterou dokazoval v historických souvislostech druhé světové války, z něj udělala jednoho z největších odborníků na totalitarismus.

³⁸ Zbigniew Brzezinski (1928), polsko-americký politolog, dříve poradce prezidenta Jimmyho Cartera, dnes poradce prezidenta Baraca Obamy. Tématem jeho prací je zejména fungování a legitimita moci ve společnosti a to jak totalitní, tak demokratické.

kontrolu nad užitím ozbrojené síly, kdykoliv to uznají za vhodné. Prvky teroru zrovna tak ve svých teoriích zahrnují R. Aron, H. Arendrová nebo E. Fraenkel.

Čtvrtý bod se týká kontroly společenského života společnosti. Kontrole odpovídají všechny prostředky masové komunikace, konkrétně rádio, televize i tisk, beletrie. Společnosti jsou prezentovány pouze ty druhy informací, které jsou dovoleny stranou či vůdcem. I v tomto bodu je zřejmá návaznost na výše uvedené teoretiky zkoumající totalitní režim, R. Arona, H. Arendtovou i K. Žaloudka.

Pátý bod zahrnuje kontrolu společnosti. Společnost je kontrolována nejen z hlediska informací, které se k ní dostávají, ale také v každodenním životě. Je zapotřebí, aby jednotlivec byl pod neustálou kontrolou, z tohoto důvodu je zřízen systém tajné policie, která se svými postupy přibližuje dne známým teroristickým skupinám. Kontrole podléhá nejen jednotlivec nebo společnost, ale také ekonomika, která spadá pod centrální plánování. Což je závěrečný šestý bod charakteristiky totalitního režimu.³⁹ Po letech byl šestý bod zpochybněn, neboť nacistické Německo nekontrolovalo ekonomiku tak jako Sovětský svaz.

Shrme-li si význam šestibodové charakteristiky C. J. Friedricha a Z. Brzenskiho, je patrné, že jsem podařilo vytvořit koncepci vsutku zdařilou. Návaznost na další teoretiky, jejichž charakteristika totalitních režimů ve větší nebo menší míře odpovídá výše uvedeným šesti bodům, to jen dokazuje.

I R. Aron dospívá ke konečnému zhodnocení: „*Rozumí se samo sebou, že v definici totalitarizmu je možno považovat za základní buď monopol strany, nebo ideologický teror. Fenomén je dokonalý, když jsou všechny tyto prvky spojeny a plně uskutečněny.*“⁴⁰

Raymond Aron vnímá komunistický režim jako totalitní. Z historického hlediska je možné demonstrovat, že všechny výše zmíněné jednotlivé body charakterizují komunistický režim, a to jak v Československu, tak v ostatních zemích Sovětského svazu. Zamýšlí se ale nad otázkou, zda to byla právě vedoucí úloha monopolní strany, která zapříčinila změnu režimu v režim totalitní. Podle něj je však základ přeměny totalitních režimů vždy stejný. Jedná se o snahu nějakým způsobem přeměnit stávající společnost podle definované ideologie. Toto samo o sobě činí z režimu režim totalitní.⁴¹

K obdobným závěrům dochází ve své podstatě i K. Žaloudek, ten se nezabývá polemikou, zda je či není režimem totalitním (s ohledem na koncepci jeho knihy jako

---

³⁹ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 42-44.

⁴⁰ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, Brno 1993, s. 158.

⁴¹ Tamtéž, s. 159.

Encyklopedie politiky to ani není možné), ale suverénně uvádí režim komunizmu a fašizmu jako režimy totalitní. Splňují všechny jím vymezené body.

C. G. Friedrich a Z. Brzezinski nijak nezpochybňují, zda je možné komunistický režim považovat za totalitní nebo ne. Oba podrobili své teorie komparaci nacistického Německa a komunistického Sovětského svazu, tudíž ani jeden z nich nepochyboval o tom, že by kterákoliv z těchto dvou ideologií nebyla totalitní.

Politolog Juan José Linz přímo vycházel z již zmíněné šestibodové koncepce C. J. Friedricha a Z. Brzezinského. On sám reguluje počet bodů, které mají charakterizovat totalitní společnost, na tři. Za prvé musí existovat jedno jediné centrum moci. Pluralismus jak názorů, tak politických stran, musí nutně vycházet z konceptu centra moci. Za druhé každou část společnosti řídí vládnoucí ideologie. Ta se snaží obsáhnout jakoukoliv oblast společenského života a nabízet svůj výklad, který je jako jediný správný. Z této ideologie vyvstávají vůdci, kteří tak vyvozují, že jsou přeurlčeni k tomu nastolit mír na zemi a vytvořit novou lepší společnost. Za třetí jsou občané vybízeni k aktivní účasti na veřejném životě, který je však v souladu s myšlenkami ideologie. Podle J. J. Linze není mimo stranu žádný společenský život. Totalitní ideologie nechce, aby členové její společnosti byli pasivní a apatičtí vůči společenskému dění, jako tomu chce například autoritativní režim. Totalitní režim vyžaduje členy akční, zapálené pro myšlenky ideologie a neustálé upevňování si správnosti totalitních myšlenek.

I tato charakteristika totalitarizmu se v mnohém shoduje se všemi teoretiky, o kterých v této kapitole bylo dosud psáno. Je to patrné zejména proto, která koncepce byla pro J. J. Linze výchozí.

Podle Giovanni Sartoriho, který je také zastánce moderního pojetí totalitarizmu, existují tři hlavní znaky totalitní společnosti. Za prvé se jedná o pronikání moci státu do struktury země, za druhé je politika podrobena násilné ideologizaci a stává se z ní v postate politické náboženství, za třetí je završení politické moci, která se snaží ovládnout i mimopolitické oblasti společnosti. V porovnání s H. Arendtovou se v G. Sartoriho koncepci totalitní společnosti neobjevuje jako základní prvek teror, kterého strana užívá k dosažení moci. Pokud se v totalitní společnosti objeví forma teroru ze strany politické moci, jedná se podle G. Sartoriho o netypický patologický prvek.⁴²

---

⁴² BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 44-46.

Stejně jako další německý politolog Franz Leopold Neumann⁴³ podrobil zkoumání německou Třetí říši z hlediska totalitní ideologie. Podle něj je pro totalitní režim charakteristické zejména to, jak se snaží jeho představitelé ovládnout naprosto každého člena společnosti. Z tohoto důvodu je vytvoření jedné strany naprosto nezbytné, i když se počítá s drobnými konflikty uvnitř struktury, zejména ze snahy co nejvíce uspokojit vůdce. Neumann je členem takzvaného moderního pojetí totalitarizmu. To znamená, že nesrovnává totalitní režim s žádnou formou totality, která se vyskytla v minulosti, protože podle něj takové srovnání je naprosto vyloučené. Vidí totalitní společnosti jako novodobé svěbytné útvary vzniklé díky moderní společnosti a fenoménu války. Totalitní režim tak potřebuje chaos a utrpení, které poskytuje válka, aby se mohl vystavět a získat příznivce.⁴⁴

Zajímavý náhled na koncepci totalitarizmu také předvedl Rio Preisner⁴⁵, který ve své knize *Kritika totalitarizmu* aplikuje na totalitarizmus dialektickou metodu. R. Preisner se zamýšlí nad tím, jestli totalitarizmus v dějinách ideologii marxismu zneužil nebo zradil. Totalitní režim se tak podle něj pozná podle několika málo kritérií. Zcela nezpochybnitelným prvním rysem totalitního režimu je pak ztráta jedince sebe sama. R. Preisner hovoří o odlidštění člověka a vytvoření nereálného systému jako formu náhrady za Boha.

Druhý rys totalitního režimu je pak síla a lest, kterou režim využívá ve svůj prospěch. Nejde tedy jen o faktickou demonstraci síly, jako tomu bylo v případě nacizmu, ale také o tu podstatnou část lsti, kterou totalitarizmus využívá. R. Preisner tím myslel zejména skutečnost, že se režim nikdy nepostaví nepříteli takřkajíc tváří v tvář, ale likviduje své odpůrce postupně, pokud možno v ústraní.

Zajímavým třetím prvkem totalitarizmu je pak pro něj také lhostejnost, kterou režim využívá. R. Preisner specifikuje, že objeví-li se v totalitním režimu angažovanost, je to pouhá maska, kterou jsou si lidé nuceni nasadit, nicméně za ní jsou lidé prázdní. Pokud je umělá maska angažovanosti nošena často, člověk se stane lhostejným a apatickým vůči totalitnímu režimu i zřízení. Podobná situace nastala podle R. Preisnera v nacistickém Německu, kdy se na tomto základě lhostejnosti byli schopni lidé vyrovnat s vidinou genocidy židů.

Poslední čtvrtý bod R. Preisnerovy charakteristiky totalitarizmu se pak vyčleňuje vůči bídě a chudobě. Propagátoři totalitarizmu mají za cíl právě spravedlivé rozdělování majetku a bohatství, ale podle R. Preisnera jsou spíše tvůrci přerozdělování bídy mezi lid.

---

⁴³ Franz Leopold Neumann (1900-1954), německý žid, politický aktivista, politolog. Zabýval se zkoumáním fungování právního systému v socialistické a totalitní společnosti.

⁴⁴ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 42-43.

⁴⁵ Rio Preisner (1925-2007), český katolicky orientovaný pedagog, básník a filozof.

Své myšlenky R. Preisner završuje tvrzením, které se nápadně podobá filosofovi a kritikovi totalitních režimů Karlu Raimund Popperovi, který tvrdil, že lidská snaha tvořit nebe na zemi má převážně ten dopad na společnost, že se dříve nebo později vytvoří peklo. R. Preisner formulaci K. R. Poppera trochu pozměňuje a říká, že člověk vědomě vytváří peklo na zemi v domnění, že tvoří nebe.⁴⁶

V závěru této podkapitoly se můžeme pokusit sestavit charakteristiku totalitního režimu, která bude vycházet ze všech výše uvedených koncepcí a určitým způsobem podá ucelený obraz o prvních totalitních režimech. Charakteristika bude uvedena od prvků, které se týkají zprvu jednotlivce až po prvky, které zahrnují stát jako celek.

Za prvé je pro totalitní společnosti typické, že potírají roli jednotlivce a jeho role ve společnosti. Snaha izolovat jednotlivce má za následek vytvoření masové společnosti, jejímž cílem je jednat jako jeden.

Za druhé hlavním bodem veškeré politické moci se stává strana, která krom politiky chce obsáhnout veškerý soukromý život ve společnosti. Vedoucí strana je držitelem monopolu na informace a také velí ozbrojeným silám. Z toho jasně vyplývá, že má v rukou moc aplikovat na jednotlivce vliv teroru.

Za třetí v čele strany obvykle stojí jeden vůdce, který postupem času přebírá úlohu modly nebo božstva a to i přesto, že se totalitní režim snaží veškeré náboženské motivy ve společnosti eliminovat. Vůdce je ve svých rozhodnutích neomylný a jedná v souladu se stranou a tedy i ideologií.

Za čtvrté ideologie je natolik schopná, že dokáže vysvětlit všechny dílčí aspekty společenského života. Proto je jí podřízena společnost, která absolutní vysvětlení od ideologie přijímá. Nadejde-li situace, kdy někdo vystoupí proti myšlenkám ideologie, je v její kompetenci uplatnit na něj absolutní moc.

Za páté jsou totalitní režimy oproti režimům autoritativním aktivistické. Vyžadují na společnosti, aby byla aktivní a podílela se na svém zdokonalení. Tato aktivita probíhá neustále od chvíle, kdy společnost ničí starý řád a nastoluje řád nový totalitní. Po vytvoření řádu se tak aktivita obrací ke straně, kde se jedinec může v duchu ideologie seberealizovat. Totalitní společnost neustále hledá odpůrce nastoleného režimu, proto se aktivně podílí i na politických či společenských čistkách. Totalitní režim si již od svého vzniku uvědomuje, že ve chvíli, kdy bude společnost stabilizována a proces bude ukončen, totalitní režim bude nahrazen. Proto se snaží neustále vzbuzovat v lidu aktivitu.

---

⁴⁶ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 30-32.

Za šesté je společnost ovládána terorem, který je všudypřítomný. Teror může mít dvě formy – psychickou a fyzickou. Fyzická forma zahrnuje aktivní využití síly stranou proti lidu. Psychická forma zahrnuje všudypřítomnou hrůzu a strach. Druhou i první složku vykonává tajná policie z pověření strany.

Za sedmé se totalitní společnosti snaží o naprosté zrušení starého řádu a s ním spojeného „starého člověka“. Snaží se tak vytvořit pro novou totalitní společnost „nového člověka“, který bude dílem působení totalitní ideologie.⁴⁷

Je tedy patrné, že charakteristikou totalitních režimů se zabývalo mnoho teoretiků, ale díky jejich výsledkům můžeme prohlásit komunistický režim na totalitní bez nejmenších pochybností, byť mu může u některých koncepcí odpovídat pouze několik prvků.

3.2 Typologie totalitních režimů

Již samotný výčet všech teorií, které se snaží charakterizovat totalitarismus, je značně obsáhlý. Ne jinak je tomu s typologií totalitních režimů. Podle jakého klíče můžeme dělit totalitní režimy? Liší se samotným zahrnutím ideologie nebo je zde klíčová role teroru?

Německý politolog Wolfgang Uwe Friedrich spatřoval jako klíčovou právě přítomnost teroru pro typologii totalitních režimů. Níže uvedená tabulka naznačuje typologii totalitních režimů podle Wolfganga Uwe Friedricha, spolu se zařazením jednotlivých zemí, kde se daný režim podle něj objevil.

Tabulka 1 - Typologie totalitních režimů podle Wolfganga Uwe Friedricha

1. Teroristické	<ul style="list-style-type: none"> - Sovětský svaz pod Leninovou a Stalinovou nadvládou - Čína za nadvlády Mao Ce-tunga - Severní Korea - Kambodža pod nadvládou Pol Pota - Rumunsko pod nadvládou Ceaușeska - Albánii pod nadvládou Hodži - Španělsko v letech 1937 – 1938 - Německá Třetí říše
-----------------	--

⁴⁷ Tamtéž, s. 46-48.

2. Byrokratické	<ul style="list-style-type: none"> - Komunistické režimy východního bloku po Stalinově smrti - Čína po smrti Mao Ce-tunga do dnešní doby
3. Teokratické	<ul style="list-style-type: none"> - Írán po revoluci roku 1979 do dnešní doby

Je patrné, že typologie W. U. Friedricha obsahuje určité nedostatky. Nejzávažnějším nedostatkem je skutečnost, že neuznává teorie autoritativního režimu, tudíž se mu do jeho typologie připletly i země, které by tam být neměly. Zároveň opomíjí otázku, jestli je možná existence byrokratických režimů, které nejsou vystaveny na totalitní komunistické ideologii. A je možné, aby se v průběhu vývoje režimu jednotlivé druhy mezi sebou vzájemně mísily? A proč je zcela samostatně vyčleněn teokratický režim čítající Írán a islámské náboženství? Kladným motivem jeho typologie však zůstává zařazení nacistického Německa a komunistického Ruska do jedné kategorie, čímž neodkladně dokazuje jejich vzájemnou příbuznost a shodné prvky.⁴⁸

Další německý politolog Wolfgang Merkel⁴⁹ se snažil ve své typologii obsáhnout co největší počet moderních nedemokratických režimů. Jeho typologii shrnuje následující tabulka.

Tabulka 2- Typologie totalitních režimů podle Wolfganga Merkela

1. Komunistické totalitní režimy	<ul style="list-style-type: none"> - Sovětský svaz (1929 – 1953) - Čína (1949 – 1976) - Kambodža (1975 – 1979) - Severní Korea (od r. 1945) - Albánie (1945 – 1985)
2. Fašistické totalitní režimy	<ul style="list-style-type: none"> - Třetí říše (1938 – 1945)
3. Teokratické totalitní režimy	<ul style="list-style-type: none"> - Írán (1979 – 1989) - Afghánistán (1997 – 2001)

⁴⁸ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 48-50.

⁴⁹ Wolfgang Merkel (1952), německý politolog. Cílem jeho politických teorií bylo zejména zmapování vývoje post-komunistických zemí a jejich komparace.

Mezi zvláštnosti typologie W. Merkela patří, že vyjímá z komunistické totalitní éry dobu zrodu Sovětského svazu, tedy dobu kdy v Rusku působil V. I. Lenin. Obdobně zarážejícím dojmem může působit skutečnost, že je z typologie vyjmuta fašistická Itálie. W. Merkel tak učinil záměrně z důvodu ideologické nevyspělosti.⁵⁰

3.3 Totalitarismus versus autoritativní režim

V knize *Teorie a praxe nedemokratických režimů* autoři Stanislav Balík⁵¹ a Michal Kubát⁵² se zaměřili na výčet nedemokratických forem vlády. Protože se však jedná o problematiku značně obsáhlou, autoři přicházejí se dvěma formami třídění nedemokratických režimů, a to podle kritéria historického a obsahového.

Historické kritérium zahrnuje ty pojmy způsobu vlády, které mají přímou souvislost s historií, nicméně je není možné přenášet aktuálně do současnosti. Z tohoto hlediska je tedy možné sem řadit absolutismus, autarchii, despocii, tyranii, autoritarismus a totalitarismus. Naproti tomu obsahové kritérium začleňuje ty pojmy, které jsou nadčasové svým užitím a nelze je striktně přiřadit k určité historické epoše. Jedná se tedy o autokracii, diktaturu, oligarchii, plutokracii a teokracii.⁵³

I když pojmy autoritarismus a totalitarismus mají historickou návaznost, nejsou záležitostí historie dávno minulé, ale aktuálně spadají do 20. století. Z tohoto hlediska je tedy možné o nich prohlásit, že jsou moderní fenomény. O autoritarismu zde bude pojednáno obdobným způsobem jako o totalitarismu, tedy jako o druhu politického režimu.

Při vymezení pojmu autoritarismus se na první pohled může zdát, že je tento pojem vystaven na bázi autority, i když se jedná o dvě odlišné věci. Pojem autorita je dnes vnímán v pejorativním významu ve smyslu dominance, moci a síly, nicméně v minulosti tento pojem znamenal vliv založený na osobní prestiži. Cílem autority není uzmout člověku právo nebo svobodu. V tomto ohledu není možné sdružovat pojem autorita s pojmem autoritarismus. Výše uvedení autoři se k roli autority v autoritarismu vyslovují následovně: „*Svoboda*

---

⁵⁰ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 50-51.

⁵¹ Stanislav Balík, Ph.D. (1978), politolog, vedoucí Katedry politologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně; výkonný ředitel Centra pro studium demokracie a kultury.

⁵² Michal Kubát, Ph.D. (1973), politolog, docent politologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze; proděkan pro vědu a výzkum Univerzity Karlovy.

⁵³ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 17-21.

akceptuje autoritu, autorita uznává svobodu. Svoboda neuznávající autoritu není svobodou a autorita neuznávající svobodu je autoritarismem.“⁵⁴

Autoritarizmus je režim, který se nepřiblížil ani variantě demokracie ani variantě totality. Stojí tak říkajíc na pomezí. Cílem autoritarizmu není vykládat společnost jako utopistický model, jež by měly následovat ostatní země. Jejich cílem nebylo vykreslovat zářnou budoucnost a nevyžadovaly ani zbožné uctívání.

Mohli bychom přistoupit k vymezení pojmu podle knihy *Teorie nedemokratických režimů*, kde výše uvedení autoři určují dva přístupy – politický a odborný. Politický přístup poukazuje na skutečnost, že autoritativní vládcí první poloviny 20. století se mnohdy stylizovali do role politických myslitelů, kteří s autoritarizmem nakládali podle svého přesvědčení.

Druhý přístup je mnohem více vědecký, opírá se o teorii Juana José Linze⁵⁵, který autoritativní režim popsal na příkladu Španělska v době vlády generála Franciska Franka. Pro J. J. Linze je autoritativní režim charakteristický nevypracovaností ucelené ideologie (jako je tomu například u komunizmu nebo nacizmu), nepřítomností politické mobilizace, nefungujícím politickým pluralismem, ve kterém vůdce (nebo vedoucí skupina) reprezentuje svou politickou moc uvnitř předem stanovených hranic.

Pokud se něčím liší autoritativní režim od totalitního, je to za primárně právě omezený pluralismus, kterého využívá. Totalitarizmus, pro nějž je klíčová role jedné vedoucí strany operující veškerou mocí v zemi, je myšlenka omezeného pluralismu nepřijatelná. Naproti tomu autoritarizmus jej využívá, i když jej mnohdy musí omezit zákonnou normou. Jedná se v tom případě o různé zájmové skupiny nebo politická uskupení. Politici, kteří tak v autoritativním režimu získají moc, vycházejí právě z obdobných skupin, které jsou vládcem povoleny.

Autoritativní režimy budují jednu oficiální politickou stranu, ale její moc a pravomoci nejsou v žádném případě natolik silné, jako je tomu v režimu totalitním. Strana totiž není zdrojem veškeré moci v zemi, tím je v autoritativním režimu vůdce. Tato politická strana tedy žádným způsobem neatakuje myšlenku omezeného pluralismu. Režim uznává a legitimuje řadu organizací, z nichž se mohou rekrutovat noví politici. Nicméně legitimita je zaručena pouze v případě, že tyto organizace nijak nezpochybňují samotný vládnoucí režim. Omezený pluralismus se tak v jednotlivých autoritativních zemích může odlišovat svou formou podle

---

⁵⁴ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 56.

⁵⁵ Juan José Linz (1926), španělský sociolog a politolog. Jádrem jeho vědecké práce tvoří jeho teorie o totalitních, autoritativních nebo demokratických režimech.

toho, co všechno je daný režim ochoten povolit. V důsledku toho vzniká i tak zvaná semiopozice uvnitř autoritarizmu. Tvoří ji ty zájmové skupiny, které nejsou zastoupeny ve vládě. Tyto skupiny se podílejí na kritice režimu, ale do jisté míry jsou ochotny s režimem kooperovat, jinak by si podobný přístup nemohly dovolit. V první řadě nekritizují vůdce a akceptují autoritarismus jako jediný správný směr. Semiopozice se může pro autoritarismus stát nebezpečnou v té době, kdy se do ní začlení nová generace občanů, která může mít snahu stávající režim měnit.

Politická mobilizace jako prostředek autoritativního režimu podle J. J. Linze existovat může i nemusí. Tento stav se odvíjí podle toho, o jaký typ autoritativního režimu se jedná. Některé autoritativní režimy mohou politickou mobilizaci užít v situaci, kdy se snaží autoritativní režim zavést. Docílí tím participace občanů na zřízení nového režimu. Potom již nemusí nutně politickou mobilizaci užít. Opakem politické mobilizace může být také využití depolitizace tedy odpolitizování. V tomto případě režim vítá nečinnost obyvatel, kteří nijak neusilují o své právo účastnit se veřejného politického života.

Absence ideologie (například tak, jak ji představoval K. Žaloudek) je závažným problémem autoritarizmu. Mnohem hůře se tak dá vychovávat budoucí generace v duchu autoritativního režimu, když není předem jasné, jakým směrem by se takováto výchova měla ubírat. V tomto případě je možné vytyčit čtyři základní stupně. Jedná se buď o omezenou účast, kontrolovanou účast, politickou apatii nebo povzbuzování v politické apatii.⁵⁶ Všechny čtyři typy se přitom mohou v rámci jednoho státu prolínat, neboť jejich vymezení by se dalo zařadit k ideálnímu typu Maxe Webera⁵⁷.

Představme si dvě hlavní typologie podle Juana José Linze a německého politologa Wolfganga Merkela⁵⁸. Snaha podrobit autoritativní režim typologii přináší daleko lepší výsledky než typologie totalitního režimu.⁵⁹

Juan José Linz definoval celkem sedm typů autoritativních režimů, které různou měrou obsahují základní prvky autoritativního režimu, jako je politická mobilizace, omezený pluralismus, ideologičnost nebo participace občanů na politické moci.

---

⁵⁶ BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 55-64.

⁵⁷ Max Weber (1864-1920), německý sociolog a ekonom. Jeho sociologické zkoumání se váže k roli moci ve společnosti, byrokracii nebo náboženství. Tvůrce myšlenky tak zvaného ideálního typu, podle kterého je možné porovnávat reálný stav.

⁵⁸ Wolfgang Merkel (1952), německý politolog, mezi jeho vědeckou práci se řadí zhodnocení změny politické socialistické strany Itálie. Vytvořil svébytnou typologii autoritativních režimů, při jejímž sestavování čerpal od Juana José Linze.

⁵⁹ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 64-70.

První skupinu typologie tvoří byrokraticko-militaristické autoritativní režimy. Podle J. J. Linze se jedná o nejčastější typ. Hlavní roli v podobném zřízení hraje armáda a byrokracie, jak již sám název napovídá. Spojenectví těchto dvou zájmových skupin nevytváří žádnou ucelenou ideologii, ale řídí stát na základě svých společných rozhodnutí. Jejich cílem je vytvoření jedné politické strany a minimalizace politického života občanů. Mezi tento typ se řadí: Španělsko za vlády generála Franka, Chile za Pinocheta, Polsko za vlády maršálů Pilsudského a Rydze-Śmiglého, Maďarsko za vlády Horthy, Argentina za Peróna aj.

Druhou skupinu reprezentují organicko-estatické autoritativní režimy. Předchozí typ obohacující navíc o kontrolu společnosti a její mobilizaci prostřednictvím skupin. Tomuto zřízení nevyhovuje individualita jedince, stejně tak jako nežádoucí třídní konflikt. Razí teorii, že lidé jsou přirozeně členy mnoha skupin (zaměstnání, obce atd.), proto je pro ně přirozené být členem organických skupin. Tento typ tak uskutečňuje politický korporativismus, díky němuž se mohou určití jednotlivci podílet na politické moci. Mezi tento typ se řadí: Salazarovo Portugalsko, Dollfusovo a Schuschniggovo Rakousko, částečně Mussoliniho Itálie a Frankovo Španělsko.

Třetím typem jsou mobilizační autoritativní režimy v postdemokratických společnostech. Tento typ zahrnuje ty země, které měly jistou demokratickou zkušenost, která však nedokázala řešit základní problémy. Protože zkušenost demokracie občanům nabídla možnost aktivně se účastnit politického života, přechod na autoritativní režim v podobných zemích musí nutně zahrnovat zřízení, které jim tuto složku dopřeje také. Příkladem této země je italská provincie Carnano nebo samotná fašistická Itálie.

Čtvrtým typem autoritativních režimů jsou postkoloniální mobilizační autoritativní režimy. Jak již sám název napovídá, hlavním znakem této skupiny je mobilizační síla, kterou strana použije v boji proti koloniální mocnosti. Z počátku je tedy nově vzniklý autoritativní režim vystaven na mobilizační schopnosti, později však její význam ustupuje do pozadí. Tento typ se nejvíce prosadil zejména v Africe ve druhé polovině 20. století.

Pátou skupinu tvoří rasové a etnické „demokracie“, přičemž slovo demokracie se v jejich pojmenování objevuje v uvozovkách zcela záměrně. Takováto společnost totiž pro jednu skupinu etnicky, rasově menšinové společnosti uplatňuje demokratické prvky beze zbytku, nicméně pro zbytek obyvatelstva je demokratický přístup vyloučen. Aby bylo toto uskupení umožněné, režim využívá v případě ohrožení od diskriminované skupiny donucovacích prostředků. Jednak to může být omezování svobody nebo i tvrdší formy donucovacích prostředků jako je věznění. Zdá se paradoxní, že jsou to právě tyto konflikty

mezi členy vládnoucí a diskriminované skupiny, které utužují moc autoritativního režimu. Nejznámějším příkladem je Jihoafrická republika.

Šestým typem jsou defektní a netotalitní autoritativní režimy. Jedná se o typ, který stojí na pomyslné hranici mezi autoritativním režimem a totalitním režimem. Pokud se ve společnosti objevuje vysoký stupeň mobilizace, ideologičnosti a není zastoupen omezený pluralismus, je takový režim považován za totalitní. Pouze v případě, že jsou obsaženy pouze dva z těchto bodů (případně navíc v minimální míře třetí bod) jedná se, podle J. J. Linze, o netotalitní režim. Příkladem jsou: Sovětské období nové ekonomické politiky, východní Evropa po druhé světové válce.

Posttotalitní autoritativní režimy jsou posledním sedmým typem J. J. Linzovy typologie. V tomto případě je podíl na vykonávání moci vyhrazen jen členům strany. V tomto modelu vedoucí úloha strany ještě nezmizela. Kdyby nacismus nebyl po druhé světové válce zničen, řadil by se do této skupiny. Jinak nám mohou jako reprezentace posloužit pouze příklady komunistické země od poloviny padesátých let 20. století. Z tohoto posledního sedmého typu později J. J. Linz vytvořil samostatnou kategorii, neboť se mu vzdálenost mezi ním a ostatními autoritativními režimy zdála z hlediska politické teorie příliš velká.

Politolog Wolfgang Merkel sestavil svou vlastní typologii, nicméně vychází z charakteristiky Juana J. Linze. Některé jeho typy přebírá zcela, jiné přepracovává. V konečném uskupení má jeho typologie autoritativních režimů celkem devět skupin.

Za prvé vyděluje W. Merkel komunistické autoritativní režimy. Jedná se o typ, který připouští jen minimální politický pluralismus a skutečnou moc drží diktatura strany. Jedná se o režimy, které bezprostředně předcházejí nebo následují éru J. V. Stalina v Sovětském svazu. Tento typ odpovídá J. J. Linzovu typu defektních totalitních režimů a posttotalitarizmů.

Druhou skupinou jsou fašistické autoritativní režimy. Tento typ je specifický diktaturou vůdce, která je zcela nezpochybnitelná. Od totalitních forem se tento typ vymezuje svou značnou nedokonalostí. Podle W. Merkela se tento typ objevil v následujících zemích: fašistická Itálie, ustašovské Chorvatsko, Rumunko mezi lety 1940 – 1945 a v klerofašistickém Slovensku.

Třetím typem jsou militaristické autoritativní režimy. Odpovídají do jisté míry J. J. Linzovým byrokraticko-militaristickým režimům. Nezahrnují pouze ty režimy, které se snaží o modernizaci. V rámci tohoto typu vymezuje W. Merkel dva podtypy. Prvnímu byrokraticko-militaristickému vládne formace vojáků. Tomuto podtypu odpovídá Latinská Amerika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, Řecko mezi lety 1967 až 1974, Thajsko mezi lety 1958 až 1988 a Jižní Korea v letech 1961-1988. Ve druhém militaristickém

podtypu nevládné formace vojáků, ale jeden vojenský vůdce. Reprezentantem této formy je Španělsko generála Franka, Maďarsko Horty aj.

Čtvrtým typem jsou organicko-statické autoritativní režimy, jejichž charakteristiku převzal W. Merkel od J. J. Linze v plném rozsahu.

Pátým typem jsou rasistické autoritativní režimy, jejichž vymezení odpovídá J. J. Linzově klasifikaci.

Šestou skupinu tvoří modernizační autoritativní režimy. W. Merkel vyčlenil tuto skupinu z byrokraticko-militaristických režimů. Jedná se o režimy, které byly zavedeny v zemích s tradičními formami společnosti jako přerod na cestě k moderním formám společnosti. Zároveň reprezentují režimy s vedoucí úlohou jedné strany. Příkladem tohoto typu může sloužit Egypt v době vlády Násira (1954-1970).

Sedmým typem jsou teokratické autoritativní režimy. Tento typ tvoří hranici mezi autoritativním režimem a totalitním režimem, protože má silný sklon k totalitarismu.

Osmý typ charakterizuje dynastický (královský, monarchistický) autoritativní režim. Tento režim nemá reálnou ústavu ani zde neexistují svobodné volby. Král je jak hlavou moci zákonodárné, tak i výkonné. Tento typ reprezentují například šejkovské režimy Perského zálivu.

Posledním devátým typem jsou sultanistické autoritativní režimy, přičemž tento typ odpovídá J. J. Linzově charakteristice, akorát je v tomto případě řazen mezi autoritativní režimy.

Existuje tedy něco, co je společné jak pro režim totalitní tak autoritativní? Ano, jejich společným nepřítelem je v celém svém rozsahu demokracie. V ostatních prvcích se mohou více nebo méně lišit. Následující schéma porovnává oba režimy.⁶⁰

Tabulka 3 - srovnání autoritarizmu a totalitarizmu

Aspekt srovnání	Autoritativní režim	Totalitní režim
Anomie společenských struktur a nepolitické sféry	Ano	Ne
Kontrola všech aspektů života společnosti	Ne	Ano

⁶⁰ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 73.

Snaha o absolutní kontrolu ekonomické činnosti	Ne	Ano
Vůdčí úloha jediné masové strany	Ne/omezená*	Ano
Ovládnutí státních struktur představiteli vládnoucí strany	Ne	Ano
Legální či pololegální politická opozice	Ano	Ne
Existence vůdčí ideologie	Ne	Ano
Masový teror doléhající na celou společnost	Ne	Ano
Vypořádávání se s politickými protivníky prostřednictvím násilí	Ano	Ano
Politická mobilizace obyvatel	Ne/omezená*	Ano
Snaha o expanzi	Ne	Ano
Vzor pro jiné země	Ne/omezená*	ano

*Většinou pouze v krátkém období ustavování autoritativního režimu.

3.4 Komparace komunizmu a nacizmu

Eric Voegelin⁶¹ ve své publikaci upozornil na jistou historickou souvislost komunizmu a nacizmu. Ten se ve své knize *Politická náboženství* zaměřuje, jak moderní státy stavějí svou politiku na síle národa, rasy nebo třídy a tím politická moc sebe sama do jisté míry zbožšťuje.⁶²

Předcházející kapitola (3. 3.) pojednávala obšírně o tématu totalitarismu a na základě studií mnoha politologů prokázala, že komunismus i nacismus byly režimy totalitní, a to bez

⁶¹ Eric Voegelin (1901-1985), německo-americký konzervativní politický filosof, zaměřoval se na zkoumání funkce řádu ve společnosti a formách jeho uplatnění v následné komparaci s moderními společnostmi.

⁶² BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 34.

ohledu na to, budeme-li brát jako výchozí vymezení totalitního režimu od R. Arona nebo C. G. Friedricha a Z. Brzezinského.

Poněvadž jsou oba režimy totalitní, lze při jejich komparaci nalézt shodné prvky. Na první pohled však jednoduchá otázka, zda jsou oba režimy navzájem příbuzné, je nemírně složitá. Pouhý předpoklad, že oba režimy k sobě mají blízko, ještě sám o sobě nestačí, abychom je mohli označit za příbuzné. Ve své knize *Nemoc století* se tomuto tématu široce věnuje Alain Besançon⁶³ a zároveň si od autora Raula Hilberga⁶⁴ vypůjčuje osnovu, podle které postupoval nacistický režim vůči židům: vyvlastnění, koncentrace, mobilní vraždící operace, deportace, střediska popravování. A. Besançon zajímá, zda podobné schéma bude odpovídat také režimu komunistickému.⁶⁵

V nacistickém Německu postihlo vyvlastnění pouze určitou skupinu obyvatel, která se jevila ideologii jako méněcenná – židy. Ti byli bráni jako podřadná rasa, která nemá nejen právo na vlastnění majetku, ale také na samotný život. Ostatním Němcům byl majetek ponechán v plném rozsahu. Naproti tomu v komunizmu vyvlastnění vychází z jeho samotné podstaty, že soukromé vlastnictví není správné a je mu třeba zabránit. Vyvlastnění se tedy v zájmu společnosti děje okamžitě s cílem vytvořit ideální beztřídní společnost, kde všichni budou mít stejné množství majetku. Toto vyvlastnění je ideologicky i právně zdůvodněno zákonem o znárodnění majetku. Vlastnictví jako takové rodí sociální nerovnost, cílem je ji vymýtit.

Koncentrací se myslí definování a vyhledávání nepřátel společnosti. Nacizmus má nepřítele jasně definovaného. Jsou to pro něj židé, které je třeba vyhledávat, pokud se skrývají a oddělit je od árijské společnosti. Na pátrání režim poskytuje peníze i další prostředky. Komunizmus má v tomto směru daleko náročnější úkol, protože nepřítel společnosti je prakticky kdokoliv. A. Besançon doslova říká: „*Musel zničit nepřítele socialismu, nepřítele lidu.*“⁶⁶ V komunizmu není nepřítel vizuálně definován, není specifikována jeho víra, profese nebo cokoli dalšího. Mohl se skrývat takřka všude, a proto režim vyžadoval, aby jednotlivci společnosti byli na každém místě pod stálou kontrolou. Proto komunistické režimy měly daleko více členů v policejních a represivních orgánech než režim nacistický.

Mobilní vraždící operace praktikoval nacistický režim od samého počátku. Potřeboval vytvořit životní prostor pro nadřazenou árijskou rasu. Později k tomuto účelu vytvořil

---

⁶³ Alain Besançon (1932), francouzský historik, kritik jak komunizmu, tak totalitní ideologie obecně.

⁶⁴ Raul Hilberg (1926-2007), rakousko-americký politolog a historik. Zkoumal zejména nacistické konečné řešení židovské otázky.

⁶⁵ BESANÇON, Alain, *Nemoc století*, Praha 2000, s. 14.

⁶⁶ Tamtéž, s. 14-15.

organizovaná místa, která byla speciálně navržena, koncentrační a likvidační tábory. Rudá armáda Sovětského svazu podobným způsobem likvidovala dělníky a kozáky se jí podařilo takřka vyhladit. Mezi nejmasovější popravu s vedoucím komunistickým režimem patří do dnešní doby Kambodža.

Co se týče deportace do pracovních táborů, tak s tímto postupem vynalezl, uvedl v praxi a rozšířil sovětský režim. První koncentrační tábory byly v Rusku otevřeny krátce poté, co komunistický režim převzal moc. Jedním z historických typů deportace byl přesun celých národů. Například po válce odsun Němců z Československa. Dalším typem je deportace do pracovních táborů, kde bylo s vězni zacházeno jako s věcmi. Pracovní tábory v Rusku a Německu vypadaly podobně, nacistický režim vytvořil však ještě vyhlazovací tábory, jejichž cílem bylo co nejúčinnější, nejrychlejší a z ekonomického hlediska nejlevnější likvidace židů.⁶⁷

Na rozdíl od komunizmu, jenž používal soudní popravu běžně, nacizmus nepovažoval za nutné vést oficiální soudní procesy s židy. Nepovažoval je vůbec za lidské bytosti. Pokud probíhaly v nacistickém Německu politické procesy, tak to bylo s politickými odpůrci. Naproti tomu komunistický režim přímo vyžadoval veřejné soudní procesy, kde je jmenován konkrétní viník, čin, kterého se dopustil proti státu a následující trest. Soudní procesy v komunistickém režimu měly vychovávat, a proto bylo nutné, aby se viník ke svému činu vždy doznal.⁶⁸

Komunistický režim jako další nástroj svého teroru využíval také hlad, kterým trýznil členy své společnosti. Odhadem za první desetiletí vlády komunistického režimu v Sovětském svazu zemřelo více lidí než v nacisticky vedeném Německu v důsledku holocaustu. Je otázka, zda je to proto, že nacistický režim byl ukončen a viníci potrestáni před soudním tribunálem nebo proto, že hrůzy komunizmu v našich očích za poslední desetiletí trochu vybledly, zatímco teror nacizmu je na školách stále opakován. „Protože byli zabíjeni lidé mimo rámeček jakéhokoliv práva, je třeba prohlásit, že všichni zahynuli hrozně, i když byli nevinní.“⁶⁹

I z hlediska politického náboženství⁷⁰ lze vysledovat jistou stopu podobnosti mezi nacizmem a komunizmem, zejména na příkladu nacistického Německa za Adolfa Hitlera a Sovětského svazu pod V. I. Leninem a J. V. Stalinem.

Sovětský svaz se snažil radikálně odstříhnout od veškerých náboženských kultů a tradic zejména křesťanského charakteru. Protože se však moc upevňuje skrz symboly, na

⁶⁷ SOLŽENICYN, Aleksandr, Isajevič, *Souostroví Gulag I-III*, Praha 2011.

⁶⁸ BESANÇON, Alian, *Nemoc století*, Praha 2000, s. 14-19.

⁶⁹ Tamtéž, s. 21.

⁷⁰ Termín vysvětluje situaci, kdy politická praxe využívá pro posílení své moci prvky náboženství.

jednu stranu byl zrušen tradiční křesťanský křest dětí a byly zde jisté pokusy nahradit ho tzv. křtem října. Podobně se snažili bolševici vymýtit sílu různých model, přesto po Leninově smrti vystavili jeho balzamované tělo v mauzoleu, což z něj vytvořilo zcela nový komunisty schválený druh modly.

Aby nově vytvořené tradice našly uplatnění ve společnosti, musel je někdo uctívat a vzývat. K tomuto účelu sloužila komunistům převýchova mládeže v duchu socialismu, chození do pionýra nebo později do Svazu socialistické mládeže. I veřejné politické soudy s tak zvanými odpůrci režimu, kde se každý dříve či později přiznal ke své vině, připomínají křesťanskou zpověď. I když ve druhém případě následovalo odpuštění a druhá šance, v prvním případě vězení nebo smrt.

Obdobným způsobem fungovala situace i v nacistickém Německu, i když nedošlo zde k masovému vytvoření model, jako tomu bylo v Sovětském svazu. Na druhou stranu zde byla patrná adorace již mrtvých bojovníků, kdy na každé takové výročí se konaly vzpomínkové akce. Stejně tak se nacisté snažili vychovat svou mládež v duchu lásky k jejich vůdci za pomoci organizace Hitlerjugend, aby nově vzniklé tradice měly své nástupce.⁷¹

V *Černé knize komunismu I.* se jeden z autorů a hlavní iniciátor publikace Stéphane Courtois⁷² také pustil do polemiky, co mají společného režim komunismu a nacizmu. S. Courtois komparaci nacizmu a komunismu staví na docela jiných než ideologických základech, jako například R. Aron. Podle něj jsou tyto dva režimy příbuzné zejména proto, že jsou zcela a naprosto zločinné.

Tvrzení, že veškeré zločiny, které během éry komunismu vyvstaly v důsledku jeho legitimacy, S. Courtois okamžitě neguje. Podle něj i nacizmus byl jako režim vystaven na legálních zákonech, přesto jej dnes nazýváme zločineckým režimem. Stejně je to s komunizmem: „*Náš přístup překračuje každý specifický terén a považuje zločinnou dimenzi za jednu z dimenzí vlastních komunistického systému jako takovému, a to po celou dobu jeho existence.*“⁷³ Podle S. Courtoise má komunismus na kontě bezpočet různých zločinů a za obětí mu padlo odhadem sto miliónů obětí. Spolu s nacizmem stojí za největšími masakry 20. století, jak je tedy možné, že propagátoři nacizmu byli veřejně souzeni v Norimberském

---

⁷¹ BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 34-37.

⁷² Stéphane Courtois (1947), francouzský historik zabývající se zejména obdobím komunismu, v současné době jeden z nejvýraznějších antikomunistů.

⁷³ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 15.

procesu,⁷⁴ zatímco komunističtí funkcionáři k odpovědnosti za své zločiny v takto velkém procesu nikdy souzeni nebyli!

Nacisté se během procesu zpovídali ze zločinů proti lidskosti, válečných zločinů a zločinů proti míru. Podle S. Courtoise měl být přece i J. V. Stalin souzen za všechny tyto skutky. Svou dohodou s A. Hitlerem o rozdělení Polska poskytl A. Hitlerovi jistotu rozpoutat druhou světovou válku bez toho, aby se A. Hitler musel obávat bojů na dvou frontách (východní i západní). Což je jasný zločin proti míru.

Nacisté se během druhé světové války dopustili celé řady válečných zločinů. Obdobně se zachovával i J. V. Stalin. Bohužel nejznámější zločin J. V. Stalina je likvidace polských důstojníků v Katyni, nebo tisíce mrtvých německých zajatců v gulazích či bezpočet dalších.

Podle S. Courtoise toto vymezení zcela platí pro zločiny spáchané jak A. Hitlerem, tak V. I. Leninem a později J. V. Stalinem, stejně jako pro všechny země, ve kterých byl v praxi uveden komunistický režim. Nacistickým režimem proti lidskosti byla bezpochyby genocida židů a cikánů. Soudruzi v Sovětském svazu od počátku bojovali proti odpůrcům režimu a bolševici rozhodli, že všichni nepřátelé státu musí být zlikvidováni. Jejich likvidace zahrnovala jak jednotlivce, tak celé organizace a instituce. Neznámějším příkladem je genocida kozáků.

Zajímavý shodný prvek nacizmu a komunizmu přinesl také Cvetan Todorov: „(...) *komunistická ideologie nabízí obraz lepší společnosti a ponouká nás, abychom po ní dychtili: což není touha změnit svět ve jménu ideálu podstatnou částí identity? (...) Přitažlivost totalitního systému, kterou mnozí jedinci nevědomky velmi pocítili, pochází z určitého strachu ze svobody a ze zodpovědnosti (...).*“⁷⁵ Jednotícím prvkem mezi komunizmem a nacizmem je tak podle něj snaha řadových občanů oprostít se zodpovědnosti a možnosti volby. Lidé se raději ubírají předem vytyčenou cestou, než aby museli být odpovědní za svá rozhodnutí. V případě, že je později dokázáno chybné jednání státu, lidé se hájí svou nevědomostí. Podobné situace nastaly jak v poválečném Německu, kdy se řada členů SS⁷⁶ (*Schutzstaffel*) distancovala od válečných zločinů, stejně jako v Sovětském svazu, kdy zločiny byly popírány, nebo nebyl zjištěn pachatel.⁷⁷

---

⁷⁴ Norimberský proces (20. listopadu - 1. října 1946), soudní proces vedený ze strany Spojených států americký, Velké Británie, Francie a Sovětského svazu proti poraženým hlavním představitelům nacistického Německa.

⁷⁵ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 23.

⁷⁶ Schutzstaffel – vojenský ochranný oddíl Adolfa Hitlera vytvořený roku 1925, později převzaly jednotky k řešení i otázky vyhlazovací politiky.

⁷⁷ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 14-36.

Raymond Aron nenahlíží na sovětský režim tak negativně jako Stéphane Courtois nebo A. Besançon. Podle něj sovětský režim měl jako prvopočátek revoluci a následně se měl ubírat cestou humanitního ideálu. I nacismus viděl svou budoucnost směřovanou pro dobro Němců, kteří mají svůj přirozený nárok na životní prostor. Ani jeden z těchto režimů se nebál použít jakýchkoliv prostředků, aby dosáhl svého cíle. Dle zásady účel svěťí prostředky, šly oba režimy doslova přes mrtvoly.

Komunismus i fašismus (či nacismus) stavějí svůj počátek na základě úspěšné revoluce. Zároveň zpochybňují západní liberalismus a s ním spojené prvky individualismu. S. Courtois vystihuje vztah mezi nacizmem a komunizmem následovně: „*Nemůžeme pochopit jedno, aniž bychom se zabývali druhým, natolik jsou vzájemně závislé ve svých reprezentacích, ve svých vášních a v celkové historické realitě.*“⁷⁸ Oba režimy jsou silně antidemokratické a vyžadují nastolení zcela nového řádu, který zajistí blahobyt zejména dělnické třídy. Zároveň vytyčují jako cíl vytvoření nového typu člověka, který bude stoprocentně oddán myšlenkám režimu.

Oba režimy jsou vystaveny na zcela jiných hodnotách. Jsou pro ně klíčové vůle k boji, věrnost státu, smysl pro kolektiv před smyslem pro jednotlivce. Pro oba je také vlastní idea nacionalismu, i když každý s ní pracoval jiným způsobem. Podle nacizmu byl německý národ ve všech oblastech nadřazen ostatním a měl nárok na svůj životní prostor, což v praxi znamenalo invazi na kterékoliv dobyté území. Oproti tomu V. I. Lenin v komunizmu využil nacionální hledisko Karla Kautskyho,⁷⁹ který navrhoval jako základní kritérium řešení otázky národnosti druh jazyka. Na tomto základě pak J. V. Stalin židům upřel náležitost k jakémukoliv národu, podobně jako to udělali nacisté.

Při charakteristice třídních nepřátel nacizmu byl žid vždy vykreslen hanlivě, jako tvor zákeřný a podlý. Jeho protikladem byl pravý Árijec, který byl symbolem dobroty a nevinnosti. Obdobným způsobem jako židy charakterizoval komunistický režim typ „měšťáka“. Ten byl pro něj symbolem parazita uznávajícího plutokracii. Povinností komunistů bylo podobné typy vyhledávat, eliminovat a udržovat tak zdravé jádro společnosti. Podobným nepřítelem státu se tak v komunizmu mohl člověk stát svým špatným vývojem nebo tuto pozici mohl zdědit po svých předcích, také nepřátelích režimu.⁸⁰

---

⁷⁸ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis, *Černá kniha komunismu II.*, Praha 1999, s. 282.

⁷⁹ Karl Kautsky (1854-1938), německý socialistický politik a teoretik marxismu.

⁸⁰ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jean-Louis, *Černá kniha komunismu II.*, Praha 1999, s. 281-290.

Obdobně se v nacistickém režimu určovalo, na kolik procent je daný člověk židem, zda je půl-žid nebo čtvrt-žid. Navíc v komunizmu je daleko nebezpečnější ta skutečnost, že nepřítelem „měšťákem“ zastupuje sumu všech nepřátel, může se jím stát kdokoliv. Zatímco vymezení nepřátel lidu – židů – je mnohem užší. „Každý jeden žid je od přírody špatný, hlásá nacizmus; každý jeden člověk je za všech okolností podezřelý, pravý komunizmus.“⁸¹

Přes všechna fakta, která oba autoři předkládají, je v hodnocení společných prvků nacizmu a komunizmu Raymond Aron umírněnější. Přes veškeré shodné prvky vidí hlavní rozdíl v tom, že nacizmus se úmyslně snažil vyhladit ostatní národy s cílem vytvoření nové ideální lepší společnosti. Oproti tomu komunizmu chce podle R. Arona pouze vytvoření lepší společnosti a nového typu člověka.⁸² Co později komunizmus přinesl v praxi, podle R. Arona nebylo možné předvídat.

Naproti tomu Alain Besançon vidí jako nebezpečnější režim komunistický, protože je záluďnější a svůj teror dobře skrývá, jeví se mu jako nepředvídatelný a tím pádem také nebezpečný. „Každý může prakticky každým svým okamžikem převzít funkci nepřítele. Nacizmus označoval předem své nepřátele.“⁸³

Stéphaně Courtois je ve svém hodnocení, který z režimů více demonstuje sílu zla, daleko přímější. Podle něj je jednoznačně komunizmus nebezpečnějším režimem. S. Courtois doslova říká: „Nadešla chvíle pojednat vědecky – s doklady o nepopíratelných faktech a bez politických a ideologických nánosů, jež ji zatěžovaly. Položit si přetrvávající otázku, kterou si kladli všichni pozorovatelé: jaké místo zaujímá zločin v komunistickém systému?“⁸⁴ Role zločinu v komunizmu byla od počátku klíčová. Při prostém sestavování obětí nacistického režimu, se dostáváme odhadem k počtu 25 milionů, naproti tomu při sestavování obětí komunistického režimu se jejich počet vyšplhá až k 100 milionům.

Za další nebezpečí komunizmu by se také mohlo považovat jeho trvání. I přes zločiny, které v jeho duchu byly prokazatelně spáchány, je komunistický režim stále živý organismus, naproti nacizmu, který s druhou světovou válkou skončil. Je snad oprávněnější hrůza z něčeho, co již skončilo nebo z něčeho, co nadále přetrvává?

---

⁸¹ Tamtéž, s. 288.

⁸² ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarizmus*, Brno 1993.

⁸³ BESANÇON, Alian, *Nemoc století*, Praha 2000, s. 35.

⁸⁴ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 33.

4 Socialismus a komunizmus

Pojmy socialismus a komunizmus přinášejí i v dnešní době mnoho rozruchu. Lidé často nevědí, ve kterém případě využít jeden pojem, a kdy pro změnu druhý. Jak je to tedy s pojmy socialismus a komunizmus? Jedná se o totéž pojmenování skutečnosti dvěma odlišnými výrazy?

Je nutné se nejdříve podívat na samotný začátek socialistického hnutí, a čeho tehdy chtělo dosáhnout. Sledovalo zejména dva cíle. Za prvé socialistické hnutí vidělo stát odpovědný za blahobyt jednotlivců a z tohoto bodu vyplýval druhý cíl, že je státní moc oprávněna udržovat v zemi při přerozdělování majetku pořádek formou donucovacích prostředků. Socialistické hnutí totiž vidí každou formu nerovnosti jako ryzí nespravedlnost a znak nefungující společnosti. K oficiálnímu oddělení hnutí na sociální demokraty a komunisty došlo na 3. sjezdu Ruské sociálnědemokratické dělnické strany. Zde se nejdříve frakce rozdělila na většinovou bolševickou vedenou Vladimírem Iljičem Leninem, a na menševickou vedenou Martovem. Později se z bolševiků stali komunisté a strana menševiků se transformovala na sociální demokraty.

Toto rozdělení dalo předzvěst i programovému oddělení sociálních demokratů a komunistů. Sociální demokraté rychle pochopili, že vize znárodnění soukromého majetku všech lidí a jeho následné přerozdělení je myšlenka nereálná, neboť z ekonomického hlediska soukromé vlastnictví produkuje více bohatství než stát. Proto se dnes socialismus zaměřuje na vysoké zdanění soukromého majetku jednotlivců a postupné přerozdělení takto nabytého majetku.

Naproti tomu představuje nejen teorii ale i praxi. Usiluje o naprostou totální moc, udržení moci státem, přičemž je stát oprávněn užít jakoukoliv formu donucovacích prostředků. Prvkem komunizmu je znárodnění veškerého soukromého majetku a popření zásad demokracie. Dále popírá základní lidské svobody jako svoboda projevu, tisku nebo náboženskou svobodu.

Opět se nám tu tedy objevuje základní rozdíl ve vnímání, který režim je totalitní a který je anti-totalitní. Socialisté se tak řadí mezi anti-komunisty, proto by odpor vůči totalitarizmu měl být pro ně prvořadý.⁸⁵

---

⁸⁵ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina, *Dusivé objetí*, Brno 2008, s. 13-16.

Proč tomu tak v historii ne vždy bylo a docházelo k uzavírání koalic napříč politickým spektrem mezi sociálními demokraty a komunisty? Vysvětlení nabízí Frank S. Meyer⁸⁶. Podle něj se socialismus a komunismus shodují v zásadním bodě a to je názor, že socialismus je jediný správný a žádoucí směr pro společnost. Mezi komunizmem a socialismem podle Meyera neexistují ani tak nesmiřitelné rozdíly v názorech jako jen odlišné postupy v metodách aplikace. Proto z těchto důvodů je zřejmé, že demokratické levice nikdy nemůže prezentovat ryzí odpor vůči komunismu a vzrůstajícímu vlivu.⁸⁷

„(...) socialisté, sociální demokraté a lidé z demokratické levice obecně jsou neschopní v praxi nabídnout efektivní odpor proti komunistické snaze o ovládnutí jak sociální demokracie, levice celé, vlastní země, tak i celého světa.“⁸⁸

4.1 Vznik ideologie socialismu

I přestože se objevují názory, že ideologie socialismu má své kořeny již v díle antického filosofa Platóna⁸⁹ a jeho dílu *Ústava* nebo u Thomase Morea⁹⁰ a jeho dílu *Utopie*, za počátek socialismu se dá s jistotou označit teprve 19. století. V této době v důsledku nepříznivých ekonomických i sociálních podmínek vznikají první socialistické myšlenky. Vlivem přeměny společnosti z tradiční na moderní se společnost musela vypořádat s řadou nových dosud nepoznaných problémů. Objevuje se nová třída ve společnosti – dělnická. Tato třída byla nejvíce materiálně postižena kapitalistickou společností, což se odráželo na jejím sociálním i ekonomickém strádání. Pro raný socialismus jsou příznačné špatné životní podmínky dělníků, které často byly až na hranici fyzických možností. Nebylo ojedinělé, pokud dělníci pracovali v továrnách i dvanáct hodin denně.

V této společenské situaci tak začali působit první socialisté, kteří mnohdy hledali revoluční alternativu jako východisko. Mezi první tak zvané utopické socialisty se řadí Charles Fourier⁹¹, jenž podporoval zakládání komunit čítajících určitý počet lidí. Obvykle

---

⁸⁶ Frank Straus Meyer (1909-1972), americký filosof a politický aktivista. Jeho politická filosofie shrnuje prvky liberální a tradiční do syntézy. Ředitel Občanského institutu.

⁸⁷ JOCH, Roman, *Vzpouza proti revoluci dvacátého století*, Praha 2003, s. 231.

⁸⁸ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina, *Dusivé objetí*, Brno 2008, s. 16.

⁸⁹ Platón (427 př. n. l.-347 př. n. l.), řecký filosof, pedagog, matematik. Zakladatel školy Akademia. Je autorem myšlenky na ideální společnost založenou na eugenici (šlechtění) lidí. V jeho vizi společnosti si byli všichni rovni a pracovali pro dobro společnosti a ne jednotlivce.

⁹⁰ Thomas More (1478-1535), anglický právník, politik, spisovatel, filosof. Tvůrce myšlenky o utopistickém (neexistujícím) státě, který nese z hlediska dnešní charakteristiky totalitní prvky.

⁹¹ Charles Fourier (1772-1837), francouzský představitel utopistického socialismu. Autor komunit zvaných falanga, ve kterých docházelo ke spravedlivému rozdělení společně vytvořeného majetku.

připadalo 1800 lidí na jednu takovou komunitu, kterou označoval Fourier termínem falanga. V takovéto komunitě mělo být bohatství spravedlivě rozděleno mezi její členy a komunita měla pracovat jako celek.

Podobným způsobem zřídil další utopický socialista Robert Owen⁹² řadu experimentálních komunit, z nichž nejvýznamnější byla patrně komunita New Harmony v americkém státě Indiana.⁹³

4.2 Znamky socialismu

Protože se předcházející kapitoly zabývaly výčtem společných znaků totalitního režimu, a protože jsme na mnohých příkladech doložili, že komunistický režim je totalitní, budou se jednotlivé prvky socialismu v mnohém shodovat s prvky definujícími totalitní režimy.

Jedním ze základních prvků ideologie socialismu je vidina pospolitosti společnosti. Společnost se jako celek dokáže snadněji přenést přes ekonomické nebo sociální krize, než by se to kdy mohlo podařit jednotlivci. Proto socialismus prosazuje kolektivní jednání, která má sekundárně přinést prospěch i jednotlivci.

Socialisté nahlíží na přirozenost člověka, která souvisí pochopitelně s jeho rolí ve společnosti, zcela opačně než liberálové. Pro socialisty se člověk utváří pouze a jedině výchovou a je to tedy společnost, která ho určitým směrem vede a formuje. Z tohoto důvodu je jedinec na společnosti zcela závislý a vyžaduje její neustálý dohled nad sebou samým. Liberálové naproti tomu oddělují roli jednotlivce a společnosti, proto liberalismus a v některých případech i konzervatismus uznávají, že jednotlivci mohou jednat egoisticky, protože je to v jejich lidské přirozenosti. Toto zcela odmítá socialismus, pokud jednatel jedná egoisticky je to jen z toho důvodu, že ho k tomu dotlačila nefungující společnost. Podle Karla Marxe to byl právě průmyslový kapitalismus, který zdeformoval lidskou přirozenost. V pracovním procesu byl jednatel zcela odcizen výsledkům své práce a nemohl tak dostát svému nadání a seberealizaci. Lidé byli vedeni k tomu, aby usilovali o své vlastní zájmy, což

---

⁹² Robert Owen (1771-1858), britský socialista. V Americe založil vzorovou vesnici Nwe Harmony a podporoval rodící se družstevní a odborové hnutí. Podle jeho teorie je charakter osobnosti člověk určován pouze prostředím, do kterého se rodí.

⁹³ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 92-96.

následně vedlo k odcizení nejen od pracovního procesu, ale i lidí mezi sebou navzájem. Myšlenka pospolitosti je tak prospěšná jak pro jednotlivce, tak pro společnost.

Druhým znakem ideologie socialismu je vidina spolupráce. Opět na rozdíl od liberálů, kteří staví svou vidinu společnosti na myšlence vzájemné konkurence a soutěživosti, která žene jednotlivé výkony jednotlivců směrem výš, socialismus vidí mezi lidmi jako prospěšný vztah vzájemné spolupráce. Konkurence naproti tomu staví jednotlivce proti sobě a vzbuzuje mezi lidmi sobeckost a agresivitu vůči ostatním. V plně rozvinutém komunismu tak lidé věnují dobrovolně svou práci společnosti, aniž by jen pomysleli na svůj osobní prospěch.

Myšlenka vzájemné spolupráce byla socialisty vedena postupně až ke zřízení družstev, která měla za cíl nahradit kapitalistické vykořisťovatelské podniky. Družstva buď byla typu výrobního, nebo spotřebního, ale obě tyto formy měly za cíl využít pracovní sílu svých zaměstnanců ku prospěchu společnosti. Na práci jednotlivců se tak již neměl nikdo obohacovat.

Třetím znakem ideologie socialismu je kladení důrazu na smysl společenské třídy. Protože kapitalismus vystavěl společnost na sociální nerovnosti, je role společenské třídy, ve které by si byli členové rovni a sdíleli stejné názory, naprosto klíčová pro socialistickou společnost. Kapitalismus, který třídu dělníků využíval pouze k naplnění svých ekonomických cílů tak přispěl ke zrodu socialistických idejí. Socialismus na třídu dělníků nahlíží naprosto jiným způsobem: „*Socialisté vždy pohlíželi na dělnickou třídu jako na nositele sociálních změn a sociální revoluce*“.⁹⁴

Dělení společnosti na jednotlivé třídy je naprosto klíčové, dokonce je mnohonásobně důležitější než dělení společnosti na náboženské skupiny nebo rasové skupiny. První velké sdružení dělníků se odehrálo v roce 1864 a tím také vznikla 1. Internacionála založena K. Marxem. Přestože socialismus počítá s vytvořením společenských tříd, musí se zároveň odstranit sociální a ekonomická nerovnost napříč jednotlivými skupinami. Ve významu společenské třídy se postupně objevují dva pohledy. Jeden z pohledu definoval Karl Marx a od něj ho převzali marxisté. Podle tohoto pohledu existují ve společnosti dvě třídy – buržoazie a proletariát. Přičemž buržoazie se podílí zásadním způsobem na vykořisťování proletariátu přivlastňováním nadhodnoty, kterou proletariát vyráběl v pracovním procesu. Tento systém nebylo z hlediska vývoje možné udržet a tak je naprosto pochopitelné, že dříve nebo později se proletariát stane nositelem revoluce a nastolí novou beztrždní společnost, ve

---

⁹⁴ Tamtéž, s. 98.

kteří již nebude dělení na společenské třídy potřeba. Takováto společnost bude ryze komunistická. Podle K. Marxe jsou tak dějiny společnosti pouze dějinami třídních bojů.

Druhý pohled na problematiku společenské třídy přinesli sociální demokraté. Protože nedošlo ke stoprocentnímu naplnění třídního boje tak, jak ho předpověděl K. Marx, přestali sociální demokraté uznávat jako hlavní prvek společenské třídy myšlenku vlastnictví majetku. Společenská třída se tak pro ně stala profesní skupinou, nositelkou společných názorů a idejí a prostředníkem při přerozdělování bohatství mezi členy společnosti. Sociální demokraté tak zavrhnou myšlenku naprosté zrušení třídních rozdílů, ale snažili se je v průběhu let pouze zmenšovat.

Čtvrtým znakem ideologie socialismu je myšlenka rovnosti. Opět je zde zásadní rozdíl v chápání rovnosti oproti liberalismu nebo konzervatismu. Konzervatismus považuje naprosto přirozené, že je společnost hierarchicky členěna a společenský status je člověku udělen již při jeho narození. Liberalismus v myšlenku rovnosti věří, ale vidí ji jako rovnost příležitostí, která je jedinci dána, aby se ve společnosti mohl seberealizovat, nijak však rovnost nevnímají z hlediska ekonomického nebo sociálního.

Pro socialisty se lidé rodí naprosto stejní a mají stejné schopnosti a vlohy, které jsou rozvíjeny výchovou. Pokud se objeví nerovnost, pak jen jako negativní zásah ze strany společnosti ne důsledek biologické vybavenosti jedince. Sociální rovnost vede k tomu, aby se ve společnosti mohli angažovat všichni bez rozdílu a ne jen privilegovaní jedinci. Nabízí se tedy otázka, jakým způsobem tuto sociální a ekonomickou rovnost aplikovat na společnost? Marxisté opět vystupují s tím, že nerovnost vyplývá z vlastnictví soukromého majetku. Sociální rovnost nastane pouze v případě, že majetek bude společný. Sociální demokraté naproti tomu říkají, že bohatství je pouze ve společnosti nerovnoměrně rozděleno, není třeba tak rušit soukromé vlastnictví plošně, nýbrž spravedlivěji rozdělovat mzdy a platy. Myšlenka absolutní rovnosti je tak pro ně nesmyslná.

Čtvrtým znakem socialismu je pak již nastíněná myšlenka společenského vlastnictví majetku. Konzervatismus i liberalismus vidí soukromé vlastnictví majetku jako správné a z hlediska dalšího vývoje společnosti i žádoucí. Socialismus však říká, že majetek by se měl tvořit pouze společným úsilím všech lidí ve společnosti, což soukromému vlastnictví nijak neodpovídá. Majetek také vzbuzuje v jednotlivci chtíč, tudíž nutí člověka k jeho stále kumulaci. Majetek tak rozvrací vztahy ve společnosti a tím i společnost samotnou. Socialisté navrhnou několik alternativ, jak se s problematikou vlastnictví majetku vypořádat. Buď soukromé vlastnictví úplně zrušit a nahradit jej společným nebo najít rovnováhu mezi zájmy společnosti a množstvím majetku mezi jednotlivci. K. Marx předvídal totální zrušení

soukromého vlastnictví, což jej vedlo k myšlence beztřídní komunistické společnosti. Jedině kolektivní majetek lze užít k dobru lidstva, protože majetek jednotlivce nikdy pro dobro společnosti neinvestuje.

Sociální demokraté nepředpokládali absolutní zabavení soukromého majetku. Pokud by měl být majetek znárodněn, pak jen jeho určitá část, neboť soukromé vlastnictví z hlediska ekonomiky sekundárně vytváří na trhu další bohatství ve formě investic.⁹⁵

4.3 Revoluční a evoluční socializmus

Jak již bylo řečeno, ideologie socializmu vznikla jako reakce na nepříznivé podmínky dělnické třídy. Socializmus věřil, že je nutná reforma společnosti. Jakým způsobem se má tato reforma uskutečnit, však podstatným způsobem od sebe vyděluje dva směry socializmu. Jakým způsobem mělo být socializmu dosaženo, ovlivňuje i výsledný charakter socializmu.

Revoluční socializmus byla první varianta. Zdálo se přirozené, že reforma společnosti a stávajícího politického zřízení se může uskutečnit pouze s ohledem násilnou revoluční formou. Mezi první prosazující revoluční formu převzetí moci, byl August Blanqui. Ten se snažil zmobilizovat malé skupinky lidí věřících v nutnost revoluce, a rychle s jejich pomocí uskutečnit politický puč. I K. Marx a F. Engels počítali s myšlenkou revoluce, jejíž hybnou silou budou v tomto případě ne oddíly různých lidí oddaných jedné myšlence, ale jednalo se v jejich případě o konkrétní skupinu – dělnickou třídu. Mezi první úspěšnou revoluci se počítá ruská revoluce roku 1917, kdy se skupina bolševiků v čele s V. I. Leninem chopila moci.

Proč se myšlenka na změnu měla upínat zrovna cestou revoluce? Jednou z příčin byly právě tíživé ekonomické i sociální podmínky zaměstnanců, kteří byli téměř po celé 19. století podrobováni útisku. Zdálo se tedy logické, že by nositelkou revoluce měla být právě ona utiskovaná dělnická třída. Další příčinou bylo omezené hlasovací právo pro určité vrstvy. Nebylo tedy možné změnit nevyhovující podmínky pracujících zevnitř.

Revoluční socialisté navíc usilovali ne jen o jednotlivé změny, ale jejich cílem bylo radikálně změnit systém státu a vytvoření nové beztřídní společnosti. K. Marx uznává, že po svržení buržoazie bude ještě fungovat jistá diktatura proletariátu, jejímž cílem bude ubránit výsledky revoluce proti skupině buržoazie, která se bude chtít pomstít a opět uchopit moc ve společnosti. Potřebu revoluce zcela absolutně uplatňoval V. I. Lenin, podle kterého ani systém fungující politické demokracie nemohl naprosto nic ovlivnit. Revoluce má podle něj pouze

---

⁹⁵ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 95-103.

jinou formu: „(...) vždy jednou za několik let rozhodnout, který příslušník vládnoucí třídy má přes parlament utiskovat a drtit lid.“⁹⁶

S postupem 19. století došlo k postupnému zlepšení životní úrovně a spolu s tím i je zlepšení pracovních podmínek. Dělnická třída se postupně podílí na vytváření odborů, které mají fungovat jako prostředník mezi ní a zaměstnavatelem. Postupně je zaváděno hlasovací právo, nejdříve jen pro určitou skupinu mužů, později roku 1918 je zavedeno všeobecné hlasovací právo pro všechny muže. Pod vlivem těchto skutečností se vytvořil druhý typ socialismu tak zvaný evoluční, který razil postupnou demokratickou cestu k zavedení socialismu ve společnosti. Ke konci života dokonce i K. Marx přehodnotil svůj postup a uznal, že ve vyspělých západních zemích Evropy je možné dosáhnout socialismu i demokratickou cestou v důsledku spravedlivých voleb. Nově vzniklé socialistické strany měly bojovat s ostatními politickými stranami napříč spektrem.

Zajímavý vhled do problematiky evolučního socialismu přinesl Eduard Bernstein⁹⁷, který sepsáním *Evoluční statě* podrobil původní marxistické ideje. Zaměřil se přitom na rozvoj demokracie ve světě, která poukazuje na nepotřebnost revoluce tak, jak ji definoval K. Marx. Podle evoluční teorie E. Bernsteina by měli dělníci využít cestu demokratických voleb a svůj podíl na změně společnosti prezentovat odevzdáním hlasu do volební urny.⁹⁸

4.4 Revoluce v Rusku a praxe komunizmu

V současné době existuje mnoho pohledů, jak nazírat na revoluční rok 1917 v Rusku. Historikové, kteří na význam říjnové revoluce 1917 nahlízejí z pohledů liberálů, jsou toho názoru, že: „(...) byla pouze pučem násilně vnuceným pasivní společností, výsledkem obratného spiknutí, zosnovaného hrstkou disciplinovaných a cynických fanatiků (...)“.⁹⁹ Tento názor je vystavěn na myšlence, že říjnová revoluce byla pouhou souhrou náhod, jež vyústily v nehodu, která nakonec svedla Rusko na jeho cestě k demokracii. Dnes se většina ruských historiků opírá o tento výklad, nicméně sovětští historici v minulosti tvrdili, že říjnová revoluce byla zcela logickým vyústěním zastánců bolševizmu. Tento boj byl zcela legitimní a režim, který z něj vyvstal, tedy pochopitelně také.

⁹⁶ LENIN, Vladimír Iljič, *The State and Revolution*, Whitefish 1992, s. 54.

⁹⁷ Eduard Bernstein (1850-1932), německý socialista, zastánce spíše evolučního než revolučního socialismu. Jako první se snažil o ucelenou revizi Marxova učení.

⁹⁸ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 104-109.

⁹⁹ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 405.

Třetí pohled na říjnovou revoluci v Rusku se snaží nezatahovat do svého výkladu ideologii komunizmu, ale pohlížet na revoluci čistě jako na povstání nebo masové hnutí.

Jaký byl tedy historický vývoj, který předcházel samotné revoluci? Dalo se jí předejít? Kterých společenských nebo ekonomických situací dokázala pro svou legitimitu revoluce využít?

Dalo by se říci, že situace, v níž se ocitlo Rusko na podzim roku 1917, byla vyústěním mnoha jednotlivých faktorů, jako byla první světová válka, hospodářská krize s ní spojená a rozvrat sociálních vztahů mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva v Rusku.

První světová válka vypukla dne 28. července 1914, kdy se proti sobě v Evropě zformovala dvě uskupení a to Trojspolek proti Trojdohodě. Členem Trojspolku bylo Německo, Rakousko-Uhersko a Itálie (ta v roce 1915 přechází na stranu Trojdohody). Členem Trojdohody bylo Rusko, Francie a Velká Británie (později se k jejich formaci přidávají také Spojené státy americké). V čele Ruska v této době stál car Mikuláš II., který stejně jako většina panovníků předpokládal, že válka nebude trvat nijak dlouho. V průběhu války však bylo zjištěno, jak moc je Rusko ekonomicky závislé na přísunu zahraničního kapitálu, což nebylo pochopitelně v době bojů možné. Válka byla nesmírnou ekonomickou zátěží pro Rusko a prohloubily se i rozdíly mezi městským obyvatelstvem, které bylo politicky včlenitelné, a venkovským obyvatelstvem, které bylo politicky lhostejné.

Car Mikuláš II. se mylně domníval, že oddanost ruského obyvatelstva vůči carské rodině, je bezmezná a sám se postavil do čela armády. Rusku tak začal fakticky vládnout mnich Rasputin, carevna Alexandra a carská дума. Ke konci roku 1916 se země stávala neovladatelnou, zhroutil se systém zásobování pro armádu a válka se nijak neblížila ke zdárnému konci. Vyvrcholením všech těchto problémů došlo dne 12. března 1917¹⁰⁰ ke svržení carské vlády. O tři dny později se Mikuláš II. vzal trůnu. Poměrně hladký průběh této revoluce, minimálně odpor ze strany vedení země jen utvrdily lid v přesvědčení o neschopnosti carské rodiny efektivně vládnout. Moc v zemi byla formálně rozdělena mezi liberály, kteří utvořili prozatímní vládu a socialisty, kteří vytvořili petrohradský sovět. I když byla carská rodina formálně odstraněna, Rusko i nadále čelilo hrůzám první světové války a hospodářskému úpadku země. Od března do října se vystřídaly celkem tři prozatímní vlády, z nichž žádná nedokázala definitivním způsobem vyvést Rusko z nastalé krize, přestože se snažilo Rusko nově vystavět na demokratických základech po vzoru svých spojenců, jimiž i nadále byli Francie a Velká Británie. Přestože se prozatímní vláda zasadila o velké množství

---

¹⁰⁰ Podle tehdy v zemi platného juliánského kalendáře se revoluce uskutečnila dne 27. února 1917. Odtud název únorová revoluce.

demokraticky laděných zákonů, nepostavila se dostatečně razantně k základním problémům, což i nadále byly mír a rozdělení půdy v zemi.

V důsledku této pasivní politiky se nadále v zemi rozvíjelo v průběhu roku 1917 sociální revoluční hnutí a touha obyvatelstva po rázném řešení situace. Zejména dělníci se snažili zasadit o nové uspořádání politické situace, která by jim zajistila rovnoprávnější postavení mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Stejně tak armáda, která se postupně rozpadala zevnitř, kdy byl nedostatek důstojníků. Tato armáda připravila živnou půdu pro bolševismus, i když nedá se říct, že by se o něj přímo zasadila. Vojáci toužili jenom po míru, a pokud zde byla strana, která jim mír slíbila, byli ochotni se zasadit o její politický postup. Postupně upadal vliv menševiků, kteří se ještě v květnu roku 1917 těšili velké oblibě mezi rolníky i dělníky, protože nedokázali naplnit sliby o přerozdělení pozemků.

Týden před samotnou říjnovou revolucí sestavil V. I. Lenin vojenský program, který měl dostatečně zaštitit samotný bolševický převrat. Chtěl mít jistotu, že revoluce bude jednoznačně úspěšná pro bolševiky, přestože jejich počet v té době nebyl tak převratný. Cílem pro V. I. Lenina byla slíbit armádě mír, rolníkům půdu a upevnit co nejrychleji moc bolševiků v zemi. Ne všichni byli toho názoru, že je třeba revoluce, aby bolševici získali převahu moci v Rusku. V opozici vůči V. I. Leninovi stáli jeho straníci Grigorij Zinovjev a Lev Kameněv.¹⁰¹ V. I. Lenin se nechtěl nijak dělit o moc a myšlenka koalice s ostatními socialistickými formacemi pro něj byla nepřijatelná.

Dne 10. října přijal V. I. Lenin jedno z nejdůležitějších rozhodnutí - princip ozbrojeného povstání v nejkratším možném termínu. Proti jeho návrhu stáli opět G. Zinovjev a L. Kameněv.

Samotný státní převrat dne 7. listopadu¹⁰² roku 1917 se udál jen s malým počtem obětí, patrně i z důvodu malého počtu účastníků. Podle očekávání V. I. Lenina umírnění socialisté odsoudili revoluci a opustili II. sjezd sovětů. Zbylí bolševici nechali prohlásit převzetí moci za legitimní a přijali text napsaný V. I. Leninem, jenž poskytoval veškerou moc v zemi sovětům. Sjezd také potvrdil nové sestavení vlády, rady lidových komisařů, které předsedal V. I. Lenin a schválil Dekret o míru¹⁰³ a i Dekret o půdě.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Grigorij Zinověv (1883-1936), bolševický revolucionář, později sovětský politik a jedna z obětí Stalinových čistek. Lev Kameněv (1883-1936), sovětský politik a spisovatel, později člen opozice stojící proti J. Stalinovi.

¹⁰² Podle tehdy v zemi platného juliánského kalendáře se revoluce uskutečnila dne 25. října 1917. Odtud pramení označení říjnová revoluce.

¹⁰³ Dekret o míru – jeden z prvních dekretů uznaných na II. sjezdu sovětů dne 8. listopadu 1917-11. listopadu 1917. Stanovil socialistické principy politiky a mírovou spolupráci s ostatními státy.

¹⁰⁴ Dekret o půdě – jeden z prvních dekretů přijatých na II. sjezdu sovětů dne 8. listopadu 1917-11. listopadu 1917. Půda šlechty, církve i statkářů byla rozdělena rolnickým výborům, rolníci byli osvobozeni od placení nájmu za půdu a od dluhů.

Po převzetí moci se objevily první problémy, z nichž jeden vyvstal ze samotného Dekretu o půdě. Ten v podstatě zlegalizoval již to, co dříve uskutečnili dělníci na venkově, kdy násilně vzali velkostatkářům půdu. Druhý problém pramenil z potírání institucí ze strany bolševické strany. I když mnohé instituce se určitým způsobem podílely na vítězství bolševiků, například Rudé gardy, v nově nastoleném zřízení musely být buď schváleny bolševiky, nebo byly zrušeny. Poslední problém nastal s postupným odtržením států, jako byly Polsko, Finsko, Pobaltí, Ukrajina, Gruzie, Arménie a Ázerbajdžán.¹⁰⁵

Po vytyčení ideologie socialismu se nabízí otázka, jakým způsobem tedy můžeme objektivně nakládat s pojmem? Kde je hranice? Kde je v historii předěl mezi socialismem a komunizmem?

Termín můžeme chápat v několika rovinách, přičemž každá z nich má své pravdivé opodstatnění. Za prvé se jedná o utopistickou vizi společnosti tak, jak ji ve svých teoriích definoval K. Marx a F. Engels. Společnost beztřídní, kde bude fungovat společné a nikoliv soukromé vlastnictví majetku. Pro K. Marxe reprezentoval totální zničení soukromého vlastnictví. Společné vlastnictví bude ku prospěchu celé společnosti a teprve v tomto okamžiku nastává ideální společnost založena na bázi komunizmu. Sám K. Marx toto označoval jako materialistické pojetí dějin. Člověka lze pochopit pouze při zkoumání jeho vztahu k majetku. Aby společnost byla důsledně charakterizována, je třeba zaměřit se na vzájemný vztah ekonomické základny a nadstavby, přičemž nadstavba reprezentuje tu hodnotu, kterou zaměstnavatel utrží na prodeji daného výrobku. Podle K. Marxe je možné sledovat historii lidstva podle měnících se druhů společností od otroctví přes feudalismus, kapitalismus až po finální.

Přechod mezi jednotlivými druhy společnosti se přitom děje na bázi třídního boje, který je vyústěním konfliktu mezi výrobními vztahy a výrobními silami. Po revoluci dělnické třídy, která svrhne nastolený kapitalismus a při které dojde k přeměně společnosti na komunistickou, společný majetek zajistí blahobyt všem lidem a nebudou tak vznikat konflikty mezi výrobními vztahy a silami.

Za druhé se termín užívá pro již konkrétní politiku komunistických stran, které při sestavování svých programů čerpaly z idejí K. Marxe. I když tyto strany byly založeny na myšlenkách K. Marxe s F. Engelsem, musely se nejdříve vypořádat se základní otázkou, jak si udržet moc. Proto vidinu společného bohatství a tedy i znárodňování mnoho politických komunistických stran neuznalo jako platnou. Komunismus navíc začínal nabývat na síle

---

¹⁰⁵ COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jena-Louis, *Černá kniha komunismu I.*, Praha 1999, s. 44-54.

v méně ekonomicky rozvinutých zemích, jako bylo Rusko nebo Čína, tudíž zde komunistické strany měly daleko silnější základnu pro své působení, když hlavním bodem programu bylo vyvázání země z ekonomické bídy a nedostatku.

V neposlední řadě se používá pro pojmenování politických režimů, které vznikly při příchodu komunistické strany k moci například v Sovětském svazu.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994, s. 112-113.

5 Zdroje k tématu komunizmu a jejich využitelnost pro základní školy

Současné školství poskytuje řadu možností pro učitele, aby mohl výuku obohatit o mnoho zajímavých inovativních metod. Jejich propojení je patrné ve výukovém programu, který je hlavním bodem mé diplomové práce. Nicméně aby byl pedagog schopen správně a zajímavě podat látku žákům, musí umět dobře pracovat a využívat různé formy zdrojů.

Cílem této kapitoly je proto zmapovat různé formy zdrojů pro výuku tématu komunizmu a jejich využitelnost na základních školách.

5.1 Vybrané učebnice občanské výchovy

Učebnic občanské výchovy existuje celá řada, pro potřeby této diplomové práce byly vybrány ty, které se nejčastěji objevují jako pomůcky při výuce na základních školách. K dostání je tak pro Občanskou výchovu série čtyř učebnic od Michala Valenty pro 2. stupeň základních škol. V učebnici *Občanská výchova pro 6. ročník* je látka tematicky rozdělena do čtyř celků (*Rok v jeho proměnách a slavnostech; Domov a rodina; Naše vlast; Obec, region, země.*) V žádném z těchto celků není žádná zmínka o ideologii komunizmu, dokonce ani v části *Naše vlast*.¹⁰⁷

I následující publikace *Občanská výchova pro 7. ročník*¹⁰⁸ od Michala Valenty je rozdělena do pěti celků (*Rodina, národ, vlast; Majetek a bohatství; Přírodní bohatství a jeho ochrana; Kultura a její rozvíjení; Stát a právo*). Součástí celku *Stát a právo* je kapitola *Historické typy států (stát demokratický a stát totalitní)*. V tomto článku jsou formou dialogu mezi fiktivní třídou a učitelem probrány tři typy demokratických režimů, kterými jsou ústavní monarchie, parlamentní republika a prezidentská republika. Žáci se učí hlasovat ve třídě o znění zákona, přičemž učitel zde figuruje jako prezident. Ten pak přejde k vysvětlení dvou totalitních režimů, nacistického Německa a komunistického Sovětského svazu.

V článku je v jednom odstavci uvedeno, že „(...) *totalitní stát je takový typ státu, v němž je veškerá moc soustředěna v rukou jedné politické strany, která ji zneužívá ke svému*

¹⁰⁷ VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 6. ročník*, Praha 1999.

¹⁰⁸ VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 7. ročník*, Praha 1999, s. 81-86.

prospěchu a většinou proti zájmům obyvatel státu. V totalitním státě není místo pro demokracii. Totalitní státní moc nelítostně likviduje všechny své nepřátele.“¹⁰⁹

V učebnici *Občanská výchova pro 8. ročník* je opět kniha rozdělena do sedmi celků (*Člověk a dospívání; Člověk hledající společnost; Člověk hledající svůj svět; Člověk hledající sám sebe; Člověk a předpoklady soužití; Člověk a předpoklady zapojení do lidské spolupráce; Člověk a předpoklady harmonického soužití se světem*). V tomto díle se však již vyskytuje souvislost jednoho článku s tematikou komunizmu. Článek je součástí oddílu *Člověk a předpoklady soužití* a pojednává o chlapci, který se nedostal na požadovanou střední školu jenom proto, že jeho otec „(...) nesklonil v roce 1968 hlavu před sovětskou okupací.“¹¹⁰ Článek spojuje s předcházejícím textem pouze souvislost s nedodržováním lidských práv. V textu je zmíněna i Charta 77 bez toho, aby bylo žákům jakkoliv vysvětleno, co to bylo. Článek se zabývá převážně myšlenkami onoho hlavního hrdiny a jeho přínos žákům bych hodnotila jako minimální.

V poslední učebnici od M. Valenty v řadě je *Občanská výchova pro 9. ročník*. I tato publikace je rozdělena stejně jako předcházející díl do sedmi celků (*Smysl společnosti; Občanská společnost, sdružování občanů, obec, stát; Občan v právních a ekonomických vztazích; Život člověka na planetě Zemi; Svět a Evropa; Sociální vztahy; Výchova k demokracii*). V tomto vydání je zpracováno téma komunizmu, nicméně pouze v kapitole, která se zabývá vývojem naší země od roku 1918 do roku 1989 (součást celku *Občanská společnost, sdružování občanů, obec, stát*). Tato kapitola má celkem 5 stran a období komunizmu se zde věnuje pouhý jeden odstavec.¹¹¹ Pro lepší přehlednost je odstavec součástí příloh diplomové práce.

Zajímavou publikací je také učebnice *Občanská výchova pro 6.–9. ročník základní školy*¹¹² od Daniely Fischerové. Přestože učebnice není co do počtu stránek nijak rozsáhlá, přesto je doporučována pro výuku občanské výchovy na celém druhém stupni základní školy. Není nijak členěna do jednotlivých celků, pouze jsou zde řazeny jednotlivé kapitoly. K tématu komunizmu je zde otištěn projev Václava Havla, který přednesl při přebírání Mírové ceny knihkupců ve Frankfurtu nad Mohanem dne 15. října 1989. Text je veden polemickou formou o tom, co znamená slovo mír a v jeho průběhu autor zmiňuje i okolnosti, se kterými se autoři museli potýkat během komunistického režimu. Dočteme se zde sice o Chartě 77, zákazu nebo pozastavení publikační činnosti, nicméně projev byl určen pro dospělé posluchače znalé

¹⁰⁹ VALENTA, MICHAL, *Občanská výchova pro 7. ročník*, Praha 1996, s. 83.

¹¹⁰ VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 8. ročník*, Praha 1999, s. 80.

¹¹¹ VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 9. ročník*, Praha 2000.

¹¹² FISCHEROVÁ, Daniela a kol., *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*, Praha 1993.

tehdejších poměrů. Jeho přínosnost pro žáky je prakticky nulová, protože nijak neseznamuje se samotnou ideologií komunizmu. Objevují se v něm dokonce německé termíny z filozofie Martina Heideggera, s jehož myšlenkami by patrně žák základní školy devátého ročníku nebyl doposud seznámen. Tato publikace se mi nejeví pro výuku občanské výchovy vhodná, může posloužit pouze jako pomůcka pro učitele, nikoliv však pro žáky.

O rok později vychází pro potřeby občanské výchovy upravená učebnice rovněž od Daniely Fischerové s identickým názvem – *Občanská výchova pro 6.-9. ročník základních škol*.¹¹³ Kniha má opět posloužit jako pomůcka při výuce občanské výchovy pro celý druhý stupeň, přestože po stránce formální není s počtem 83 stránek nijak obsáhlá. Kapitoly nejsou nijak členěny podle jednotlivých ročníků nebo tematických celků. V tomto vydání se již neobjevuje žádný odkaz na komunistickou ideologii nebo jeho roli v českých či světových dějinách.

Další učebnicí, která v sobě zahrnuje učivo občanské výchovy pro celý druhý stupeň, je *Výchova k občanství; učební texty pro 6. – 9. ročník základní školy a odpovídající ročníky osmiletého gymnázia* od Jiřího Bílého. Tato publikace již je formálně členěna podle jednotlivých ročníků. Látka je pak vydělena na další hlavní kapitoly a podkapitoly.

Pro 6. ročník jsou zde vybraná témata: *Rok ve svých proměnách a slavnostech; Rodina a domov; Naše vlast; Obec a region*. V 7. ročníku jsou pak předkládána témata: *Rodina, národ, vlast; Majetek a bohatství; Přírodní bohatství a jeho ochrana; Kultura a její rozvíjení; Stát a právo*. Pro 8. ročník jsou pak předložena témata: *Člověk a dospívání; Člověk hledající společnost, Člověk hledající svůj svět; Člověk hledající sám sebe; Člověk a předpoklady harmonického soužití se světem*. Pro 9. ročník pak J. Bílý vybral témata: *Smysl společnosti; Občan v právních vztazích; Občan v ekonomických vztazích; Život na planetě Zemi; Svět a Evropa*. V této publikaci je pro 9. ročník uvedena kapitola *České země v období Československa*.¹¹⁴

V této třístránkové kapitole je žák seznámen s vývojem naší země od roku 1918 do vzniku samostatné České republiky v roce 1993. Daná látka je zde probrána tudíž velmi hbitě. Žák se zde dočte zejména o prezidentech dané doby a to pouhým výčtem. Doslova je zde uvedeno, že vláda Klementa Gotwalda „(...) přistoupila k radikálnímu vyvlastnění, k čistkám ve státním aparátu a zanedlouho i k pronásledování svých odpůrců.“¹¹⁵ Celkově je pozitivní, že se publikace snaží seznámit žáky s historií České republiky, a tím pádem i okrajově

¹¹³ FISCHEROVÁ, Daniela a kol., *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*, Praha 1994.

¹¹⁴ BÍLÝ, Jiří, *Výchova k občanství*, Praha 1995.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 199.

s komunistickým režimem, nicméně kapitola, která v sobě na třech stránkách zahrnuje jak časově tak i obsahově rozsáhlý vývoj, musí být pro žáky jen těžko pochopitelná.

Státní pedagogické nakladatelství také vydalo sadu učebnic pro předmět občanské výchovy pro 6.–9. ročník základní školy, jejichž autorem je Vladislav Dudák spolu s kolektivem.

*Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*¹¹⁶ je rozdělena tematicky do pěti celků (*Do školy a do obce; Kde domov můj; Co všechno dokáže člověk; Nauč se synečku hospodařit; Pozvání do společnosti*). V této učebnici není žádná kapitola věnována tématu komunizmu ani není na něj nijak odkázáno.

V následujícím díle *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*¹¹⁷ jsou celkem čtyři tematické celky (*Promiňte, v jaké že jste etapě?; Mezi dobrem a zlem; Všichni lidé jsou bratry; Jakou barvu má naše planeta*) a i když by se podle některých názvů mohlo zdát, že zde bude s tématem komunizmu pracováno, není mu zde věnována ani jedna strana.

Stejná situace nastává i v následujícím díle. *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*¹¹⁸, jenž je opět členěna do celkem pěti celků (*Jak zacházet se svými city; Než jednou založíme rodinu; Bez práce nejsou koláče; Má země je můj domov; Jít až tam, kde žijí bílí kamzíci*) a opět zde není ani jedna kapitola věnována kterékoliv ideologii natož pak komunizmu. Průlom nastává až v učebnici *Občanská výchova pro 9. ročník*¹¹⁹ s šesti tematickými celky (*Když budu chtít; Bez práva je bezpráví; O užitečném služebníkově; Tato zem bude mlékem a strdím oplývati; O otevřenosti světa; Křížem krážem životem*). Ve druhém tematickém celku je uvedena kapitola *O různých podobách státu*, která seznamuje žáky s různými typy státu, nicméně tak dělá pouze výčtem. Žák se zde dočte, že kromě monarchie a republiky kdysi existoval také totalitní typ vlády, jehož příkladem byl ve 20. století Sovětský svaz.¹²⁰ V textu není ani zmínka o tom, jakým způsobem se toto téma dotýkalo naší země. Je chvályhodné, že aspoň jeden ze čtyř dílů od Vladislava Dudáka aspoň nějakým způsobem seznamuje žáky s problematikou komunizmu, nicméně tento způsob není dostatečný.

Poměrně novodobou publikací jsou publikace od Violy Horské, *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*¹²¹ a *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*¹²².

---

¹¹⁶ DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*, Praha 1999, s. 168.

¹¹⁷ DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*, Praha 1999, s. 168.

¹¹⁸ DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*, Praha 1999, s. 160.

¹¹⁹ DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Praha 1999, s. 176.

¹²⁰ Tamtéž, s. 79-81.

¹²¹ HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*, Praha 2003, s. 176.

¹²² HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*, Praha 2003, s. 216.

Svou stylistickou stránkou obě publikace čerpaly ze série knih od Vladislava Dudáka, jejichž zhodnocení je uvedeno výše.

První díl je rozdělen do osmi celků (*Život ve společnosti; Kulturní dědictví; Majetek, vlastnictví a hospodaření; Globální problémy lidstva; Člověk a morálka; Člověk a lidská práva; Člověk a dospívání*) přičemž v předposledním celku je uvedena kapitola Lidská práva a mezinárodní společenství, ve které je žák seznámen s Chartou 77 a co podepsání takového dokumentu přineslo danému jedinci. Text předpokládá, že historické pozadí 20. století bude již žák určitým způsobem znát, nicméně přiblížení Charty 77 je zde zpracováno pěkně: „*Toto občanské hnutí se ve svém programovém prohlášení opíralo o Helsinskou smlouvu a upozorňovalo na porušování lidských práv v Československu. (...) podpis programového prohlášení (...) znamenal stíhání perzekuci celých rodin.*“¹²³ Text samotný se vztahuje i k tehdejšímu Československu. Žák tak lépe pochopí, že i naše země byla v minulosti součástí Sovětského svazu.

Druhý díl určený žákům 8. a 9. ročníků je rozdělen do devíti tematických celků (*Člověk a citový život; Člověk a právo; Člověk a občanský život; Člověk a rodinný život; Člověk a pracovní život; Stát a právo; Stát a hospodářství; Mezinárodní společenství; Životní perspektivy*). Součástí šestého celku je kapitola *Stát*, která žáky mimo jiné seznamuje s různými formami vzniku státu. Jako příklad je zde také uveden rozpad Sovětského svazu a Československa, čímž vznikla celá řada států včetně naší republiky. V následující kapitole *Druhy a formy států* je pak vedle teokracie, monarchie, demokracie, republiky, uvedena také autokracie. Jako příklad autokracie je zde uvedeno Německo za druhé světové války, Rusko za Stalinovy diktatury a Čína za vlády Mao Ce-tunga. „*Jestliže moc ve státě uchvátí určitá osoba nebo skupina osob (například politická strana, hnutí apod.), nazývá se takový způsob řízení státu autokracií, diktaturou, totalitou, despotií nebo tyranii.* (...) *V diktátorských státech jsou určité skupiny osob pronásledovány a základní lidská práva jsou zde potlačována.*“¹²⁴ Celkově zpracování tématu není špatné, je však škoda že v následujících kapitolách se mu autoři nevěnovali více. Žákům by tak byl poskytnut správný vhled do problematiky na základě porovnání demokracie, jenž je uvedena v textu, a totality.

Jako doplňující publikaci lze použít i *Čítanku k Občanské výchově*¹²⁵ od Radmily Dostálové. I tato kniha je rozdělena do tří celků (*Člověk hledá sebe; Člověk hledá člověka; Člověk hledá svět*) a ke každému celku jsou vybrány určité literární ukázky, nad kterými žáci

¹²³ HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*, Praha 2003, s. 151.

¹²⁴ HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*, Praha 2003, s. 120.

¹²⁵ DOSTÁLOVÁ, Radmila, *Čítanka k Občanské výchově*, Praha 1993.

mají polemizovat. Ukázky nejsou zvoleny poslopně od nejstarší po nejnovější. Jejich výběr závisel čistě na volbě autorky. Mnohdy může tak nastat situace, kdy daný text ani jeho autora nebudou žáci vůbec znát (ani dobu ve které žil) a budou i tak muset vést diskuzi, k čemuž zejména vede tato publikace. Kniha je též doporučena i jako pomůcka pro výuku na středních školách.

V současné době nejvíc propagovanou učebnicí občanské výchovy je série, která vyšla v nakladatelství Fraus. Knihy jsou vysoce hodnoceny pro svou moderní formu zpracování, dostatek barevných obrázků, které vhodně doplňují text, řadě cvičení, která jsou v hodinách občanské výchovy prospěšná pro spojení teorie s praxí. Poněvadž se jedná patrně o nejlepší učebnice občanské výchovy v současné době, zůstává nevyřešenou otázkou, jakým způsobem tyto moderní učebnice zpracovávají téma komunizmu.

Publikace *Občanská výchova 6 s blokem Rodinná výchova*¹²⁶ se dělí na část týkající se občanské výchovy a část týkající se rodinné výchovy. Pro naše potřeby bude stačit, seznámíme-li se pouze s první částí zaměřující se na výuku občanské výchovy. Tato část je rozdělena do sedmi celků (*Člověk v rytmu času; Rodinný život; Život ve škole; Domov je tam, kde...; Má vlast; Z historie; Miniúvod do lidských práv*). Téma komunizmu není v žádném celku přímo zastoupeno, nicméně v celku *Z historie* je uvedena kapitola, která se zabývá našimi prezidenty. Žáci zde mají k jednotlivým fotografiím prezidentů přiřadit významné události, o které se ten daný prezident zasadil. Mezi historickými událostmi jsou mimo jiné: sametová revoluce roku 1989, měnová reforma roku 1953, krize totalitního politického systému a pád komunistického režimu v Československu, Pražské jaro roku 1968, znárodnění průmyslu a kolektivizace zemědělství, nová ústava a vznik ČSSR roku 1960. Budeme-li vycházet z předpokladu, že žáci 6. ročníku základní školy nebudou mít probranou historii 20. století, což by pro jejich věk nebylo nijak překvapivé, jeví se mi daný úkol jako náročný a je zde velká pravděpodobnost, že by žáci pouze tipovali, která historická událost souvisí s kterým prezidentem. Jako pomůcka zde může sloužit jedině ten fakt, že pod fotografiemi prezidentů je uvedeno rozmezí jejich vlády. I tak však konkrétním historickým událostem žáci nebudou zcela rozumět.

Pro zhodnocení publikace *Občanská výchova 7 Rodinná výchova 7 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*¹²⁷ se budeme zabývat opět částí týkající se pouze občanské

---

¹²⁶ JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČEČILOVÁ, Anna, *Občanská výchova 6 s blokem Rodinná výchova učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2003, s. 136.

¹²⁷ JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, MARKOVÁ, Hana, ŠEBKOVÁ, Jitka, *Občanská výchova 7 Rodinná výchova 7 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2004, s. 128.

výchovy. Ta je rozdělena do sedmi celků (*Život mezi lidmi; Člověk a kultura; Přírodní a kulturní bohatství; Majetek v našem životě; Řízení společnosti; Svět kolem nás; Lidská práva*) a v této knize není ani jedna kapitola věnována tématu komunizmu. Není tu žádný odkaz ani na Chartu 77 nebo Sovětský svaz. Přestože jedna kapitola je nazvána *Cesta k demokracii*, není zde poznamenána žádná historická souvislost ani se vznikem České republiky ani s formou totalitního řízení státu.

Pro následující ročník je určena publikace *Občanská výchova 8 Rodinná výchova 8 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*.¹²⁸ Předmět občanské výchovy je zde vyčleněn do pěti celků (*Osobnost; Psychické procesy a stavy; Člověk v sociálních vztazích; Hospodaření; Právní minimum*). V žádném tematickém celku není téma komunizmu zastoupeno, a to ani v Právním minimu, kde se mimo jiné žáci dozvídají i o právu člověka na svobodu. V tomto bodě by byla vhodná komparace s komunistickým režimem.

Závěrečný díl série učebnic od Frause *Občanská výchova 9 Rodinná výchova 9 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*.¹²⁹ Část občanské výchovy je pak zastoupena osmi celky (*Občan; Občan a právo; Právní ochrana; V pracovním poměru; Rodina a zákony; Hospodaření; Globální svět; Životní perspektivy*) a ani v tomto závěrečném díle není s tematikou komunizmu nijak pracováno. Dá se říci, že čtvrtý díl je pouze shrnutím předcházejících dílů a opakováním látky. Pouze poslední tematický celek přináší ne zcela novou látku.

Je otázkou, proč v současné době v nejmodernějších učebnicích na českém trhu není v jejich zpracování probráno také téma komunizmu, když v publikacích starších na něj odkázáno mnohdy je, byť ne ve zcela kvalitní formě.

Dále v nedávné době vyšla série učebnic od Radmily Dostálové pro výuku občanské výchovy. Publikace *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*¹³⁰ je rozdělena do pěti tematických celků: *Proměny roku a jeho slavnosti od podzimu do léta; Rodina; Domov; Naše vlast; Obec, region, země*. V žádném tematickém celku není s ideologií komunizmu nijak pracováno, přičemž kapitola *Naše vlast* se věnuje zejména historii prvních Přemyslovců.

---

¹²⁸ JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, ŠEBKOVÁ, Jitka, MARKOVÁ, Hana, *Občanská výchova 8 Rodinná výchova 8 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2005, s. 144.

¹²⁹ JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, ŠEBKOVÁ, Jitka, MARKOVÁ, Hana, *Občanská výchova 9 Rodinná výchova 9 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2006, s. 152.

¹³⁰ DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*, Olomouc 1997, s. 135.

*Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*¹³¹ od Radmily Dostálové je rozdělena do sedmi celků: *Země a národy České republiky; Národní bohatství; Vztah člověka k přírodě; Majetek a bohatství člověka; Člověk a lidská práva; Dámy a pánové, život začíná; Člověk v dospívání*. Opět ani v této učebnici není s tématem komunizmu nijak pracováno. Neobjevuje se tu na něj žádný odkaz ani v kapitole *Člověk a lidská práva*.

*Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*¹³² je tematicky rozdělena do šesti kapitol: *Člověk a jeho osobnost; Člověk a citový život; Umění rozhovoru - komunikace; Člověk a právo; Člověk a občanský život; Člověk a rodinný život*. Zde se v tematickém celku *Člověk a právo* objevuje podkapitola *Svoboda a rovnost – prostředek i cíl právního řádu České republiky*. V této podkapitole je vysvětleno prohlášení Charty 77, ze kterého později vznikla na našem území disidentská skupina s totožným názvem. Je zde vysvětleno, že signatáři Charty 77 později iniciovali vznik VOS (Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných). „V roce 1989 se aktivisté podíleli na založení Občanského fóra a přispěli ke zhroutilí komunistického režimu. Roku 1992 byla činnost Charty 77 ukončena.“¹³³ Bez jakéhokoliv předcházejícího úvodu do teorie komunistického režimu nebo historických souvislostí se mi tato kapitola jeví jako vytržená z kontextu. Doplnují ji dvě fotografie z padesátých let a jedna fotografie z období sametové revoluce. To však není k vysvětlení komunistického režimu dostačující.

Závěrečnou publikaci v této řadě uvedla Marie Hrachovcová a kolektiv autorů ve formě *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*.¹³⁴ Učebnice je rozdělena do šesti tematických celků: *Člověk a pracovní život; Hospodářství a stát; Stát a právo; Nadnárodní společenství; Globální problémy lidstva; Životní perspektivy*. Zde je v posledně jmenovaném celku uvedena kapitola *Sjednání Evropy – běh na dlouhé tratě*. Kapitola zpracovává vývoj Evropy od počátku druhé světové války až do vstupu České republiky do Evropské unie. Postupně je zde vysvětlena Studená válka, a jaký dopad měla na naši zem. Paralelně je v kapitole probírán postupný zrod Evropské unie počínaje založením Rady Evropy. Kapitola se tak postupně začne zabývat samotným tématem vzniku Evropské unie a k tématu komunizmu nebo studené války, které na jejím počátku zazní, se již nevrací. „Vztahy mezi oběma bloky se označovaly jako studená válka. Po celou dobu existence obou bloků byla charakteristická politika hrozeb, stupňovaného zbrojení (včetně vývoje atomových zbraní),

---

¹³¹ DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*, Olomouc 2004, s. 135.

¹³² DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*, Olomouc 1999, s. 135.

¹³³ DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Olomouc 1999, s. 191.

¹³⁴ HRACHOVCOVÁ, Marie a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Olomouc 2004, s. 174.

ekonomického nátlaku apod.“¹³⁵ Z celé řady publikací je tato první, která se snaží seznámit žáky trochu konkrétně s problematikou studené války a zároveň seznamuje s hrůzami jak komunistického, tak nacistického režimu. Trochu na škodu se probíraná látka nijak nevztahuje k Československu. Pouze později je zde zpracován vstup České republiky do Evropské unie.

V nakladatelství Nová škola byla vydána postupně série knížek k předmětu Výchova k občanství. První díl určený pro 6. ročník *Výchova k občanství 6*¹³⁶ je tematicky rozdělen do čtyř celků: *Život v čase; Život v rodině; Život mezi lidmi; Místo, kde žiji*. A přestože se jedná o novodobou publikaci, není v tomto vydání pro 6. ročník téma komunizmu nijak zpracováno.

*Výchova k občanství 7*¹³⁷ je taktéž rozdělena do čtyř tematických celků: *Kam patřím; Já a společenský systém; Já a okolní svět; Já a hospodaření*. Ani v tomto vydání není téma komunizmu nijak zpracováno.

*Výchova k občanství 8*¹³⁸ je tematicky rozdělena opět do čtyř celků: *Člověk a jeho osobnost; Člověk mezi lidmi; Člověk, láska a manželství; Člověk ve státě*. V posledně jmenovaném celku je publikována kapitola Stát – jeho funkce a typy. Je zde uvedeno, že se státy liší způsobem vlády a to na demokratické a totalitní, přičemž jsou oba způsoby charakterizovány. „*Pro totalitní neboli autokratický stát (...) je typický takový způsob vlády, kdy neomezenou státní moc má v rukou jednatel nebo skupina lidí. Totalitní stát zcela ovládá a řídí ekonomiku, potlačuje svobodu slova a kritiku režimu. Typickým příkladem totalitních režimů ve 20. století byly fašistické (Německo, Itálie, Španělsko) a komunistické diktatury (např. Československo, Sovětský svaz, Polsko). Dodnes pod vládou komunistické totalitní moci žijí např. lidé na Kubě nebo v Severní Koreji.*“¹³⁹ Tímto způsobem je v knize ukončeno téma komunizmu. Již s ním není nijak dále pracováno. Je pozitivní, že kniha poskytuje aspoň nějakou formu seznámení se způsoby vlády, nicméně je škoda, že ač se jedná o jednu z nejnovějších učebnic, které jsou k dostání na českém trhu, nepracuje s novodobou historií více.

---

¹³⁵ HRACHOVCOVÁ, Marie a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Olomouc 2004, s. 83.

¹³⁶ SKÁCELOVÁ, Jana, MRÁZOVÁ, Lenka, *Výchova k občanství 6*, Brno 2008.

¹³⁷ LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika, *Výchova k občanství 7*, Brno 2010, s. 79.

¹³⁸ LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika, *Výchova k občanství 8*, Brno 2011, s. 95.

¹³⁹ Tamtéž, s. 58.

5.2 Alternativní zdroje pro výuku tématu komunizmu

Kromě učebnic existují další možné alternativní zdroje, které lze využít při výuce tématu komunizmu na základních školách. Patří mezi ně *Metodický portál rámcově vzdělávacího programu (RVP)*, *program Jeden svět na školách*, *Ústav pro studium totalitních režimů a organizace Freedom house*.

Rámcový vzdělávací školní program vstoupil v platnost dne 1. září 2007 a na jeho základě si vytvořily školy své vlastní školní vzdělávací programy, které mají za cíl lépe reprezentovat školu a zvýraznit její specializaci a také poskytnout co nejlepší informace pro rodiče při výběru školy pro dítě.

Metodický portál slouží zejména učitelům, aby si mohli porovnávat jednotlivé poznatky z vyučování a předávat si tak zkušenosti. Zároveň díky pracím svých kolegů mohou najít vhodnou inspiraci pro další hodiny. Sekundárně může portál sloužit také rodičům nebo žákům pro zpestření domácí výuky.

*Metodický portál rámcového vzdělávacího programu*¹⁴⁰ poskytuje materiály ke všem předmětům, které se na základních školách probírají, přičemž si je navzájem poskytují učitelé mezi sebou. Je vhodný pro čerpání materiálů, neboť informace na něm jsou publikovány odborníky, tudíž možná přítomnost chyb je minimalizovaná. Stránky jsou vedeny kvalitní formou, jsou přehledné, snadno dostupné a velice dobré je na nich hodnocení jednotlivých učitelů. Tak je na první pohled patrné, na kolik procent byla daná hodina úspěšná.

K tématu komunizmu tu nejsou nicméně aktuálně publikovány žádné materiály. Natož aby zde byl komplexní výukový program k tématu, jenž by se dal okamžitě využít pro devátý ročník druhého stupně základní školy. Na portálu nejsou k dispozici žádné podklady k tomu, jakým způsobem by se dalo zpracovat téma komunizmu pro hodiny občanské výchovy, nejsou zde žádná videa nebo prezentace v PowerPointu.¹⁴¹

Za vznikem programu *Jeden svět na školách* stojí organizace *Člověk v tísni*. Webové stránky programu byly vytvořeny s cílem poskytnout za pomoci nejmodernější techniky ve výuce žákům co nejlepší možné historické poznatky. Zároveň se snaží podávat historické poznatky v patřičných souvislostech, a ne jen jako pouhý výčet faktů.¹⁴²

---

¹⁴⁰ <http://rvp.cz/> [26.3.2013] [22:30]

¹⁴¹ http://wiki.rvp.cz/Sborovna/5Pripravy_na_vyuku/2.st [2.4.2013] [15:54]

¹⁴² <http://www.jedensvetnaskolach.cz/index2.php> [2.4.2013] [16:59]

Na portále jsou distribuovány možné aktivity, které může vyučující využít při výuce, stejně jako filmové ukázky. Ty jsou navíc uvedeny ve zkrácené podobě, což je výborné pro vyučovací hodinu, která má 45 minut.¹⁴³ Stránky jsou vedeny velice profesionální formou a počítají nejen s návštěvností pedagogů, ale také rodičů a žáků.

Portál navíc poskytuje návrh pro pedagogy, za jakých okolností je možné zorganizovat na jejich základní škole přednášku nebo diskuzi s osobnostmi, které se buď zabývají zpracováním konkrétního historického tématu, nebo se ho toto téma nějakým způsobem dotýkalo. Na základě výukových programů, doprovodných aktivit a také filmů, které portál poskytuje, je možné, aby učitel na základní škole efektivně vedl výuku, a to i na téma komunizmu a jakou roli tento režim sehrál v našich dějinách.

Jak naznačují aktivity a formy výuky, které portál poskytuje, hodně se opírá o orální historii, což je předávání historických poznatků na základě audiovizuálních nahrávek nebo v přímém kontaktu v rámci besed. Program se zaměřuje nejen na vzdělávání žáků základních škol, ale také středních a vysokých škol. Poněvadž na stránkách není rozdělení jednotlivých příspěvků k určitému stupni vzdělání, tak jako tomu bylo v Rámcově vzdělávacím programu, je na vyučujícím, aby pro potřeby žáků druhého stupně základní školy vybral aktivity a filmy vhodné jejich věku a schopnostem.

Další alternativní formou získání materiálů pro výuku tématu komunizmu může být *Ústav pro studium totalitních režimů*. Jedná se českou organizaci se sídlem v Praze, která se věnuje studiu totalitních režimů již od roku 2007. Ústav má za cíl archivovat materiály, týkající se období první nebo druhé okupace¹⁴⁴, a následně poskytnout tyto materiály ke studiu veřejnosti. Zpřístupnění podobných materiálů veřejnosti vede k postupnému odbourávání dezinterpretace dějin.

Na stránkách ústavu jsou poskytovány různé dokumentární filmy, které se vztahují k období první nebo druhé okupace v českých dějinách. Stránky jsou vedeny přehlednou formou, která člení historii na určité etapy, a k těm jsou postupně přidruženy materiály, které se daného období týkají. *Ústav pro studium totalitních režimů* stejně jako program *Jeden svět na školách* pracuje zásadním způsobem s moderní technikou při tvorbě dokumentárních filmů a proto také s orální historií.¹⁴⁵

---

¹⁴³ http://www.jsns.cz/cz/page/7/Filmove_a_vyukove_materialy.html [2.4.2013] [16:57]

¹⁴⁴ První okupace (15. 3. 1939-8. 5. 1945) - období druhé světové války a nadvlády nacistického režimu, Československo přestalo existovat a místo něj vzniká samostatný Slovenský stát a Protektorát Čechy a Morava. Druhá okupace (21. 8. 1968-17. 11. 1989) – období Československé socialistické republiky datované vstupem vojsk Varšavské smlouvy na své území až po sametovou revoluci, jež odstartovala pád komunistického režimu.

¹⁴⁵ <http://www.ustrcr.cz/> [2.4.2013] [18:08]

Právě snadná přístupnost videí a audio záznamů, stejně jako provedení webových stránek v českém jazyce může pomoci pedagogům s výukou tématu komunizmu, a to nejen v hodinách občanské výchovy, ale i dějepisu. Žáci mohou se stránkami pracovat samostatně v rámci projektů. Navíc jsou stránky podrobeny korektuře ze strany odborníků, tudíž přítomnost možných chyb minimalizovaná. Webové stránky ústavu nabízejí celou řadu dalších odkazů, které souvisejí s tematikou první nebo druhé okupace Československa.

Ústav se převážně zaměřuje na vzdělávání studentů středních a vysokých škol a také veřejnosti. Jeho vytvořené výukové programy nezahrnují přímo také vzdělávání žáků základních škol. Ústav v tomto případě poskytuje pouze materiály, s jejichž sestavením může učitel pro potřeby žáků základních škol sestavit svůj výukový program.¹⁴⁶

Dalším možným zdrojem je *Freedom house*. Jedná se o nezávislou organizaci, jejíž hlavní náplní je rozšiřování svobody a dodržování lidských práv po celém světě. Založena byla roku 1941 v New Yorku s cílem rozšiřování demokratických prvků po světě a jednalo se svého času o první organizaci, která se o něco podobného ve světě pokusila.

I v současné době jsou na světě miliony lidí, kterým jsou upírána jejich základní lidská práva. Organizace se snaží o osvětu v zemích, kde ještě stále nejsou nastoleny demokratické režimy. Protože pouze v demokratických zemích je možné rozvíjet základní lidská práva. Zasaduje se o dodržování práv menšin nebo o rovnoprávnost žen ve společnosti.¹⁴⁷

Programy organizace se zaměřují zejména prostřednictvím školení, mezinárodních kontaktů nebo poskytováním grantů zemím, v nichž je usilováno o rozvoj demokratických myšlenek. Cílem není násilná přeměna režimu, ale zavedení dialogu, který by vyústil ve spravedlivou demokratickou společnost.¹⁴⁸

Poněvadž jsou stránky organizace v angličtině, bylo by velmi obtížné využít ji k výuce na druhém stupni základní školy, kde znalosti cizího jazyka žáků nejsou tak rozvinuté. Většina programů, které organizace poskytuje, analyzuje primárně situace ve světě. Není zde však žádný souvislý výukový program nebo dokumentární film (ani v angličtině), jenž by se dal využít při výuce na školách. Organizace se primárně nezaměřuje na vzdělávání žáků základních škol, její stránky mohou poskytovat informace zejména pedagogům, kteří je mohou využít jako formu aktualit.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ <http://www.ustrcr.cz/cs/projekty#vzdelavaci> [2.4.2013] [18:21]

¹⁴⁷ <http://www.freedomhouse.org/content/our-history> [3.4.2013] [16:47]

¹⁴⁸ <http://www.freedomhouse.org/programs> [3.4.2013] [16:47]

¹⁴⁹ <http://www.freedomhouse.com/index.html> [3.4.2013] [16:48]

6 Výukový program k tématu

komunismus pro základní školy

Téma komunismu jako takové by se správně podle rámcového vzdělávacího programu mělo probírat v hodinách dějepisu. Bude-li však zvolen vhodný postup, lze s tímto tématem pracovat současně v hodinách občanské výchovy. Žák by tak získal ucelenější informace o této ideologii. Následně uvedený výukový program je určen pro deváté třídy základních škol a je sestaven z pěti vyučovacími hodinami. Jeho cílem je propojení poznatků o komunistické ideologii s dějepisnými znalostmi a schopnost žáka osvojit si základní informace o ideologii komunismu.

Výukový program je uveden v jedné verzi, nicméně je velice snadná jeho změna s přihlédnutím k vybavenosti třídy. Pro některé vyučovací hodiny výukový program počítá s data-projektorem ve třídě, případně s využitím internetu, není však problém jednotlivé aktivity nahradit a výuku realizovat ve třídě, která je vybavena pouze klasickou tabulí. Bude-li výuka probíhat ve třídě s data-projektorem, je možné použít prezentace, které byly vytvořeny přesně na každou vyučovací hodinu zvlášť v programu PowerPoint. Prezentace jsou uvedeny na CD, které je součástí příloh diplomové práce.

Může nastat situace, kdy v devátých ročnících, pro které je výukový program navržen, bude paralelně probíhat v hodinách dějepisu výuka o historii 20. století. Je však zapotřebí počítat i se situací, kdy žáci nebudou mít historii 20. století probranou a tudíž jejich povědomí o souvislostech komunistického režimu bude velmi malé nebo žádné. Proto je v úvodní hodině v počátku programu problematika komunismu nastíněna. Budou-li však žáci již mít o tématu aspoň základní informace, je možno přizpůsobit konkrétně tuto úvodní hodinu a nepodávat tolik detailní informace o komunismu žákům.

Rozsah pěti vyučovacími hodinami je pro téma komunismu adekvátní s přihlédnutím k tomu, jak významnou roli sehrál v českých i světových dějinách.

Výukový program je uveden v diplomové práci v takové grafické podobě, aby ho kterýkoliv učitel mohl bez speciální úpravy kdykoliv využít v praxi. Z tohoto důvodu je na začátku každé vyučovací hodiny uveden seznam pomůcek, které budou pro výuku nezbytné. Dále je u jednotlivých aktivit uveden orientační čas, který by jim měl být ve výuce vyčleněn.

6.1 První vyučovací hodina

První vyučovací hodina by měla být úvodní, a to jak pro žáky, tak pro učitele jako zpětná vazba toho, jaké povědomí mají žáci o daném tématu. V praxi to znamená, že by žáky měla rychle a efektivně uvést do problematiky tématu a předat jim základní informace, na které pak naváží následující hodiny.

Z těchto důvodů byla vybrána pro první vyučovací hodinu zahajující aktivita brainstorming. Pro vyučujícího může být metoda brainstormingu náročná, neboť se zde předpokládají nejen znalosti o daném tématu, ale také pedagogova schopnost pružně a flexibilně reagovat na případné dotazy žáků. Zároveň může metoda učiteli pomoci jako ukázka toho, co si žáci s daným tématem spojují. Důležité je, aby si vyučující uvědomil, že aktivita brainstormingu se nemusí setkat se zcela pozitivním ohlasem. Budeme-li předpokládat, že daná třída nebyla v hodinách dějepisu seznámena s historií 20. století, povědomí žáků o ideologii komunizmu bude zřejmě omezené a jejich zapojení do činnosti velmi malé.

Po ukončení aktivity brainstorming je zvolená zvláště pro tuto hodinu metoda skládkového čtení, na kterou odkazuje program *Jeden svět na školách*¹⁵⁰. Žáci jsou rozděleni do skupin, ve kterých si musí nastudovat daný text a musí být schopni základní informace předat svým spolužákům. Metoda je přínosná hlavně z toho důvodu, že v posledních letech klesá schopnost žáků schopně interpretovat text a vybírat z něj podstatné informace. Na práci s textem není ve výuce vždy dostatek času, proto by se jí v této hodině měl dát prostor. Metoda se může jevit jako časově náročná, ale pokud je vhodně zvolen rozsah textu, jež žáci čtou, předá žákům důležité informace bez větších obtíží.

V závěru každé hodiny je nutná reflexe. Jedná se o shrnutí poznatků, které si žáci měli danou hodinu osvojit. Důležité je, aby učitel neshrnoval látku sám. Zároveň také nesmí spoléhat na to, že žáci sami od sebe upozorní, že něčemu nerozuměli. Vhodné se tedy jeví kladení srozumitelných a přesných otázek, na které se v ideálním případě budou žáci hlásit, nebo na ně učitel bude žáky vyvolávat.

Vyučovací hodina

Potřeby: nakopírované texty pro žáky.

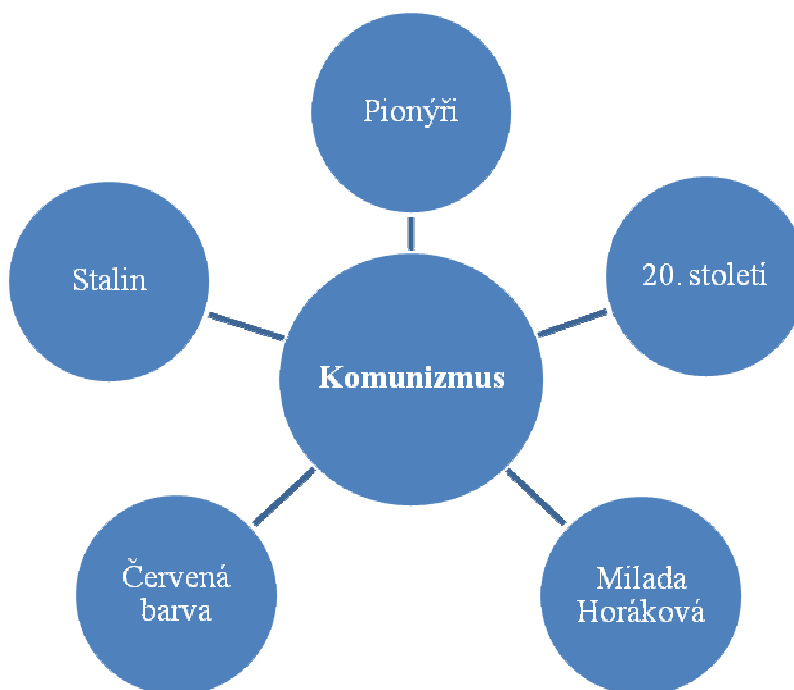
¹⁵⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Příběhy bezpráví – filmy o československých dějinách I. - Jeden svět na školách*, Praha 2009, s 96.

Motivace, evokace (2-3 minuty)

Žáci si do školních sešitů napíší aktuální datum, číslo hodiny a téma. Učitel napíše totéž na tabuli a vysvětlí žákům, že jejich prvním úkolem bude vyjmenovat vše, co se jim s tímto termínem pojí (metoda brainstorming). Učitel jednotlivé nápady žáků zapisuje na tabuli. Důležité je, aby u nesprávných nápadů, například návrh žáka, že se mu s pojmem komunizmu pojí období 15. století, nedával vyučující okamžitě najevo svůj názor, neboť tím demotivuje další nápady žáků.

Pokud jsou žáci bezradní a nenapadá je k tématu nic, může učitel jmenovat 2-3 body sám. Mělo by se jednat o velice obecné návrhy, aby žáci měli možnost reagovat. Této aktivitě by měl být ve vyučovací hodině věnován čas v rozmezí od 2 do 3 minut. Je to zejména proto, že se jedná o úvodní hodinu a po delší době aktivity by patrně žáci již nebyli schopni uvádět další nápady.

Po této aktivitě by měl učitel případně vyčlenit zcela chybné nápady a dodatečně je na tabuli označit (například přeškrtnout). Celkově by brainstorming mohl na tabuli vypadat následujícím způsobem.

Učitel by měl sám pro sebe po aktivitě brainstormingu zhodnotit, kolik informací mají žáci dané třídy o komunizmu a podle toho zvolit další postup. V případě, že žáci o komunizmu mají jen velmi omezené množství informací, jeví se jako neschůdnější cesta k jejich osvojení metoda tak zvaného skládkového učení.

Skládankové učení (30-40 minut)

Jedná se o interaktivní metodu výuky. Bývá zpravidla vhodná, chceme-li žáky seznámit s novými informacemi. Aktivita vede k samostatnosti, ke schopnosti pracovat s textem a eliminovat podstatné informace od nepodstatných.

Učitel si předem připraví text, který je rozdělen do několika částí. Tyto části jsou očíslovány (1-5). Na každého žáka ve třídě připadne jeden text. Následuje rozdělení třídy do tak zvaných domovských skupin (v každé skupině je 4-5 žáků). Každý žák zde dostane jinou část textu (to znamená text s jiným číslem), přičemž v každé skupině jsou zastoupena všechna čísla. Utvoří se nové skupiny ve třídě, které budou tvořeny žáky se stejným textem. Následně se mezi sebou s textem seznámí, vytyčí zásadní informace a ty zaznamenají. Po seznámení se s textem se žáci vrací opět do svých domovských skupin, kde se vzájemně seznámí se svými texty, s jejich obsahem a předají tak svým spolužákům důležité informace.¹⁵¹

Aby však byla metoda efektivnější, navrhuji změnu jejího zakončení. Poté, co by se žáci ve skupinkách se stejným textem seznámili s jeho obsahem, by si základní informace v několika málo bodech napsali do sešitů. Po skončení práce všech pracovních skupin by počínaje první skupinou každá postupně prezentovala před tabulí podstatné informace ze svého textu. Žáci si postupně převypráví základní informace, které by si jejich spolužáci v lavici vždy zapsali v bodech do sešitu. Pokud by pracovní skupiny nebyly schopny vyčlenit ty nejdůležitější informace z textu, učitel by mohl zápisky přizpůsobit a žákům je nadiktovat.

Čas, který by měl být věnován této aktivitě, není snadné vytyčit. Vše záleží na délce textu, který mají žáci přečíst a také schopnosti žáků interpretovat text. Za předpokladu, že metoda bude pro žáky nová a že obecně klesá schopnost žáků pracovat s textem, by bylo lepší pro metodu vyčlenit zbytek vyučovací hodiny. Mnou navržený text, který by mohl vyučující použít pro tuto metodu, je součástí přílohy diplomové práce.

Zadání projektů (5–10 minut)

Vyučující žáky rozdělí do skupin, jejichž velikost bude odpovídat kapacitě třídy. V každé skupině by nemělo být více jak 5 žáků. Jejich úkolem bude během následujících tří týdnů vypracovat samostatný projekt, který pak budou čtvrtou vyučovací hodinu prezentovat. Jednotlivé projekty žáci zpracují zcela samostatně, vyučující může nabídnout pouze konzultace v případě, že některá skupina zásadním způsobem nebude vědět jak v projektu dále pokračovat.

---

¹⁵¹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Příběhy bezpráví – filmy o československých dějinách I. - Jeden svět na školách*, Praha 2009, s 96.

Pro potřeby čtvrté vyučovací hodiny by měl učitel zařídit třídu, ve které je k dispozici data-projektor případně interaktivní tabule. Žáci mohou tak využít technické podpory pro svůj projekt ukázkami z internetu případně prezentací v programu Microsoft u.

Zadáním projektů posiluje schopnost žáků samostatně pracovat stejně jako jejich schopnost pracovat ve skupině. Musí být schopni si práci časově rozvrhnout, aby ji byli schopni splnit v řádném termínu, a musí mít zaštitěnou i technickou podporu (PC, flash disk aj.).

Projekty jsou zaměřeny na seznámení se žáků s dobovou situací bývalého režimu a jeho komparací s demokratickým režimem. Aby se žáci lépe orientovali, které éry se jejich projekty budou týkat, učitel vymezí pro oblast věnující se komunismu dobu mezi lety 1948–1989 a pro oblast zabývající se demokratickým režimem dobu mezi lety 1989 až po současnost. Vymezení tohoto období je pouze orientační, některé příspěvky žáků mohou pohybovat na pomezí obou těchto období.

Zadání jednotlivých projektů zní:

1. Tvorba spisovatelů komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)
2. Hudební scéna komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)
3. Filmy éry komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)
4. Móda komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)

Každá skupina dostane čas na prezentaci svého projektu v rozmezí od pěti do deseti minut. Protože zadání jednotlivých témat je značně široké, učitel upozorní žáky, aby si vybrali pro svou část pouze to, co se jim jeví jako zajímavé nebo přínosné. Cílem není udělat prostý výčet spisovatelů nebo hudebních skupin, ale poskytnout vhled do dané doby.

Učitel obeznámí dostatečně zřetelně, že bude hodnocena za výsledky své práce celá skupina a nevypracování projektu, případně jeho nepropracovanost a nedomyšlenost se bude hodnotit známkou nedostatečně. Zároveň bude povinností každé skupiny přijít minimálně jednou zkontrolovat výsledky své práce a to nejdéle týden před prezentací projektů (tj. 3. vyučovací hodina).

Reflexe (2-3 minuty)

V závěru hodiny je vždy nutná reflexe, která poskytuje učiteli zpětnou vazbu. Postačí prověření pomocí několika otázek ze strany učitele, zda si žáci texty skutečně přečetli a zda rozumí jejich obsahu. Žáci přitom mohou použít na zodpovězení otázek sešity, ve kterých mají základní informace o komunizmu zapsány v bodech.

Cíl první vyučovací hodiny: uvedení žáků do problematiky komunizmu a jasné zadání projektů.

6.2 Druhá vyučovací hodina

Na začátku druhé hodiny je vhodné napsat krátkou opakovací písemnou práci, která by se týkala textu, který v předcházející hodině žáci četli a sami sobě prezentovali pomocí metody skládankového čtení. Na každou část textu by směřovala jedna otázka, což v praxi znamená, že byl test složen ze 4-5 otázek (v závislosti na velikosti skupin z první hodiny a tedy i třídy). Test má žáky upozornit na důležitost informací z první vyučovací hodiny.

Samotná druhá vyučovací hodina bude celá věnována důležité osobě české historie političce Miladě Horákové. Osoba doktorky Horákové byla vybrána záměrně s ohledem na její stálou popularitu v dnešní společnosti. Bude probrán její život, nicméně podstatou vyučovací hodiny bude politický proces, který s ní byl veden. Politický proces s doktorkou Horákovou byl v souvislosti s první úvodní vyučovací hodinou vybrán také jako ukázka nespravedlnosti, manipulace a teroru komunistického režimu, na kterou odkazoval již text, který byl použit jako podklad pro metodu skládankového učení. Navíc je zde možné propojení s nedávným politickým procesem s prokurátorkou Marií Brožovou-Polednovou, která je poslední žijící osobu, jež se účastnila procesu s doktorkou Horákovou. Žáci tak mohou posuzovat politický proces v režimu komunizmu a soudní proces v režimu demokracie.

Bylo by vhodné informovat žáky o tom, že rok po popravě Milady Horákové již vyšel ve Spojených státech amerických komiks *Nepřemožená* (v originále *Unconquered*), který zachycoval jednak její boj proti nacizmu a později i proti komunizmu. Z didaktického hlediska se jeví využití komiksu ve výuce jako velice prospěšné. Žáci jsou oproštěni od příliš přehlčeného textu. Navíc doprovodné obrázky jim snadno, rychle a efektivně posouvají děj kupředu. Aniž by si proces učení uvědomovali, osvojují si pro ně přirozenou formou nové poznatky. Pro potřeby výuky lze ve vyučovací hodině použít pouze stránky 10–16. První část

komiksu se věnuje boje Horákové proti režimu nacizmu, nabízí se tedy využití toho materiálu v hodině, která se ideologii nacizmu bude zabývat.

Je zde opět možné porovnání obou procesů, jak totalitního, zmanipulovaného, tak demokratického. Samotný novodobý soud s Ludmilou Brožovou-Polednovou nabízí také řadu možností k diskusím, zda již není případ doktorky Milady Horákové v dnešní době promlčen, či zda si žáci dovedou představit podobný proces, jako byl ten s doktorkou Horákovou.

Právě proto, že se jedná o proces, nabízí se zde vyučujícímu eventuálně využít možnosti ve formě další interaktivní metody a to je hraní různých rolí. Tato technika na žácích vyžaduje, aby jednali v souladu s rolí, která jim byla udělena (nebo kterou si zvolili) a to ať už jednala jejich postava pozitivně či negativně. Probouzí v žácích empatii, rozvíjí fantazii a nabízí různá alternativní řešení některých problémů.

Vyučovací hodina

Potřeby: počítač, data-projektor, nakopírované opakovací testy, nakopírované pracovní listy A.

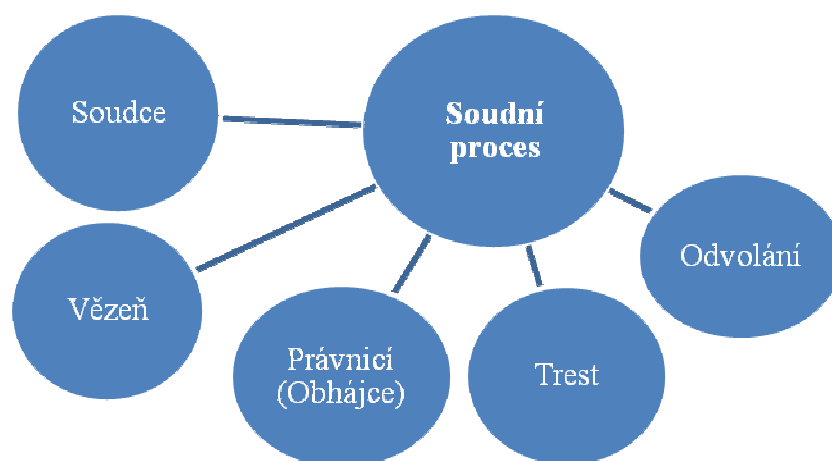
Motivace, evokace (2 minuty)

Před samotnou motivací proběhne ještě opakovací test. Na jeho vypracování bude žákům vymezen čas v rozpětí od 5-8 minut včetně kontroly.

Samotná motivace bude uskutečněna brainstormingem, který vyučující začne ihned poté, co si žáci napíší do školních sešitů aktuální datum, číslo hodiny a téma: Milada Horáková.

Brainstorming (3 minuty)

Opět se nám zde objevuje aktivita brainstorming, tentokrát na téma *Soudní proces*. Aktivita je vybrána záměrně, protože řada žáků může mít z rodinného prostředí osobní zkušenost se soudním procesem, tudíž se jim se soudními procesy může vybavit celá řada pojmů. Po aktivitě brainstormingu následuje puštění ukázky z procesu s Miladou Horákovou. Nabízí se tak možnost komparace politického procesu během komunistického režimu a demokratického režimu. Je zde návaznost na předešlou vyučovací hodinu, kde bylo této problematice věnován dostatek prostoru. Protože již žáci znají aktivitu brainstorming z úvodní první vyučovací hodiny, nemusí být znovu opakovány její zásady. Zápis na tabuli by mohl vypadat podobným způsobem, jak je uvedeno níže.

Videozáznam a pracovní list A (10 minut)

Po aktivitě brainstormingu bude věnován prostor ukázce ze záznamu politického procesu s Miladou Horákovou. Nejdříve však bude žákům rozdán pracovní list A, jehož otázky si žáci prostudují. Budou tak lépe vědět, na co v ukázce zaměřit svou pozornost. Je nutné žákům vysvětlit, aby během nahrávky dávali dostatečně pozor, jinak nebudou schopni pracovní list vypracovat. Po rozdání pracovních listů A žákům vyučující již může spustit záznam procesu s doktorkou Miladou Horákovou.¹⁵²

Ukázku stačí pustit v rozmezí od 5:38 – 8:05 minut. Po skončení ukázky žáci vypracují své pracovní listy a ponechají si je. Samozřejmostí se jeví i kontrola a případná oprava nesprávných odpovědí.

Po vypracování pracovních listů A vyučující může plynule přejít k prezentaci života Milady Horákové.

Prezentace života Milady Horákové (10 minut)

Učitel může použít prezentaci, která je pro tento program vytvořena a přiložena na CD, nebo si může vytvořit svou vlastní. Jedná se o základní informace ze života Milady Horákové s připojením fotografií, na kterých je zachycena. Fotografie jsou jak z civilního života, tak z politického procesu. V závěru prezentace jsou uvedena poslední slova Milady Horákové. Protože z prezentace zároveň budou žáci zároveň získávat zápisky do svých sešitů, je vytvořena velice stručně. Učitel může v danou chvíli vyprávět o životě Milady Horákové mnohem obsáhleji.

¹⁵² zdroj: <http://www.youtube.com/watch?v=IJaJ1Lb-ys&feature=related> [10. 11. 2012] [19:11]

Po prezentaci je patrně nejvhodnější čas v hodině seznámit žáky s osobou Ludmilou Brožovou-Polednovou. Bylo správné soudit jí 19 let po sametové revoluci? Bylo správné jí udělit po odsouzení prezidentskou milost?

Komiks *Nepřemožená* (5-10 minut)

Vyučující poskytne nakopírované stránky z komiksu žákům, případně jej promítne na tabuli. Komiks ve formátu PDF je na CD, které je součástí této diplomové práce. Učitel se v tomto momentu může zaměřit na skutečnost, že již rok po smrti Horákové byl tento komiks vydán ve Spojených státech Amerických. Nicméně v České republice byl tentokomiks přeložen až v roce 2010, tedy 21 let po sametové revoluci.

Pokud bude v hodině zbývat dostatek prostoru, mohou si žáci ukázky z komiksu přečíst, přičemž učitel bude nahodile ke čtení vyvolávat, aby se docílilo vyšší pozornosti žáků.

Reflexe (2-3 minuty)

Protože je hodina plná aktivit, nabízí se jen drobný prostor pro shrnutí. Přesto by měl učitel pomocí několika otázek zkontrolovat, zda žáci pochopili, kdo byla osobnost Milady Horákové a co znamenala pro českou historii. Zejména by se měl vyučující zaměřit na známost osoby Milady Horákové ve světě.

Vhodné je třeba formulovat otázky tak, aby okamžitě neprozrazovaly správnou odpověď. Například: „V kolika letech získala Milada Horáková doktorát z medicíny?“ Klasickými odpověďmi typu ano-ne žáci tipují správné odpovědi a nemají snahu se nad látkou zamýšlet.

Cíl druhé vyučovací hodiny: seznámení žáků s procesem doktorky Milady Horákové a hlavně s jeho nespravedlností. Vyučující by podle mého názoru měl zejména poukázat na skutečnost, že proces byl od počátku zmanipulován a nijak nepřipomíná dnes známé soudní procesy.

6.3 Třetí vyučovací hodina

Pro potřeby třetí vyučovací hodiny je nutné, aby vyučující zařídil výuku v počítačové učebně. Hodina se zaměřuje na schopnost žáků pracovat s počítačem, rychle a efektivně

vyhledávat hodnověrné informace na internetu a správně rozpoznat z velkého množství dat a informací, které jsou pro danou hodinu od nich požadovány.

Výuka v počítačových učebnách je pro vyučujícího nesmírně náročná, neboť musí mít hodinu naprosto dokonale připravenou. V případě, že se objeví čas, který není vyplněn konkrétní činností, žáci okamžitě začnou využívat internet k soukromým účelům. Proto je třeba, aby vyučující měl dopředu připravené pracovní listy pro všechny žáky a autoritativně definoval pravidla, podle kterých bude výuka probíhat. Zejména je nutné upozornit žáky na kázeňský postih, který je nemine v případě, že nebudou plnit pokyny vyučujícího a na internetu budou vyhledávat soukromé informace. Po zadání úkolů učitelem by již hodina měla být do jisté míry v režii žáků. Učitel by zde měl figurovat jako moderátor, který budou pouze kontrolovat výsledky práce.

Osobně bych doporučovala, aby učitel vysvětlil žákům, že vyplnění pracovních listů je jistá forma písemné práce, za kterou budou na konci hodiny oznámkováni. Žáci budou pracovat usilovněji a navíc budou lépe hospodařit s časem, který jim byl na práci dán. S ohledem na množství reklam a odkazů, které se na internetu objevují, je pro žáky náročné udržet pozornost pouze na dané téma hodiny.

Téma dané hodiny se zaměřuje na pracovní tábory, které byly využívány v režimu komunizmu. Pro využití počítačové učebny k tomuto tématu je tedy mnoho důvodů. Jedním z nich je možnost vyhledávat dané tábory na internetu pomocí portálu mapy.cz.¹⁵³ Vzniká zde i propojení s předmětem zeměpisu, neboť žáci musí zvládnout orientaci na mapě, což jim jde ne vždy úplně snadno. Další výhodou využití počítačové učebny je vyhledávání spojení k danému památníku pomocí portálu <http://jizdnirady.idnes.cz/autobusy/spojeni/>.¹⁵⁴ Žáci si tak budou moci dopočítat orientačně pro zajímavost cenu jízdného, případně dobu odjezdu i návratu.

Spojením těchto a dalších pokynů, které žáci splní za pomoci internetu a pracovního listu B, budou moci naplánovat kompletní exkurzi se vším, co tato práce obnáší. Je-li to možné, může se vyučující domluvit před touto hodinou s třídním učitelem a projednat společně, zda by nebylo možné navštívit nejbližší památník v okolí dané školy v rámci školního výletu nebo exkurze.

Protože mnou vytvořený výukový program byl odučen na Základní škole Jana Amose Komenského ve městě Blatná, je v něm zahrnut Památník Vojna. Pokud však bude výukový

---

¹⁵³ <http://mapy.cz/> [11. 11. 2012] [15:22]

¹⁵⁴ <http://jizdnirady.idnes.cz/autobusy/spojeni/> [11. 11. 2012] [15:24]

program užívat kterákoliv jiná škola v kterémkoliv kraji, není problém vyhledat si, který památník je jí z hlediska lokace nejbližší, aby tak mohla propojit výuku s případnou exkurzí.

Nicméně Památník Vojna se nachází nedaleko okresního města Příbram ve Středních Čechách, takže s případnou exkurzí do jeho prostor by neměla mít většina škol Jižních Čech nějaký zásadní problém. Zkušenosti pedagogů dokazují, že žáci se během exkurze vzdělávají efektivní formou, daný výklad je podložen autentičností prostředí a tím přispívá k podtrhnutí atmosféry. Celá zkušenost je tedy pro žáky značně emotivní a o výuku a také související historické události projevují zájem.

„(...)V Památníku jsme strávili celé odpoledne (8:30-12:00 hodin). Naše žáky nejvíce nadchla samotná exkurze do Památníku Vojna a beseda s Mgr. Bártíkem.¹⁵⁵ Výuka jako taková je úspěšnější, pokud žáci poznávají všemi svými smysly. A to případná exkurze nabízí. Pomocí podobných aktivit historie ožívá a žáci nemají pocit, že se učí o něčem, co se odehrálo v dávné minulosti a nemá žádný dopad na současnost.

Případnou možnost exkurze by měl vyučující konzultovat s třídním učitelem, tak s vyučujícím dějepisu, aby zde probíhala jistá kooperace ve výuce.

Vyučovací hodina

Potřeby: zpřístupněná počítačová učebna, nakopírované Pracovní listy B.

Motivace, evokace

Učitel informuje žáky o tom, že jejich cílem bude naplánování návštěvy Památníku Vojna se vším, co případná exkurze obnáší. Vytyčí jasně pravidla dané hodiny, zejména fakt, aby žáci nepoužívali internet k soukromým účelům. Rozdá žákům pracovní listy a zodpoví případné dotazy k práci. Informuje žáky také o tom, že vypracování pracovního listu bude známkováno.

Vyučující také informuje žáky o tom, že pokud vypracují Pracovní list rychle a správně, mohou ve zbývajícím čase hodiny využít čas k práci na svých projektech, které byly zadány první vyučovací hodinu.

---

¹⁵⁵ STRACHOTA, Karel, SAPAROVÁ Kateřina, *Jeden svět na školách*, Praha 2010, s. 28.

Vypracování Pracovního listu B (součást přílohy diplomové práce)

Žáci samostatně podle pokynů vypracují pracovní listy. Pokud by nějaký žák byl se svou prací dříve hotov, učitel jej vyzve, aby vypomohl jinému spolužákovi, který svou práci dostatečně časově nezvládá splnit, případně může využít zbývající čas k práci na projektu svojí skupiny.

Cíl třetí vyučovací hodiny: žáci si osvojí schopnost vyhledávat rychle a efektivně informace na internetu. Seznámení žáků s historií Památníku Vojna spolu s návrhem na exkurzi, ať už se školou nebo s rodiči.

6.4 Třetí (náhradní) vyučovací hodina¹⁵⁶

Vyučující by měl mít připravenou alternativní formu výuky, byla-li by počítačová učebna obsazena. Hodina je sestavena tak, aby tematicky zcela dostatečně nahradila třetí vyučovací hodinu, která se má konat v počítačové učebně.

Vyučovací hodina

Potřeby: data-projektor, počítač, prezentace v PowerPointu (součást diplomové práce), zajištění připojení k internetu.

Motivace, Evokace (3 minuty)

Vyučující na začátku třetí vyučovací (náhradní) hodiny zváží, zda by bylo vhodné vyvolat jednoho žáka a jeho zkoušením zopakovat životní příběh Milady Horákové. Může tak proběhnout krátké několikaminutové zkoušení pro zopakování látky.

Poté se učitel zeptá žáků, zda znají nějaký pracovní tábor. Poté vymezí téma dané hodiny: Památník Vojna.

Následně vyzve jednoho žáka, aby mu pomohl najít lokaci tohoto tábora na mapě za pomoci internetu.

---

¹⁵⁶ Tato vyučovací hodina byla do výukového programu vložena na doporučení paní učitelky Marie Vanduchové.

Prezentace v programu Microsoft u (součást diplomové práce)

Učitel promítne prezentaci v PowerPointu a stručně seznámí žáky s Památníkem Vojna.

Samostatná práce (slohový útvar úvahy)

Žáci obdrží od vyučujícího papíry, které podepíší a napíší si do nich i zadání: „Můj názor na Památník Vojna je...“. V této písemné práci se žáci mohou vyjádřit k jak jeho historické roli, tak k jeho významu v dnešní době. Rozsah této úvahy je minimálně deset souvislých vět.

Vyučující může podbarvit psaní této malé písemné práce hudbou. Po skončení práce žáků učitel práce vybere.

Práce s vyhledáváním na internetu

Učitel využije Pracovní list B, který byl vytvořen pro potřeby třetí vyučovací hodiny, probíhala-li by v počítačové učebně. Otázky, které nebyly zodpovězeny v průběhu hodiny nebo nevyvstaly z řad žáků, učitel využije. Postupně bude vyvolávat žáky, kteří přímo v hodině za pomoci interaktivní tabule a PC vyhledají odpovědi.

Cíl třetí (náhradní) vyučovací hodiny: žáci se seznámí s Památníkem Vojna a jeho rolí v minulosti. Je zde také propojení s českým jazykem za pomoci psaní menší písemné práce (úvaha).

6.5 Čtvrtá vyučovací hodina

Předposlední hodina výukového programu o tématu komunizmu bude zaměřena na prezentaci a shrnutí práce žáků na jednotlivých projektech. Obecně klesá schopnost žáků mluvit před lidmi, žáci těžko hledají vhodná slova, případně neumí vytyčit v projevu podstatné informace. Celá čtvrtá hodina se z tohoto důvodu zaměřuje na schopnost žáků prezentovat výsledky své práce. Pokud byl projekt učitelem v první hodině zadán jasně, neměli by žáci s jeho splněním mít závažnější problémy. V případě že žáci pro prezentaci svého projektu potřebují data-projektor, je učitel povinen zajistit vybavenou třídu dostatečně dopředu.

Protože v zadání bylo uvedeno, že dané téma musí být zpracováno z dob komunistického režimu a i režimu demokratického, tématem hodiny je tak ve druhé řadě porovnání komunizmu a demokracie.

Předtím, než započne samotná prezentace projektů skupin, budou žáci upozorněni, že po výstupu každé skupiny budou hodnotit její výkon. Aby hodnocení bylo co možná nejobjektivnější, byla zvolena písemná anonymní forma. Žáci obdrží hodnotící formuláře od vyučujícího, které jsou součástí přílohy a oznámkují danou vystupující skupinu klasicky známkami 1-5, přičemž známka jedna odpovídá nejlepšímu výkonu a 5 nejhoršímu. Je třeba vysvětlit žákům, že hodnotí celou skupinu a celkový dojem z prezentace.

Učitel vysvětlí žákům, jaké všechny složky mohou na vystupující skupině hodnotit. Například profesionalitu, spisovnost projevu, technické zpracování, splnění časového harmonogramu.

Protože hodnocení skupiny je písemné a žáci pouze danou skupinu oznámkují, je zde jasná úspora času. V případě, že by vyučující vyžadoval od třídy verbální zpětnou vazbu a zhodnocení, mohl by se dostat do situace, kdy žáci nebudou chtít zkritizovat své spolužáky. Přitom objektivní zpětná vazba a konstruktivní kritika je nedílnou součástí každé prezentace.

Hodnotící arch obsahuje všechny čtyři skupiny, proto žáci musí být nejdříve upozorněni, že skupinu, ve které prezentovali oni, nebudou hodnotit a tuto kolonku proškrtnou.

Z hlediska času bude každé skupině věnován čas na celou prezentaci 5-10 minut (v závislosti na počtu skupin), jak již bylo řečeno v první vyučující hodině.

Vyučovací hodina

Potřeby: v případě potřeby data-projektor.

Motivace, Evokace (3 minuty)

Učitel vysvětlí, které složky budou žáci u svých spolužáků hodnotit. Dále rozdá každému žáku hodnotící formulář a vysvětlí, jakým způsobem budou do něj žáci zapisovat. Důležité je upozornit je, aby hodnotící arch nepodepisovali a hodnocení tak zůstalo anonymní.

Závěrečnou hodinu vyučující přinese vyhodnocené hodnotící archy a provede se zhodnocení. Žáci tak získají zpětnou vazbu nejen od vyučujícího ve formě známky, ale i od svých spolužáků a to zcela anonymně. Následně vyučující předá slovo první skupině.

Prezentace ve skupině (30-35 minut)

Žáci postupně prezentují své projekty. Po skončení každé skupiny proběhne hodnocení a to jak ze strany učitele, který může dobrou práci oznámkovat, tak ze strany spolužáků, kteří zanášejí své výsledky do hodnotících archů. Důležité však je, aby si žáci uvědomili, že prezentují daný projekt kvůli svým spolužákům a pro ně, ne pouze pro splnění úkolu.

Reflexe (2 minuty)

Není jisté, do jaké míry v této hodině zbude čas na závěrečnou reflexi, nicméně by bylo vhodné ze strany učitele oznámkovat výkony jednotlivých skupin, případně vyzdvihnout zvláště vydařené pasáže.

Cíl čtvrté vyučovací hodiny: žáci posílí schopnost prezentovat výsledky své práce před zbytkem třídy. Nedílnou součástí zpracování projektu je třídění informací podle důležitosti.

6.6 Pátá vyučovací hodina

Poněvadž se čtvrtá vyučovací hodina zabývala prezentací projektů žáků, může nastat situace, kdy některá skupina nestihne prezentovat svůj projekt. Protože žákům byl vymezen čas pro prezentaci v rozsahu maximálně 10 minut na skupinu, neměla by nastat situace, kdy více jak jedna skupina nestihne prezentovat svůj projekt čtvrtou vyučovací hodinu. Budeme-li vycházet z předpokladu, že jedna skupina nestihne prezentovat, bude jí pro potřeby vymezen čas pátou vyučovací hodinu.

Jinak je poslední vyučovací hodina výukového programu věnována celkovému shrnutí probrané látky. Žáci by měli být dopředu upozorněni, že se danou hodinu bude psát písemná práce, která celý výklad o komunismu zaštití.

Ta bude rozdělena do čtyř částí, přičemž každá část odkazuje na náplň jedné vyučovací hodiny výukového programu. Každá část v sobě zahrnuje čtyři otázky. Celkový počet otázek v písemné práci je tedy šestnáct. Závěrečná sedmnáctá otázka nabízí žákům shrnutí pozitiv či negativ výukového programu. Žáci mají tak možnost sami napsat, co se jim v daných hodinách líbilo nebo co je nijak zvláště nezaujalo.

Každá otázka je ohodnocena dvěma body při jejím zodpovězení. Navíc se v testu objevují bonusové otázky (celkem pět), jejichž zodpověděním žáci mohou získat body na víc.

Stejně jako ostatní otázky, jsou i ty bonusové ohodnoceny dvěma body. I výše zmíněná sedmnáctá otázka, jejímž cílem je zpětná vazba pro pedagoga, je bonusová.

Následující tabulka ukazuje navrhovanou stupnici bodování, přičemž si ji každý vyučující však může upravit podle svého přesvědčení.

Absolutní bodové maximum (i s bonusovými body)	52 bodů
Bodové maximum (bez bonusových bodů)	40 bodů

Známka	Bodový rozsah
1	34 – 40 (a více) bodů
2	29 – 34 bodů
3	26 – 28 bodů
4	20 – 25 bodů
5	0 – 20 bodů

První část bude odkazovat na úvodní vyučovací hodinu, kde se probíraly zejména dějinné souvislosti týkající se vzniku komunistického režimu. Ve druhé části jsou pak koncipovány otázky na život doktorky Milady Horákové. Třetí část odkazuje také na třetí vyučovací hodinu, která byla zaměřena na seznámení se žáků s Památníkem Vojna. Poslední čtvrtá část písemné práce se pak věnuje jednotlivým projektům, které žáci prezentovali v předcházející hodině. Součástí písemné práce jsou bonusové otázky, jejichž zodpovědním si žáci mohou vylepšit průměr z celkové písemné práce.

Písemná práce je opět součástí příloh diplomové práce, nicméně vyučující ji může aktuálně obměnit podle konceptu jednotlivých hodin.

Po sepsání písemné práce vyučující použije prezentaci vytvořenou v programu PowerPoint, která je tvořena jednotlivými fotografiemi zachycující dobu komunistického režimu, přičemž se střídají fotografie prorežimní s fotografiemi, které režim kritizují. Celá prezentace je přitom podbarvena pouze instrumentální hudbou, neboť hudba s textem by žákům příliš odváděla pozornost. Konkrétně se jedná o skladbu *Requiem for a dream*, nicméně z původní délky zkrácena pro potřeby prezentace na 3 minuty 44 vteřin.

Po skončení písemné práce si každý žák do sešitu napíše začátek věty, který bude začínat: „*Můj názor na komunistický režim je...*“ a doplní podle svého uvážení. Minimum je

rozsah dvou vět. Poté budou moci žáci dobrovolně přečíst své názory, myšlenky, postoje, případně může přečíst postupně každý žák ve třídě. Následně může proběhnout diskuse, jejímž cílem bude shrnutí celého bloku. Jejím výsledkem by bylo, že nelze najít na zemi ideální režim, ale výhodou demokracie je oproti komunismu svoboda. A to svoboda slova, vyznání, politického názoru a mnohé další způsoby seberealizace.

Vyučovací hodina

Potřeby: písemné práce, data-projektor, prezentace v programu Microsoft PowerPoint

Motivace, evokace (3-4 minuty)

Pokud jedna skupina nestihla svůj projekt prezentovat čtvrtou vyučovací hodinu, pátá vyučovací hodina jejich prezentací začne. Jinak si žáci zapíší do sešitů aktuální datum, číslo hodiny a téma Shrnutí tématu komunizmu. Učitel vyzve žáky, aby si ponechali na lavici pouze psací potřeby, a rozdá jim nakopírované testy.

Prezentace v programu PowerPoint (3-4 minuty)

Učitel upozorní žáky, že prezentace je podbarvená hudbou a je nutné, aby během jejího promítání byli zcela potichu. Případné dotazy k jednotlivým fotografiím budou zodpovězeny v závěru hodiny.

Písemná práce (15-25 minut)

Každý žák samostatně vypracuje svou písemnou práci.

Aktivita (5-10 minut)

Žáci si do svých školních sešitů napíší větu: „Můj názor na komunistický režim je...“ a doplní větu o svůj vlastní názor, který se jim zformuloval během výukového programu a prací na svých projektech. Ten pak vyjádří minimálně ve dvou větách. Následně učitel vyvolá několik žáků, v závislosti na zbývajícím čase, kteří své myšlenky přečtou. Jedná se o jejich subjektivní názor na ideologii komunizmu, proto není v moci učitele říct, zda je daný názor stoprocentně dobře nebo špatně. Cílem aktivity je, aby se žáci nad touto ideologií zamysleli a pokusili se svůj názor rychle a efektivně shrnout.

Cíl páté vyučovací hodiny: žáci shrnou téma vypracováním písemné práce. Navíc získají schopnost rychle a efektivně vyjádřit svůj názor.

7 Zhodnocení aplikace výukového programu v praxi

Výukový program s názvem *Téma komunizmu ve vzdělávacím programu současné školy* jsem osobně odučila na Základní škole Jana Amose Komenského v Blatné (okres Strakonice). Po celou dobu mého působení na škole jsem uvedený program stejně jako náplň jednotlivých hodin konzultovala s paní učitelkou Marií Vanduchovou, která na dané škole vyučuje občanskou výchovu pro druhý stupeň již mnoho let.

Program byl odučen od 11. ledna 2013 do 15. února 2013, což je rozsah 6 týdnů. Jeden týden se výuka nekonala, neboť hodina připadla na pololetní prázdniny.

Hodiny občanské výchovy probíhaly ve třídě 9. A, která čítala dohromady 22 žáků z toho 12 dívek a 10 chlapců. Daná učebna byla vybavena data-projektorem a paní učitelka Marie Vanduchová měla k dispozici také notebook, který mi poskytla pro potřeby výukového programu.

Výuka probíhala podle přesně vytyčených aktivit, které jsou uvedeny ve výukovém programu. Na každé hodině byla přítomna učitelka třídy Marie Vanduchová, aby mohla objektivně provést závěrečné zhodnocení, případně navrhnout adekvátní hodnocení písemných prací.

První hodina byla věnována úvodu do problematiky. Jak mě sami žáci informovali, v hodinách dějepisu v danou chvíli začínali paralelně probírat téma první světové války. Proto bylo zřejmé, že o komunizmu nebudou mít patrně hluboké dějepisné znalosti. Na aktivitu brainstormingu, kdy měli jmenovat, co se jim s daným tématem pojí, však odpovídali poměrně dobře. Pojmy, které se třídě s tématem komunizmu pojily, byly: Čína, KSČM, červená barva, třešně, Stalin, Lenin. U každého pojmu navíc museli žáci specifikovat, proč zrovna daný pojem je podle nich spjat s komunizmem.

Následovala aktivita skládkového učení, kterou jsem upravila podle svého návrhu (viz. kapitola 5. 1. První vyučovací hodina). Této metodě byl věnován čas v rozmezí od 25-30 minut. Žáci rozdělení do skupin měli interpretovat svou část textu, zpracovat dané informace do poznámek v bodech a přednést výsledky své skupiny před třídou.

Po celou dobu jejich práce ve skupinách jsem dohlížela na to, zda některá skupina nemá problém se zadáním. V závěru bylo zjištěno, že dvě skupiny zpracovaly úkol dobře, musela jsem pouze některé poznámky lépe zformulovat, aby žáci měli dobré zápisy do sešitů. Jedna skupina vypracovala svůj úkol výborně, takže každý její člen byl oceněn známkou výborně. Poslední čtvrtá skupina úkol nevypracovala a snažila se tak výuku sabotovat, každý

člen skupiny byl oznámkován známkou nedostatečně. Jejich text jsem interpretovala proto já, aby zbytek třídy měl poznámky.

Ve zbývajícím čase byli žáci rozděleni do skupin, jejichž složení si mohli sami zvolit. Početně odpovídali jednotlivé skupiny zadání, nejpočetnější skupina čítala 6 členů. Každá skupina se pak přihlásila o jedno téma projektu.

Druhou vyučovací hodinu bylo z celkového počtu 22 žáků přítomno 19. Pro potřeby této hodiny jsem naskenovala pracovní listy A, a také opakovací písemné práce. Vše bylo vytvořeno v počtu 22 kopií. Nejdříve žáci obdrželi krátkou opakovací písemnou práci, která odkazovala na texty předcházející hodiny. Téma hodiny bylo evokováno brainstormingem na zadání *soudní proces*. V souvislosti se zadáním žáci vyjmenovali následná spojení: žalobce, právník, soudce, svědci, trest, vězení, obhájce.

Následně se přešlo k tématu hodiny – osobnosti Milady Horákové. Žákům byly poskytnuty pracovní listy A, které si měli na základě video ukázky sami zpracovat. Po skončení videa jsme společně s žáky procházeli jednotlivé odpovědi a ti, kteří některou otázku nezodpověděli, si pracovní list doplnili.

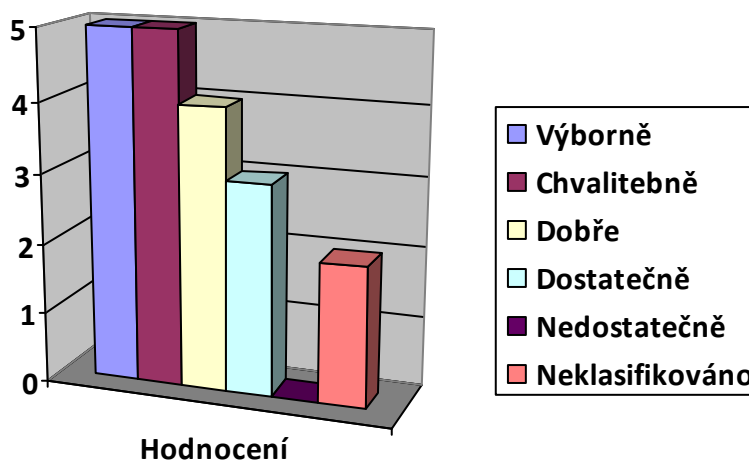
Žáky téma osudu Milady Horákové velmi zaujalo, po dobu prezentace, která následovala, se sami hlásili, dotazovali. Rozsudek, který byl nad Miladou Horákovou, je šokoval a následná konfrontace s osobou Ludmily Brožové-Polednové a jejím soudním procesem, v nich vyvolal zájem. Jedna žákyně sama iniciovala hlasování ve třídě, zda bylo správné soudit Ludmilu Brožovou-Polednovou v tak pokročilém věku, přičemž se většina třídy (16 žáků) shodla na tom, že ano, aby spravedlnosti bylo učiněno zadost. Tři žáci se hlasování zdrželi.

Celkově se žákům daná hodina líbila i proto, že jim mnou vytvořená prezentace mohla posloužit jako vzor pro zpracování jejich projektů. V dané hodině jsme si nestihli přečíst ukázku z komiksu *Nepřemožená* (v originále *Unconquered*), nicméně jsem informovala žáky aspoň o tom, že je komiks ke stažení ve formátu PDF na internetu a promítla jeho ukázku na tabuli. Zaujala je také skutečnost, že v České republice byl komiks k dostání až v roce 2010, tedy 21 let po revoluci stejně jako fakt, jak významnou osobností Horáková byla, když o ní v Americe vyšel komiks již rok po její smrti.

Po skončení hodiny došlo na opravení písemných prací. Jejich vyhodnocení jsem konzultovala s paní učitelkou Vanduchovou, přičemž za každou špatnou či nezodpovězenou otázku byla známka snížena o jeden stupeň. Při zodpovězení všech otázek byla žákovi udělena známka výborně. U žáků, kteří chyběli déle než týden, byla jejich písemná práce označena písmenem N (nepřítomen). Při dané práci se toto týkalo právě dvou žáků.

Z celkového počtu 19 přítomných žáků nemohli být dva žáci klasifikováni, protože na předcházející hodině nebyli přítomni. Ze zbývajících 17 žáků pak úspěšnost při testu vypadala následovně (viz. Obrázek 1 – výsledky opakovací písemné práce).

Naskenované písemné práce jsou přiloženy na CD, které je součástí této diplomové práce.

Obrázek 1 - výsledky opakovací písemné práce

Pro potřeby třetí vyučovací hodiny jsem požádala učitelku Vanduchovou, aby zajistila volnou učebnu informatiky. Se zajištěním nebyl žádný problém, a proto se celá výuka odehrála v počítačové učebně. Pro případ, že by se výuka musela odehrávat jinde než v počítačové učebně, jsem na doporučení učitelky Vanduchové vytvořila náhradní třetí vyučovací hodinu (součást výukového programu výše), která zpracovává totéž téma.

Při třetí vyučovací hodině bylo z celkového počtu 22 žáků přítomno 20. Daná učebna čítala 18 počítačů, proto byly vytvořeny dvě dvojice a ostatní žáci pracovali samostatně. Žáci byli poučeni o postupu práce v počítačové učebně, stejně jako o skutečnosti, že nemohou počítač využívat k soukromým účelům. Také byly žákům rozdány opravené opakovací písemné práce z druhé vyučovací hodiny. Proti známám, které byly uděleny, nikdo neprotestoval.

Po poskytnutí nakopírovaných pracovních listů B jsem dohlížela na práci žáků. Pokud měl někdo zásadní problém s vyhledáváním nebo se zpracováním dané odpovědi, poskytla jsem mu patřičnou pomoc nebo mu případně ukázala, kde může dané odpovědi rychleji vyhledat. Celkově daná hodina probíhala bez zjevných komplikací, takže na konci hodiny byly dvě žákyně hodnoceny známkou výborně, protože stihly vypracovat kompletně všechny otázky. Ostatním žákům chyběly k celkovému vypracování pracovního listu B 1-2 otázky.

Dvěma chybějícím žákům jsem poslala nakopírované pracovní listy B po jejich spolužácích, aby si mohli látku doplnit. Po skončení třetí vyučovací hodiny mě navíc již jedna skupina, která měla zadání projektu *Tvorba spisovatelů komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)*, informovala o postupu své práce. Výběr spisovatelů navíc konzultovali se svou učitelkou českého jazyka, kterou zájem žáků o toto téma mile překvapil.

Následující týden se hodina občanské výchovy nekonala z důvodu pololetních prázdnin, proto jsem se s žáky domluvila na konzultacích, na kterou přijdou zástupci zbývajících skupin předvést prozatímní výsledky své práce. Na předem dohodnutou konzultaci se dostavili všichni zástupci zbývajících třech skupin, a z mé strany jim byly poskytnuty určité rady, které se týkaly hlavně zpracování prezentace v programu PowerPointu. Dále byly všechny skupiny poučeny o tom, že pokud jim bude chybět na prezentaci jeden člen, jiný jeho spolužák převezme jeho část projektu, aby tak bylo docíleno celkové hladkosti prezentace.

Čtvrtou vyučovací hodinu nebyli na hodině přítomni 4 žáci z celkového počtu 22. Hodina byla věnována jednotlivým projektům žáků. Na začátku byl každému žákovi poskytnut nakopírovaný hodnotící arch, který měl posloužit k hodnocení práce ostatních skupin. Každý žák tak přeškrtnl skupinu, jejímž byl členem.

Skupiny, jejichž úkolem bylo zpracovat témata *Tvorba spisovatelů komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)* a *Hudební scéna komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)*, předvedly velmi dobré výkony a každý jejich člen byl oceněn známkou výborně. Skupina, jejímž úkolem bylo zpracovat téma *Filmy éry komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)* splnila pouze první část projektu, to jest vybrané filmy a seriály komunistického období. Druhou část projektu nevypracovala, a to i přestože na konzultaci tuto část měli podle svých slov v plánu vypracovat. Tato skupina nebyla oceněna žádnou známkou.

Poslední čtvrtá skupina, jejímž úkolem bylo zpracovat téma *Móda komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku)*, vypracovala svůj úkol naprosto vynikajícím způsobem srovnatelným s prací středoškolských studentů. Dva její členové, kteří prezentovali své výsledky, navíc přišli oblečení ve stylu hippies, o kterých zrovna jejich pasáže byly. Všichni členové této

skupiny byli oceněni známkou výborně a zároveň jim byla ze strany paní učitelky Vanduchové udělena pochvala za vynikající zpracování projektu.

Z prezentace projektů byly pořízeny fotografie, které jsou poskytnuty na CD, jenž je součástí diplomové práce.

Závěrečnou pátou hodinu se konalo shrnutí celého výukového programu. Na hodině bylo přítomno 17 žáků z celkového počtu 22. Nejdříve došlo na sdělení výsledků hodnotících archů žákům. Jeden hodnotící arch vyplnila paní učitelka Vanduchová. Po vypočtení aritmetického průměru byly stanoveny po zaokrouhlení na jedno desetinné místo následující výsledky.

1. Tvorba spisovatelů komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku) = 1,7
2. Hudební scéna komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku) = 1,9
3. Filmy éry komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku) = 2,3
4. Móda komunistického období (se zaměřením na Československo) a demokratického období (se zaměřením na Českou republiku) = 1

Pak se již přešlo k samotné závěrečné písemné práci. Žáci byli poučeni, že v případě podvádění během písemné práce, budou klasifikováni známkou nedostatečně. Také v případě, že jim některé znění otázky nebude jasné, přihlásí se a já případně paní učitelka Vanduchová k nim přistoupí a dotaz zodpoví. Pro potřeby úkolů číslo 16 byla použita prezentace. Na vypracování písemné práce měli žáci 30 minut včetně kontroly. Po vybrání písemných prací byly řečeny správné odpovědi.

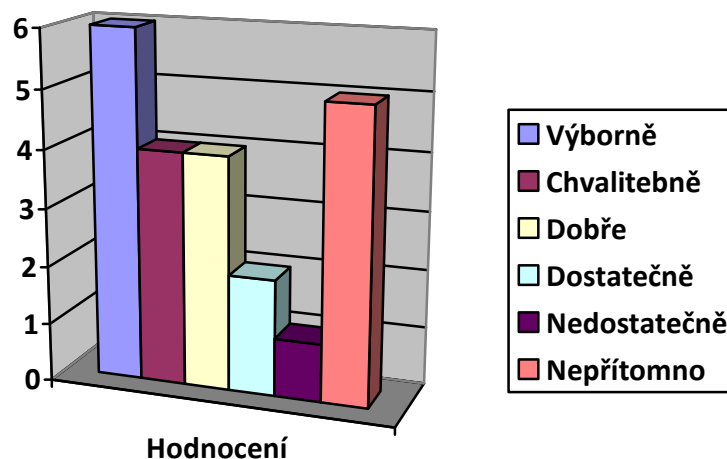
V závěru byla promítnuta prezentace, na jejímž základě si žáci sami zhodnotili podle svého názoru svůj postoj ke komunizmu. Tento svůj postoj si pak zaznamenali do sešitů.

Úplně na samotný závěr projektu byly vyhodnoceny závěrečné písemné práce žáků. Systém bodování jsem konzultovala s paní učitelkou Vanduchovou stejně jako stupnici známkování.

Známka	Bodový rozsah
1	34 – 40 (a více) bodů
2	29 – 34 bodů
3	26 – 28 bodů
4	20 – 25 bodů

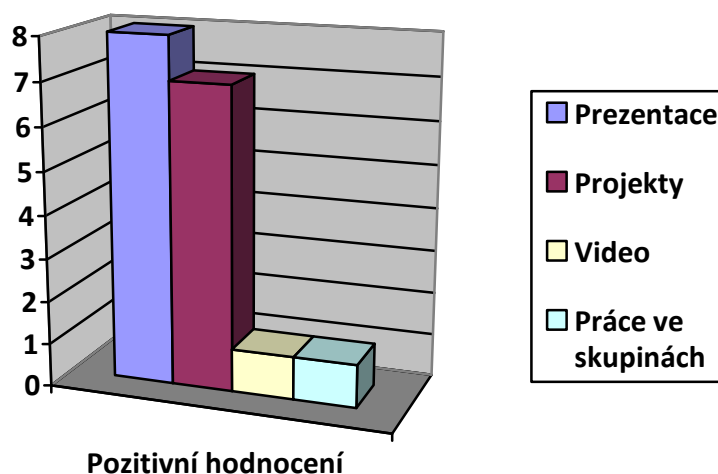
5	0 – 20 bodů
---	-------------

Níže uvedený graf znázorňuje klasifikaci všech 17 žáků, kteří danou písemnou práci psali. Naskenované kopie opakovacích písemných prací jsou součástí CD této diplomové práce.

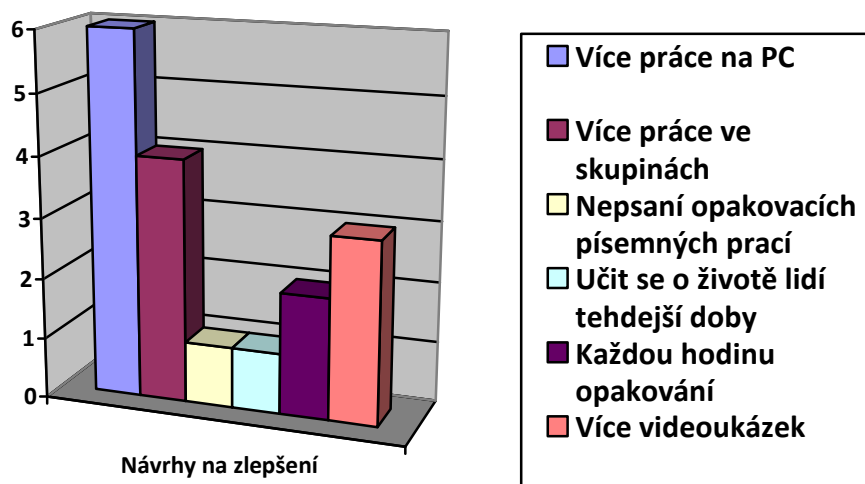

Obrázek 2 – Výsledky závěrečné opakovací práce

Neboť v závěrečné písemné práci byla také otázka, která měla za cíl zjistit, které části výukového programu se žákům líbily a které nikoliv, na základě jejich odpovědí byly sestaveny níže uvedené grafy, přičemž první reprezentuje to, co se žákům na výukovém programu líbilo (obr. 3) a druhý to, co by žáci doporučovali změnit (obr. 4).

Obrázek 3 - Pozitivní hodnocení výukového programu ze strany žáků

Obrázek 4 - Návrhy na zlepšení výukového programu ze strany žáků

8 Závěr

Diplomová práce *Téma komunizmu ve vzdělávacím programu současné školy* obsahuje jak teoretickou, tak praktickou část. Hlavním úkolem teoretické části bylo poskytnout patřičný exkurz do pojmu totalitarismus a vymezit znaky totalitních režimů. Následně byly podrobeny analýze režimy nacizmu a komunizmu, na kterých bylo metodou komparace prokázáno velké množství shodných prvků, což potvrdilo náš předpoklad, že jsou oba režimy totalitní. Bylo také prokázáno, že pojem komunismus se nemůže zaměňovat s pojmem autoritarismus, a to ani přes určitou shodnost v prvcích.

Samostatná kapitola je rovněž věnována socialismu a komunizmu jako samostatným ideologiím. Je zde uvedeno dělení socialismu na evoluční a revoluční a oba tyto přístupy jsou definovány. Dále je v této kapitole zahrnuta také podkapitola týkající se ruské revoluce. Představuje tímto způsobem důsledek, jenž tato revoluce přinesla Evropě 20. století. Ruská revoluce zde byla zpracována spíše z politologického než historického hlediska, což není samotné práci na škodu.

Pro tuto práci byla stanovena hypotéza, že v současné době není téma komunizmu dostatečně zpracováno v učebnicích občanské výchovy, a to se potvrdilo na velkém množství příkladů. Pokud se v některých učebnicích objevuje téma komunizmu, tak pouze okrajově, ale ne komplexně například na několik vyučovacích hodin. V souvislosti s materiály pro výuku bylo též prokázáno, že je možné čerpat z programu *Jeden svět na školách*, který poskytuje celou řadu dokumentárních filmů, jejichž využití při výuce se jeví jako přínosné.

Vyřčený předpoklad o malé distribuci vhodných materiálů pro výuku v *Rámcově vzdělávacím programu* se potvrdil, nicméně program *Jeden svět na školách* v distribuci dokumentárních filmů pro školu a veřejnost předčil očekávání. Podobně pozitivní byl výsledek při hodnocení *Ústavu pro studium totalitních režimů*, který se zaměřuje na vzdělávání nejen žáků základních škol, ale i středních, vysokých ba i celé veřejnosti. Na stránkách je k dispozici celá škála materiálů, ze kterých mohou vyučující pro svůj ročník čerpat. Tato hypotéza se tedy nepotvrdila.

Protože v současné době v rámci devátých ročníků neprobíhá nějaká zvláštní ucelená výuka o ideologii komunizmu, nebo jakou roli tento režim sehrál v našich dějinách, byl na Základní škole Jana Amose Komenského aplikován mnou navržený výukový program sestávající se z pěti vyučovacích hodin. Ředitelka školy Mgr. Jiřina Karlíková svolila s výukou ve třídě 9. A, pro dohled nad mou výukou určila výchovnou poradkyni a učitelku

občanské výchovy paní Marii Vanduchovou. V práci je uvedeno závěrečné zhodnocení aplikace programu i souhrnné výsledky žáků z disciplín a písemných prací. Výsledky jednotlivých úkolů jsou navíc naskenované a jsou součástí diplomové práce.

Domnívám se, že zde předkládám nejen teoretickou, ale rovněž praktickou diplomovou práci, která se zabývala tématem komunizmu. Radostí z vykonané práce zůstává jak vlastní uspokojení z vykonané práce, tak současně zjištění přání druhého 9. ročníku, aby i v jejich třídě byl tento výukový program zrealizován.

Summary

Diploma thesis - *The theme of communism in the current school education program* - introduces the basic definitions of totalitarian regimes. It also compares two major totalitarian regimes, communism and Nazism. The authoritative regime is mentioned in this work mainly because it is sometimes mistakenly confused with the totalitarian regime. The work also focuses on the ideology of socialism and communism, their elements, division, and in connection with their development it also briefly outlines the Russian Revolution and the impact it has had on the development of communism. Furthermore, it includes the evaluation of the sources from which it can be drawn for the preparation of lessons dealing with the topic of communism. The work highlights the shortcomings in civic education textbooks and their failure to include the topic of communism in their curricula.

The practical part consists of the training program, created for the purpose of teaching the topic of communism in hours of civic education in the ninth grade. To demonstrate that the program is able to compete in practice, it was taught at the Jan Amos Komensky elementary school in Blatna. Evaluation of application of the program in practice, as well as summary results of students in disciplines and written exams are part of the thesis, and attachments.

Diploma thesis revealed weaknesses in civic education textbooks, the insufficient way of handling the topic of communism, and proposes an alternative solution in the form of educational program for ninth-grade elementary schools.

Literatura a zdroje

Bibliografie:

- ARENTOVÁ, Hannah, *Původ totalitarizmu I-III*, Praha 1996.
- ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarizmus*, Brno 1993.
- BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012.
- BESANÇON, Alian, *Nemoc století*, Praha 2000.
- BÍLÝ, Jiří, *Výchova k občanství*, Praha 1995.
- COURTOIS, Stéphane, WERTH, Nicolas, PANNÉ, Jean-Louis, PACZKOWSKI, Andrzej, BARTOŠEK, Karel, MARGOLIN, Jen-Louis, *Černá kniha komunismu I., II.*, Praha 1999.
- DOSTÁLOVÁ, Radmila, *Čítanka k Občanské výchově*, Praha 1993.
- DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*, Olomouc 1997.
- DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*, Olomouc 2004.
- DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*, Olomouc 1999.
- DOSTÁLOVA, Radmila a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Olomouc 1999.
- DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*, Praha 1999.
- DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 7. ročník základní školy*, Praha 1999.
- DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 8. ročník základní školy*, Praha 1999.
- DUDÁK, Vladislav a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Praha 1999.
- FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina, *Dusivé objekty*, Brno 2008.

- FISCHEROVÁ, Daniela a kol., *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*, Praha 1993.
- FISCHEROVÁ, Daniela a kol., *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*, Praha 1994.
- GEYER, Michael, FITZPATRICKOVÁ, Sheila, *Za obzor totalitarismu*, Praha 2012.
- HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*, Praha 1994.
- HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*, Praha 2003.
- HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*, Praha 2003.
- HORSKÁ, Viola a kol., *Občanská výchova pro 6. a 7. ročník základní školy*, Praha 2003.
- HRACHOVCOVÁ, Marie a kol., *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*, Olomouc 2004.
- HÜBL, Milan, *Cesty k moci*, Praha 1990.
- CHARVÁT, Jan, *Současný politický extremismus*, Praha 2007.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČEČILOVÁ, Anna, *Občanská výchova 6 s blokem Rodinná výchova učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2003.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, MARKOVÁ, Hana, ŠEBKOVÁ, Jitka, *Občanská výchova 7 Rodinná výchova 7 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2004.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, ŠEBKOVÁ, Jitka, MARKOVÁ, Hana, *Občanská výchova 8 Rodinná výchova 8 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2005.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika, ČÁBLOVÁ, Dagmar, ŠEBKOVÁ, Jitka, MARKOVÁ, Hana, *Občanská výchova 9 Rodinná výchova 9 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2006.
- JOHNSON, Paul, *Dějiny 20. století*, Praha 2008.
- JOCH, Roman, *Vzpouora proti revoluci dvacátého století*, Praha 2003.
- KAPLAN, Karel, *Pravda o Československu 1945-1948*, Praha 1990.
- Kolektiv autorů, *Příběhy bezpráví – filmy o československých dějinách I. - Jeden svět na školách*, Praha 2009.

- Kolektiv autorů, *Příběhy bezpráví za železnou oponou – Jeden svět na školách*, Praha 2009.
- LENIN, Vladimír Iljič, *The State and Revolution*, Whitefish 1992.
- LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika, *Výchova k občanství 7*, Brno 2010.
- LUNEROVÁ, Jitka, ŠTĚRBA, Radim, SVOBODOVÁ, Monika, *Výchova k občanství 8*, Brno 2011.
- MILLER, David, *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*, Brno 2000.
- MOULIS, Vladislav, VALENTA, Jaroslav, VYKOUKAL, Jiří, *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě*, Ostrava 1991.
- SKÁCELOVÁ, Jana, MRÁZOVÁ, Lenka, *Výchova k občanství 6*, Brno 2008.
- SOLŽENICYN, Aleksandr, Isajevič, *Souostroví Gulag I-III*, Praha 2011.
- STRACHOTA, Karel, SAPAROVÁ, Kateřina, *Jeden svět na školách*, Praha 2010.
- SVOBODA, Alois, TUČKOVÁ, Anna, SVOBODOVÁ, Věra, *Jak to bylo v únoru*, Praha 1958.
- VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 6. ročník*, Praha 1999.
- VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 7. ročník*, Praha 1999.
- VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 8. ročník*, Praha 1999.
- VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 9. ročník*, Praha 2000.
- VOLENEC, Otakar, *Mezinárodně politický slovník*, Praha 1987.
- ŽALOUDEK, Karel, *Encyklopedie politiky*, Praha 1999.

Internetové zdroje:¹⁵⁷

- <http://citaty.net>
- <http://www.freedomhouse.com/>
- <http://www.jedensvetnaskolach.cz/>
- <http://www.kpv-cr.cz/>
- <http://www.muzeum-pribram.cz/>
- <http://www.politicti-vezni.cz/>
- <http://rvp.cz/>

---

¹⁵⁷ Internetové zdroje byly udány aktuálně k měsíci dubnu 2013.

- <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>
- <http://www.ustrcr.cz/>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page

Přílohy

Odstavec z učebnice od Michala Valenty¹⁵⁸

Ceskoslovenská státnost byla pak obnovena po osvobození v roce 1945 (Ceskoslovenská republika) a vyvíjela se podle demokratických principů necelé tři roky. V únoru 1948 zemi ovládli komunisté. Komunisté „řídili“ republiku (od roku 1960 tzv. Československou socialistickou republiku) až do „sametové revoluce“ v listopadu 1989, kdy se totalitní režim zhroutil. Po celá tato desetiletí jsme byli formálně samostatným státem, po pravdě jsme ale podléhali Moskvě (byli jsme s ostatními socialistickými zeměmi začleněni do sovětského bloku, což znamenalo podřízenost Sovětskému svazu). Když jsme se pokusili v roce 1968 po tzv. pražském jaru o získání větší státní suverenity, okupovala nás v srpnu téhož roku vojska „spřátelených armád“. Po dobu dvou dlouhých desetiletí zůstalo v Československu na 75 000 sovětských vojáků.

Po roce 1989 došlo k obnově suverenity státu (ČSFR – Česká a Slovenská Federativní Republika) se zřetelem na principy budování státu a demokracie našeho prvního prezidenta T. G. Masaryka.

V roce 1992 byly uzavřeny dohody o zániku československého státu a od 1. ledna 1993 vznikly dva nezávislé státy – Česká republika a Slovenská republika.

Text pro první vyučovací hodinu

1. skupina

Komunismus je označení pro politickou ideologii, jejímiž hlavními myšlenkami je společné vlastnictví všech lidí a s tím spojené zrušení rozdílů mezi lidmi podle výše jejich majetku. Aby tohoto stavu bylo dosaženo, doporučuje revoluci, která mu tak dopomůže k převzetí moci a on následně uvede své myšlenky v praxi. Zastánci této ideologie se nazývají komunisté. Teoreticky myšlenky komunismu byly poprvé zveřejněny v 19. století Karlem Marxem a Bedřichem Engelsem. Ale až ke konci první světové války (1918) se začaly komunistické myšlenky více uvádět v praxi a to zejména v Rusku, kde se o vznik komunistické strany zasadili Vladimír Iljič Lenin a Josef Vissarionovič Stalin. Ti tak stáli u zrodu Sovětského svazu. Po druhé světové válce (1945) se začal prosazovat i v dalších státech Evropy. Sovětský svaz byl tak jednou ze zemí, která se zasadila o porážení Německa. I proto se v mnoha zemích objevil k němu obdiv. V poválečném Československu aktivně komunisté převzali moc až v roce 1948 zejména svým programem, který se zaměřoval na posílení sociálních jistot lidu.

¹⁵⁸ VALENTA, Michal, *Občanská výchova pro 9. ročník*, Praha 2000.

2. skupina

Během prvních let režimu byla řada lidí nesouhlasící s režimem vězněna nebo umístěna do pracovních táborů. Co přesně znamenalo pro Československo, že zde byl komunistický režim? Neexistovaly zde svobodné volby tak, jak je známe dnes, kdy má volič na výběr z velkého množství politických stran a každý hlas je důležitý. Volby byly pouze formální, vždy bylo dopředu jasné, že opět zvítězí komunistická strana. Brzy po převzetí moci komunisty následovalo znárodnění majetku a zřizování tak zvaných družstev. Podnikání tak, jak je možné v dnešní době, bylo tehdy nerealizovatelné.

Nejtvrdší období režimu nastalo v 50. letech, kdy řada lidí měla ještě snahu postavit se tomuto totalitnímu režimu. Byly budovány pracovní tábory nebo využívány tábory, které zde zůstaly ještě po nacistické diktatuře. Do nich byli posíláni lidé, kteří veřejně nesouhlasili s komunizmem. V táborech bylo používáno nejtvrdší mučení, bití nebo ponižování vězňů. Řada lidí v tomto období raději emigrovala do zahraničí, aby nemusela žít v takto nesvobodné zemi. Začaly se postupně rozjíždět politické procesy, ve kterých byli veřejně souzeni odpůrci režimu. Procesy záměrně byly veřejné, aby bylo jasně ukázáno, co hrozí jeho odpůrcům. Soudní procesy byly vykonstruované, často založené na lžích.

3. skupina

Život lidí byl omezen mnoha nařízeními. Lidé se museli zpovídat ze svého politického nebo náboženského přesvědčení, stejně tak nefungovala svoboda slova tak, jak je tomu dnes. Lidé nemohli svobodně opouštět zemi, bez povolení se mohlo cestovat pouze do dalších zemí, kde byl stejný režim. Vznikla tak postupem času propast mezi demokratickými státy a státy komunistickými. To mělo za následek nedostatek dovoзовého zboží a slábnoucí ekonomiku. Režimu podléhala stejně tak média (televize, rozhlas, noviny) a musela s ním být ve shodě. Neexistovala tedy svoboda slova tak, jak je tomu v demokracii. Přinášely tedy pouze zkreslené informace o tom, co se ve skutečnosti ve společnosti děje a hlavně to, jak země vzkvétá. Od samého počátku se tedy režim snažil likvidovat své odpůrce a to formou násilnou. Řada institucí jako byl Junák nebo Sokol byla zakázaná nebo jejich činnost omezená, neboť svým zřízením neodpovídala komunistickým myšlenkám.

V šedesátých letech již nebyl v Československu tak tvrdý a násilný jako v padesátých letech. Došlo k postupnému uvolnění společenské situace a ustaly i veřejné politické procesy. Nicméně uvolnění režimu v Československu se nezamlouvalo Sovětskému svazu. Ten se obával, že je jen otázkou času, kdy v Československu režim komunismu padne a bude nastolen nový, pravděpodobně demokratický. Proto rozhodla v srpnu roku 1968

k ozbrojenému zásahu. Armáda složena z vojáků dnešního Polska (Polská lidová republika), Maďarska (Maďarská lidová republika), Ruska (Sovětský svaz), Bulharska (Bulharská lidová republika) a Německa (pouze východní část - Německá demokratická republika). Nastává období druhé okupace Československa. Zpočátku se lidé snažili proti okupaci postavit, brzy ale odpor opadl. Odpor vůči Sovětskému svazu se však srpnem 1968 značně prohloubil. Největší formou odporu proti okupaci bylo upálení studenta Jana Palacha a Jana Zajíce.

4. skupina

Pod stálým dohledem Sovětského svazu se situace v Československu uklidnila. Do jisté míry by se dala označit jako apatická. Až v listopadu 1989 proběhla v Československé socialistické republice revoluce. Protože v ní nebyl nikdo zabit a režim padl tedy bez kapky krve, je nazývána „Sametová“. Za tento akt je dodnes Česká i Slovenská republika vysoce ceněna v zahraničí po celém světě.

Po pádu komunistů se Československo vydalo opět na cestu demokracie. Odhaduje se, že za komunistického režimu bylo popraveno 248 osob, 4500 zemřelo ve vězení, 282 zemřelo při pokusu uprchnout ze země. Ve vězení z politických důvodů skončilo na 205 000 lidí. Konečný počet obětí není možné s jistotou určit. Lidí, kteří byli režimem perzekuováni, byl bezpočet. Mnoho lidí z náboženských nebo politických důvodů nemohlo například studovat.

Kontrolní test pro druhou vyučovací hodinu

Jméno a příjmení, třída:.....

Datum.....

1. Jmenuj aspoň 3 věci (symboly, osobnosti...), které se Ti pojí s pojmem komunizmus.

.....
.....

2. Ve kterém roce přebrala Komunistická strana (KSČ) moc v Československu?

.....

3. Jaké podmínky panovaly v pracovních táborech? Popiš.

.....
.....

4. Proč se revoluce v roce 1989 nazývá sametová?

.....
.....

Pracovní list A pro druhou vyučovací hodinu

- 1) Je dán Miladě Horákové dostatek prostoru při výpovědi? Odpověď zdůvodni.

.....
.....

- 2) Je zde dodrženo hledisko presumpce nevinny?

.....

- 3) Kde se nachází obhájce Milady Horákové?

.....

- 4) Jak na tebe působí projev Milady Horákové (spisovný, nespisovný...)? Napiš minimálně 2 věty.

.....
.....

Pracovní list B pro třetí vyučovací hodinu

Jméno a příjmení, třída: .....

Datum:.....

1. Napiš název ústavu, který se zabývá v Čechách studiem totalitních režimů?
.....
2. Napiš názvy měst, u nichž byly zprovozněny pracovní tábory. Do závorky k městům uveď kraj, ve kterém se nachází?
.....
.....
3. Vyznač na mapě co nepřesněji, kde se nachází Památník Vojna?

4. Ve kterém roce byl zajatecký tábor Vojna poprvé zprovozněn?
.....
5. Jaké prohlídkové trasy je možné navštívit v Památníku Vojna? Stručně je popiš.
.....
.....
6. Pro které vězně byl tábor určen (vrazi, zloději...)?
.....
.....
7. Napiš jména tří vězňů, kteří byli v táboře vězněni. Do závorky uveď jejich povolání.

.....
.....
8. Jmenuj aspoň 3 metody šikany vězňů, které byly v táboře používány.

.....
.....

9. Kdy byl Památník vyhlášen kulturní památkou? Kdy byl rekonstruován?

.....
.....

10. Vyhledej nejlepší možné autobusové nebo vlakové spojení do Památníku Vojna jak pro všední dny, tak pro víkendy.

.....
.....

11. Vyhledej si obrázky z Památníku Vojna. Napiš minimálně 10 vět o tom, jak na Tebe dané prostředí působí, stručně jej popiš. Zpracuj na zadní stranu listu.

12. Uveď minimálně 4 konkrétní internetové zdroje, ze kterých jsi vypracoval tento Pracovní list (nestačí www.google.cz!)

.....
.....

Hodnotící arch pro čtvrtou vyučovací hodinu

1. skupina – Tvorba spisovatelů komunistického období a demokratického období se zaměřením na Československo.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2. skupina – Hudební scéna komunistického období a demokratického období se zaměřením na Československo.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

3. skupina – Filmy (seriály) komunistického období a demokratického období se zaměřením na Československo.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4. skupina – Móda komunistického období a demokratického období se zaměřením na Československo.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Závěrečná písemná práce pro pátou vyučovací hodinu

Jméno a příjmení, třída:.....

Datum.....

1. Jmenuj dvě politické osobnosti (stačí příjmení), které stály u zrodu Sovětského svazu?
.....
2. Ve kterých letech byl komunistický režim u nás nejtvrdší?
.....
3. Ve kterém roce začíná v Československé socialistické republice období druhé okupace?
.....
4. Vysvětli vlastními slovy pojem PERZEKUCE, případně uveď na příkladu.
.....
.....
5. Jaký titul označuje zkratka JUDr.?
.....
6. Vysvětli sousloví presumpce nevinny. Jak souvisí s případem doktorky Milady Horákové?
.....
.....
.....
7. Jaký trest byl doktorce Horákové vyměřen?
.....
8. Jak souvisí s případem doktorky Horákové osoba Ludmily Brožové-Polednové?
.....
.....

9. Vyznač na mapě co nepřesněji, kde se nachází Památník Vojna?

10. Ve kterém roce byl Památník Vojna zprovozněn?

.....

11. Jaké metody šikany vězňů byly v táboře užívány? (uved' minimálně 2 příklady!)

.....

12. Vysvětli zkratku ÚSTR.

.....

13. A) Jmenuj jednoho spisovatele, který působil na našem území mezi lety 1948 – 1989. (**bonus** – název jeho jednoho literárního díla).

B) Jmenuj jednoho spisovatele, který působil na našem území po roce 1989 (**bonus** – název jeho konkrétního díla).

.....

.....

14. A) Jmenuj jednu hudební skupinu (zpěváka), která působila na našem území mezi lety 1948 – 1989 (**bonus** – název jedné skladby kapely/zpěváka).

B) Jmenuj jednu hudební skupinu/zpěváka dnešní hudební scény (**bonus** – název jejich/jeho skladby).

.....

.....

15. A) Napiš název jednoho seriálu, který vznikl mezi lety 1948 – 1989 na našem území.

B) Napiš název jednoho českého seriálu, který aktuálně je zařazen do programu televize.

.....

.....

16. Popiš, jakým způsobem se od sebe liší móda hippies (obrázek A v prezentaci) a dnešní móda (obrázek B v prezentaci). (**bonus** – Kdo je „Twiggy“?)

.....

.....

.....
.....
17. Bonus – Napiš, co se Ti na výukovém programu líbilo (výběr hodiny, zpracování prezentací apod.), případně co bys navrhoval/a změnit?

.....
.....
.....